

TAMPEREEN YLIOPISTO

Marja Kaikkonen

**”VAPAUTTA NAISELLE!
TOIMINNAN VAPAUTTA, AJATUKSEN VAPAUTTA!”**

Minna Canthin käsityksiä kristinuskosta naiskysymyksen näkökulmasta

Suomen historian pro gradu –tutkielma
Tampere 2002

Tampereen yliopisto

Historiatieteen laitos

KAIKKONEN MARJA: ”Vapautta naiselle! Toiminnan vapautta, ajatuksen vapautta!”

Minna Canthin käsityksiä kristinuskosta naiskysymyksen näkökulmasta.

Pro gradu –tutkielma, 125 s.

Suomen historia

Joulukuu 2002

Tutkielmassani käsittelen ristiriitaa, jonka kirjailija Minna Canth havaitsi 1880-luvulla kirkon sanoman ja naisen aseman välillä. Se sai hänet arvostelemaan kirkkoa ja vaatimaan kristinuskon uudistamista. Tutkimuskysymys on, mikä oli Canthin käsitys kirkosta ja vallalla olleesta kristinuskon tulkinnasta naisten asemasta käytyjen kiistojen näkökulmasta, ja miten ja miksi hän halusi uskontoa muuttaa? Lähteinä ovat Canthin lehtikirjoitukset, kirjeet sekä aihetta käsittelevät kaunokirjalliset teokset.

Tutkimus rajautuu 1880-lukuun. Canth jäi vuoden 1879 lopulla leskeksi, joten hänen elämässään alkoi uudenlainen, aiempaa aktiivisempi ja itsenäisempi jakso. Hän tutustui uuteen realistiseen kaunokirjallisuuteen ja tieteelliseen kirjallisuuteen. Tutkimuksen takarajana on vuosi 1889, jolloin Canth alkoi julkaista uskontokriittistä aikakauslehteä, Vapaita Aatteita.

Tutkielman näkökulma on aatehistoriallinen. Toisaalta tutkitaan Canthin kirjoituksista välittyviä käsityksiä, toisaalta hänen elämänsä, kuinka se heijasti hänen mielipiteitään tutkittavasta aiheesta. Tavoitteena on liittää Canthin kirkkoa, kristinuskoa ja naisen asemaa koskenut kritiikki osaksi laajempaa 1800-luvun jälkipuolen suomalaisen yhteiskunnan muutosta, kansalaisyhteiskunnan syntyä. Kansalaisuudella tarkoitetaan tässä työssä yksilön vapautta, tasa-arvoa sekä yhteiskunnan jäsenyyttä eli osallistumista tai ainakin pyrkimystä osallistua yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen.

1880-luvulle oli ominaista tunne muutoksesta ja kehityksestä, ihmiset kokivat elävänsä murrosaikaa. Julkisuuteen nousivat monet uudet aatteet ja tieteen viimeisimmät virtaukset. Toisille ne merkitsivät asioiden myönteistä eteenpäinmenoa ja toivoa uusien vaikutusmahdollisuuksien muodostumisesta, toisille ne aiheuttivat pelkoa vanhan järjestyksen ja perinnäisten arvojen tuhoutumisesta ja ajautumisesta sen myötä sekasortoon.

Canthille vuosikymmen merkitsi uuden elämänvaiheen alkamista. Hän joutui leskeydyttyään elättämään seitsenlapsista perhettään kauppiaana. Naisen epävarma ja turvaton asema yhteiskunnassa tuli hänelle tutuksi. Menestyminen työssä lisäsi kuitenkin hänen itseluottamustaan ja uskoaan, että nainen saattoi toimia yhteiskunnassa ilman miehen holhousa. Itsenäinen asema avasi Canthille tilaisuuden tutustua ajan uusiin aatteisiin kirjallisuuden välityksellä. Perehtyminen edistysaatteisiin ja realistiseen kirjallisuuteen vakuutti Canthin hänen omien yhteiskuntakriittisten havaintojensa oikeellisuudesta. Erityisesti naisen aseman epäkohdat herättivät hänet toimimaan niiden parantamiseksi.

Canth ajoi naisten koulutuksen kohentamista, naisten oikeutta työntekoon sekä yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Hän vaati naisille ajatuksen ja toiminnan vapautta. Hän ei hyväksynyt vanhoillisissa kristillisissä piireissä yleisesti vallalla ollutta

näkemyksiä, jossa yhteiskunnallisten olojen uskottiin määräytyvän Jumalan tahdon mukaan ja pyrkimystä niiden muuttamiseen pidettiin Jumalan tahdon vastustamisena.

Vaatiessaan naisille oikeuksia Canth joutui väistämättä kritisoimaan naiselle kristinuskon piirissä määriteltyä roolia. Hän koetti vaimentaa jyrkän aatteellisen vastakohtaisuuden muodostumista erottamalla naisten oikeudet ja vapaudet yhteiskunnallisiksi kysymyksiksi. Vain siltä osin kun käsiteltiin naisten moraalialueita, naiskysymystä voitiin hänestä arvioida uskonnolliselta kannalta. Kirkollisissa piireissä ei hänen kannattamaansa jakoa uskonnollisten ja yhteiskunnallisten tai maallisten elämänalueiden välillä tunnustettu.

Kirkon johdon ja vallassa olevien piirien kielteiset kannanotot naiskysymykseen ärsyttivät Canthia ja radikalisoivat hänen mielipiteitään. Hänen käsityksensä oli, että vallitseva yhteiskunnallinen järjestys ja vallassa olevat miehet estivät naisten kehittymisen. Hänestä naiset olivat yhteiskunnan käyttämätön voimavara, ja miehiä siveellisempinä myös sen tärkeitä uudistajia tulevaisuudessa.

Canthin mielestä kristinuskon henki oli ajan myötä muuttunut. Hän halusi uudistaa sitä sen alkuperäisempään muotoon, tieteen antamat tulokset huomioiden, sekä poistaa siitä tekopyhyden ja ulkokultaisuuden. Hän haaveili uskonnon pelastajasta ja uudistajasta, uudelleen tulevasta Kristuksesta. Hänen suunnitelmissaan tuleva pelastaja oli kuitenkin vallitsevista käsityksistä poiketen nainen.

Ajatus naiskristuksesta heijasti Canthin halua parantaa naisen asemaa. Puhumalla naispuolisesta Kristuksesta Canth kosketti kristinuskon perustavia totuuksia. Kristinuskossa uskotaan, että Kristus on jumalallista alkuperää, Jumalan poika, ja hänen toisella tai uudella tulemisellaan tarkoitetaan maailmanloppua ja viimeistä tuomiota. Sen yhteydessä puhutaan uskonnon perimmäisestä pyrkimyksestä, ihmisen pelastuksesta. Canthia ei kuitenkaan kiinnostunut kysymyksen teologinen puoli. Hänen toivomansa uudelleen tuleva Kristus ei ollut sielujen pelastaja vaan yhteiskunnallinen uudistaja. Hänen näkökulmastaan oli täysin mahdollista, että nainen saattoi olla samalla tavoin Jumala tai Kristus kuin mieskin. Itse asiassa se oli jopa todennäköistä, sillä hän uskoi naisten siveelliseen ylemmyyteen suhteessa miehiin.

Canthin uskontokritiikki oli perimmältään kritiikkiä naisen edistystä estäviä yhteiskunnallisia oloja kohtaan. Naisen toimiminen yhteiskunnan jäsenenä vaati vallitsevien naisia koskevien normien muuttamista. Kirkon edustama tulkinta kristinuskosta, vetoaminen Jumalan luomaan järjestykseen yhteiskunnan muutosten torjumiseksi, oli Canthin mielestä suurin naisten kehittymisen este. Sen muuttaminen oli naisten vapauksien saavuttamiseksi ratkaisevan tärkeää.

SISÄLLYSLUETTELO

I Johdanto 1

- Tutkimuskysymys 1
- Lähteet ja tutkimuksen rakenne 4

II Kehitys kriittisyyteen 8

- Lapsuus ja nuoruus 8
- Kantaaottava lehtorinrouva 11
- Ratkaiseva elämänmuutos 14
- Kyseenalaistavan uskontokäsityksen muotoutuminen 17

III Edistys kristinuskon haastajana 23

- Muutos – edistystä vai turmelusta? 23
- Uskonto vai ”uudet aatteet”? 26
- Usko edistykseen 30

IV Jumalan vai ihmisen järjestys? 36

- Väistämätön taistelu 36
- Kirkon edistysvastaisuus 38
- Kirkon edistysvastaisuus 43
- ”Vapautta naiselle!” 50

V Naisen velvollisuudet ja oikeudet 57

- Naisen velvollisuudet perheen piirissä 57
- Koulutus – naisen oikeus edistykseen 61
- Naisellisuus naisen kansalaisuuden määrittäjän 69

VI Siveellisyys 74

- Kiista sukupuolisiveellisyydestä 74
- Naisen siveellinen ylemmyys 80

VII Nainen yhteiskunnassa 84

- Työ naisen velvollisuutena ja oikeutena 84
- Kutsumus taiteelliseen työhön – Jumalan johdatusta 89
- Yhteiskunnallisen vaikuttamisen tärkeys 94

VIII Tavoitteena totuus ja vapaus 102

- Kristinuskon uudistaminen 102
- Nainen pelastajaksi 108

IX Canthin uskontokäsitykset 115

Lähdeluettelo 120

- Lähteet 120
- Arkistolähteet 120
- Kirjallisuus 120

I Johdanto

Tutkimuskysymys

”Pohjoiset kansat eivät tähän saakka ole ihmiskunnan kehitystä eteenpäin vieneet. Mutta aika on tullut, joka tehtävän täyttämiseen heitä kutsuu. Uskonnolliset ja moraaliset kysymykset ovat heränneet yhdessä naisten vapauden pyrinnön ja sociaali-demokraattisten liikkeiden kanssa. Ne heräsivät samaan aikaan, ne ovat vaan eri ilmauksia ihmiskunnan uudesta kehitysjaksosta.”¹

Tähän tapaan viitoitti kirjailija Minna Canth 1880-luvulla ”ihmiskunnan kehitystä”. Yksilöille aika oli vaativa, sivistyneistöön ja keskiluokkaan kuuluneet joutuivat henkilökohtaisesti muodostamaan kantansa kysymyksiin, joissa pohdittiin muun muassa luonnontieteiden ja kristinuskon suhdetta, naisten asemaa kodissa ja yhteiskunnassa, suhdetta raittiuteen sekä työväestön asemaa. Näitä tärkeäksi katsottuja asioita alettiin ajaa lehdistössä ja erilaisissa yhdistyksissä.² Canthin lehtikirjoituksessa kiteytyivät juuri samat, häntäkin eniten kiinnostaneet aiheet eli naisasia sekä keskustelu uskonnon sisällöstä ja asemasta, siveellisyyskysymyksestä, sosialismista ja työväestön asemasta. Minna Canth (19.3.1844–12.5.1897) tuli aikalaisilleen tutuksi paitsi näytelmä- ja novellikirjailijana myös ajankohtaisiin kiistoihin ajoittain kiivaastikin kantaaottavana lehtikirjoittajana. Teoksissaan hän arvosteli monia havaitsemiaan yhteiskunnallisia epäkohtia, kuten esimerkiksi tyttöjen koulutusta, naisten alisteista asemaa, sivistyneistön piirissä vallinnutta kaksinaismoraalia ja köyhälistön kurjaa tilaa. Hänen on sanottu olleen se kirjailija, joka herätti eniten julkisuudessa huomiota 1880-luvulla realistiseen tyyliin kirjoitetuilla teoksillaan.³

Canthista on kirjoitettu useita elämäkertoja, ja hänen kaunokirjallinen tuotantonsa on synnyttänyt runsaasti kirjallisuudentutkimusta. Esimerkiksi Leeni Tiirakari tarkastelee väitöskirjassaan⁴ eri vastaanottotapoja, joilla Canthin kaunokirjallisia teoksia niiden ilmestyttyä luettiin. Tiirakarin tutkimuksesta ilmenee, että vastaanottajilla oli tietyt

¹ Canth, Ajatuksia [Excelsior 1886], 170.

² Alapuro ja Stenius 1987, 18, 34-35.

³ Nevala 1989, 248.

⁴ Leeni Tiirakari, Taistelevat lukumallit. Minna Canthin teosten vastaanotto (1997).

odotukset ja tietty tapa tulkita teoksia. Niiden sisältö synnytti kiistoja, kun ne eivät vastanneetkaan lukijoiden odotuksia.⁵

Vuosisadan jälkipuolen suurten ajattelijoiden ja kirjailijoiden on katsottu vaikuttaneen Canthin yhteiskunta- ja uskontokriittisten käsitysten muotoutumiseen. Tämän näkemyksen mukaan tutustuminen heidän teoksiinsa paitsi vaikutti Canthin ajatteluun myös herätti hänen luomisvoimansa.⁶ Canthia käsittelevään tutkimukseen tutustuttua jää ihmettelemään, miksi erityisesti hänen kohdallaan on nostettu esiin ajatus, että hän sai vaikutteita aikansa suurilta ajatteliijoilta ja kirjailijoilta? Esimerkiksi Juhani Aho, johon Canthin tuotantoa on usein verrattu, ei ole joutunut vastaavan vaikutteita etsivän kiinnostuksen kohteeksi. Pikemminkin on korostettu Ahoa toimijana, uuden radikaalin nuorison edustajana.⁷ Canth kieltämättä toi itse esiin innostuksensa löytäessään kiinnostavia kirjoittajia ja teoksia. Hänen välitön tapansa ilmaista tunteensa ja kirjoittaa kiinnostuksen kohteistaan on kuitenkin johtanut siihen, että häntä on pidetty vain muilta omaksuttujen aatteiden levittäjänä. Äärimmillään tämä on johtanut tulkintaan, jonka mukaan Canth ”imi” itseensä aikansa uusia aatteita ”sienen tavoin”.⁸

Tutkimukseni kohteena ovat Canthin uskontokäsitykset. Hänen suhtautumistaan uskontoon ja kirkkoon on tutkittu aiemminkin. Vuonna 1984 on valmistunut Pirkko Variksen kirjallisuustieteen alaan kuuluva tutkielma Minna Canthin käsitys kirkosta ja uskonnosta hänen kirjeidensä valossa ja vuonna 1986 Lea Päiviön kirkkohistoriallinen tutkimus Minna Canthin kirkkokritiikki. Miksi siis valita aihe ja lähdeaineisto, joka näyttäisi selvitetyltä? Vaikka edellä mainittujen tutkielmien tutkimuskohde on sama kuin tämän työn, ovat töiden lähestymistavat ja tutkimuskysymykset erilaisia. Variksen työssä keskitytään muodostamaan Canthin uskontokäsitystä ensisijaisesti hänen kirjeidensä pohjalta. Päiviö puolestaan painottaa työssään erityisen paljon kirjallisuuden realismin merkitystä Canthin kirkkokritiikin muotoutumiseen. Molemmissa töissä haetaan ennen kaikkea vaikutteita ja vaikuttajia, joilta kirjoittajat ovat olettaneet Canthin

⁵ Tiirakari jakaa vastaanoton erilaisiin lukumalleihin, jotka olivat romanttis-idealistinen, tendenssi, psykologinen, konservatiivinen, uskonnollinen, poliittinen, feministinen ja pedagoginen.

⁶ Esim. Alhoniemi 1972, 97-98; Asp 1948, 9-14; Päiviö 1986, 40-41.

⁷ Esim. Niemi 1985a, 59, 67-75.

⁸ Saarenheimo 1985, 46.

omaksuneen ajatuksensa ja aatteensa. Esimerkiksi Lea Päiviö yhtyy tutkielmassaan tulkintaan, että Canth imi itseensä aikansa uusia aatteita.⁹

Tämän työn tavoitteena on käsitellä Canthia kaikkine 'vaikutteineen' ennen kaikkea itsenäisesti ajattelevana yksilönä ja toimijana. Hänen uskontokäsityksensä liitetään naiskysymyksestä käytyyn keskusteluun. Tutkimuskysymys on, mikä oli Canthin käsitys kirkosta ja vallalla olleesta kristinuskon tulkinnasta naisten asemasta käytyjen kiistojen näkökulmasta, ja miten ja miksi hän halusi uskontoa muuttaa? Lähtöoletuksena on, että Canthin uskontokritiikki pohjautui ristiriitaan, jonka hän havaitsi naisten aseman ja toimintamahdollisuuksien ja vallitsevan kristinuskon tulkinnan välillä. Tutkielma tutkimusmenetelmä on aatehistoriallinen, toisaalta tarkastellaan Canthin kirjoituksista välittyviä käsityksiä, toisaalta hänen elämäänsä, kuinka hänen toimintansa heijasti hänen mielipiteitään tutkittavasta aiheesta. Tavoitteena on liittää Canthin kirkkoa, kristinuskkoa ja naisen asemaa koskenut kritiikki osaksi laajempaa 1800-luvun jälkipuolen suomalaisen yhteiskunnan muutosta, kansalaisyhteiskunnan syntyä. Kansalaisuudella tarkoitetaan tässä työssä yksilön vapautta, tasa-arvoa sekä yhteiskunnan jäsenyyttä eli osallistumista tai ainakin pyrkimystä osallistua yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen.

Tutkimus rajautuu ensisijaisesti 1880-lukuun. Canth jäi kesällä 1879 leskeksi, joten hänen elämässään alkoi uudenlainen, aiempaa aktiivisempi ja itsenäisempi aika. Yhtä luonnollisena takarajana voi pitää vuotta 1889, jolloin Canth alkoi julkaista uskontokriittistä aikakauslehteä, Vapaita Aatteita. Rajaus on siksikin perusteltu, että kirkon linjan on katsottu muuttuneen 1880-luvun lopulla. Se joutui tarkistamaan suhtautumistaan muun muassa uskonnonvapauskysymykseen. Samaan aikaan eräät ulkoiset tekijät, kuten venäläistämishätkä, yleiseurooppalainen romanttinen kulttuurivirtaus ja realistisen tyyliuunnan sisäiset ongelmat laimensivat kirkon ja sivistyneistön välistä kiistaa uskon sisällöstä ja uusista aatteista.¹⁰

On väitetty, että Minna Canthin kirjoituksissaan esittämä ”lopullinen ohjelma” siitä, miten yhteiskuntaa tuli muuttaa ja kehittää, muokkautui vasta 1890-luvulla.¹¹ Väite pitää sisällään ajatuksen, että ihminen valmistautuisi tai kehittyisi koko elämänsä kohti

⁹ Päiviö 1986, 37.

¹⁰ Juva 1956, 208.

¹¹ Tiitinen 1985, 76.

aiempaa eheämpää maailmankatsomusta. Se olisi siten täydellisimmillään ihmisen vanhetessa, juuri ennen kuolemaa.¹² Tässä työssä lähdetään ajatuksesta, ettei yksilön kohdalla ole mahdollista määritellä mitään lopullista tai valmista maailmankatsomusta. Canthin ”lopullinen ohjelma” yhteiskunnan kehittämiseksi tai muuttamiseksi oli siten 1880-luvulla yhtä valmis tai keskeneräinen kuin edellisellä tai seuraavalla vuosikymmenelläkin. Canthin maailmankatsomusta hahmotellaan tarkastelemalla millä tavalla hän omaksui niin sanottuja ajan uusia aatteita, miten hän suhteutti ne omiin käsityksiinsä ja millä tavalla ne vaikuttivat hänen arvoihinsa. Se, että hänen yhteiskunnalliset tavoitteensa muuttuivat ajan myötä heijastivat hänen itsensä ja ympäröivien olojen muuttumista.

Lähteet ja tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen päälähteinä ovat Canthin kirjeet, lehtikirjoitukset sekä soveltuvin osin hänen kaunokirjalliset teoksensa. Kirjeistä on ilmestynyt Helle Kannilan vuonna 1973 toimittama teos Minna Canthin kirjeet. Siihen on koottu saatavilla olleet yli viisisataa Canthin kirjoittamaa kirjettä vuodesta 1860 aina hänen kuolinvuoteensa 1897 saakka. Erityisesti läheisimmille ystäville ja tuttaville kirjoitetut kirjeet selvittävät hänen mielipiteitään ja henkilökohtaista suhdettaan sekä uskontoon ja kirkkoon että naiskysymykseen.

Siinä missä Canthin kirjeet valaisevat hänen tunteitaan ja toimiensa taustaa, ovat lehtikirjoitukset tarkemmin harkittuja ja muotoiltuja kannanottoja ajankohtaisiin kysymyksiin. Eila Tuovinen toimitti vuonna 1994 merkitsevimmät lehtikirjoitukset nimellä Taisteleva Minna. Minna Canthin lehtikirjoituksia ja puheita 1874-1896. Teoksessa on yhteensä 43 eri lehdissä ilmestynyttä artikkelia ja esitelmän käsikirjoitusta.

Canthin lehtikirjoituksista selviää, mitä epäkohtia hän ympärillään havaitsi ja minkälaisia yhteiskunnallisia uudistuksia hän halusi. Canth oli lehtikirjoittajana ennen kaikkea keskustelija, joka reagoi aikansa aatteisiin ja ilmiöihin. Onkin sanottu, että hänen suh-

¹² Esimerkiksi Pirkko Varis esittää Canthin kirkko- ja uskontokäsityksiä käsittelevässä pro gradu-tutkielmassaan, että Canthin ”lopullinen uskonvakaumus” tiivistyi hänen viimeisessä, vajaa viikko ennen kuolemaa kirjoittamassa kirjeessä. Varis 1984, 125.

teensa yhteiskunnalliseen keskusteluun ei ollut teoreetikon vaan intuitiivisen vaikuttajan ja taiteilijan. Hän osallistui ajankohtaisiin kiistoihin ja kirjoitti vastineita muiden kirjoituksiin. Siten hän lisäsi itsekkin kirjoituksillaan keskustelua käsittelemistään aiheista. Tyyllillisesti hänen kirjoitustensa keskustelevaa vaikutelmaa korosti hänen tapansa käyttää niissä kysymyksiä, puhutteluja ja huudahduksia asianmukaisine välimerkkeineen. Hänen artikkelinsa olivat usein huumorin ja jopa ironian sävyttämiä. Naisen asemaan liittyneet kysymykset olivat yksi hänen johdonmukaisimmin esillä pitämistään aiheista. Myös Canthin kaunokirjallinen ura alkoi sanomalehdissä julkaistuista novelleista. Hän käsitteli samoja yhteiskunnallisia kysymyksiä sekä lehtikirjoituksissaan että kaunokirjallisessa tuotannossaan. Kirjoitustensa aiheenvalinnoilla ja omalla kirjoitustyyllillään hän heijasti ajan keskustelevaa henkeä.¹³ Canthin kiinnittymistä aikansa keskusteluihin ja kiistoihin korostaa tieto, että esimerkiksi historia tai klassinen kirjallisuus ei häntä kiinnostanut.¹⁴ Sekä lehtikirjoituksissa että kaunokirjallisissa teoksissa hänen huomionsa kiinnittyi ennen kaikkea omaan aikaan ja tulevaisuuteen. Ne olivat hänelle merkityksellisempiä kuin menneisyys.

Kolmantena keskeisenä lähteenä on Canthin kaunokirjallinen tuotanto, joka käsittää 11 näytelmää, 6 novellia sekä niiden lisäksi pienempiä kertomuksia 1870-luvulta aina vuoteen 1895. Canth käsitteli niissä monia samoja kiistoja ja kysymyksiä kuin lehtikirjoituksissaankin. Koska tässä työssä tutkitaan Minna Canthin uskontokäsityksiä, ei hänen teoksiaan itsessään analysoida vaan käytetään lähteenä siltä osin kuin niissä käsitellyt teemat koskettavat tutkimuskysymystä. Mukana ovat näytelmät Työmiehen vaimo (1885) ja Papin perhe (1891) sekä novellit Hanna (1886), Köyhää kansaa (1886) ja Salakari (1887). Ne edustavat Canthin 1880-luvun keskeistä tuotantoa. Papin perhenäytelmä on otettu mukaan vaikka se ilmestyikin vasta seuraavan vuosikymmenen alussa, sillä se kuvauksena erilaisten uskonnollisten käsitysten yhteentörmäyksestä liittyy keskeisesti tutkielman aihepiiriin.

Minna Canthista on ilmestynyt myös useita kattavia elämäkertoja. Vanhin ja laajin on hänen henkilökohtaisen ystävänsä Lucina Hagmanin kaksiosainen, vuosina 1906 ja 1911 ilmestynyt teos Minna Canthin elämäkerta. Hagmanilla oli mahdollisuus haastatella sitä varten vielä elossa olevia Canthin ystäviä ja tuttavvia, ja saada heidän välityk-

¹³ Krogerus 1998a, 140-143; Krogerus 1998b, 52-54; Mäkelä-Alitalo 1998, 7; Koski 1998, 84-85.

¹⁴ Esim. Asp 1948, 98-99.

sellään tietoja ja muisteluita. Canthia ja Hagmania yhdisti kiinnostus naisemansipaatioon ja naisten koulutuksen parantamiseen, mikä näkyy elämäkerrassa. Ne ovat aiheita, joita Hagman käsittelee erityisen tarkasti ja tunteikkaasti. Teoksesta välittyy lukijalle se kiihkeys ja taisteluhenkisyys, jolla naisemansipaatiota kannattaneet naiset suhtautuivat niin sanottuun naiskysymykseen 1880-luvulla, ja minkälaista vastustusta he mielipiteineen kohtasivat.

Suppeampi elämäkerta on Hanna Aspin kirjoittama Minna Canth läheltä nähtynä (1948). Asp asui koulutyttönä 1880-luvun alkupuolella Canthin kotona Kuopiossa ja pääsi läheltä seuraamaan hänen elämäänsä. Hänen vanhempi sisarensa Hilda Asp, joka toimi opettajattarena Kuopiossa, oli Canthin läheinen ystävätär ja innokas naisemansipaation kannattaja. Muistelmien parasta antia ovat Hanna Aspin henkilökohtaiset muistelukset Canthista ja hänen toiminnastaan.

Greta von Frenckell-Thesleffin kirjoittama Minna Canth (1944) jää laajuudestaan huolimatta edellä mainittujen teosten varjoon. Se on tarkka ja perinpohjainen selvitys Canthin elämänvaiheista, mutta siinä ei esitetä mitään uutta näkökulmaa hänen elämäänsä. Kirjailijan syntymän satavuotisjuhlan lähestyessä julkaistulta teokselta sellaista tuskin on odotettukaan. Teos vahvistaa ennen kaikkea kuvaa Canthista kansallisesti merkittävänä kirjailijana, mikä lienee ollut tarkoituskin.

Uusin Canthista kirjoitettu elämäkerta on Reetta Niemisen Minna Canth. Kirjailija ja kauppias (1990). Teoksessa keskitytään rikkomaan vuosien myötä syntynyttä virallista ja juhlavaa kirjailijamuotokuvaa kuvaamalla muun muassa Canthin huumorintajua, seuralaisuutta ja yksinäisyudentunteiden aiheuttamaa masentumista. Elämäkerrassa korostetaan uudella tavalla Canthin menestyksenkäs toimintaa kauppiaina.

Edellä mainittujen lisäksi käytettävissä on Minna Canthin norjalaiseen Samtiden-lehteen vuonna 1891 laatima lyhyt omaelämäkerta, joka julkaistiin samana vuonna Päivälehdessä. Siinä Canth kuvaa lyhyin luonnehdinnoin siihenastisen elämänsä tärkeimpinä pitämiään tapahtumia lähtien lapsuudesta ja päätyen kirjailijaksi, joka tunnettiin jopa oman maan rajojen ulkopuolella.

Tutkielma rakentuu siten, että luvussa kaksi tarkastellaan varsinaisen tutkimuksen taustaksi Canthin elämänvaiheita 1880-luvun alkuun: miten hän kiinnostui naiskysymyksestä ja miltä pohjalta hänen uskontokäsityksensä muotoutuivat. Luvuissa kolme ja neljä tutkitaan Canthin suhtautumista uskonnon ja niin sanottujen edistysaatteiden vastakohtaisuuteen sekä kirkon kantaa edistykseen ja tieteen uusiin virtauksiin. Luku viisi käsittelee sitä, miten uskonto Canthin mielestä määritteli naiseutta, ja mitkä olivat naisten toimintamahdollisuudet. Kuudennessa luvussa pohditaan Canthin kantaa sivistyneistöä puhuttaneeseen siveellisyyskysymykseen sekä hänen ajatuksiaan naisen siveellisyydestä. Luvussa seitsemän tutkitaan Canthin käsityksiä naisen asemasta yhteiskunnassa työnteon, kutsumuksen ja yhteiskunnallisen toiminnan näkökulmasta. Kahdeksannessa luvussa esitetään Canthin näkemykset siitä, miten ja miksi kristinuskoa oli hänen mielestään uudistettava, ja mikä oli naisen rooli siinä. Viimeiseen, yhdeksänteen lukuun kootaan tutkimuksen pohjalta tehdyt päätelmät Canthin uskontokäsityksistä.

II Kehitys kriittisyyteen

Lapsuus ja nuoruus

Ulrika Wilhelmiina eli Miinu Johnson¹⁵ syntyi Tampereella vuonna 1844. Hänen vanhempansa, isä Gustaf Vilhelm Johnson ja äiti Ulrika Andersintytär, olivat lähtöisin vaatimattomista oloista. Molemmat olivat muuttaneet nuorina Tampereelle työhön, Gustaf tehtaaseen ja Ulrika palvelustytöksi. Pian avioliiton solmimisen jälkeen Gustaf Johnson yleni Tampereen puuvillatehtaassa työntekijästä työntarkastajaksi, mikä tarkoitti perheen sosiaalisen aseman kohenemistä. Vielä ratkaisevampi muutos tapahtui, kun hän pääsi vuonna 1853 tehtaan lankakauppiaksi Kuopioon ja sai joitain vuosia myöhemmin mahdollisuuden ryhtyä itsenäiseksi kauppiaksi.¹⁶ Vastaavanlainen säätyrajat ylittävä sosiaalinen nousu, joka mahdollisti Johnsonin etenemisen, yleistyi vasta vuosisadan lopulla. Minna Canth eli siten lapsuutensa ja nuoruutensa sosiaalisen eteenpäinmenon ja taloudellisen kehittymisen ilmapiirissä. Perhepiirissään hän huomasi, että aiemmin tärkeimmän eli syntyperän sijaan ihmisille oli suotuisissa oloissa tullut mahdolliseksi omalla työllään ja pyrkimyksillään vaikuttaa asemaansa. Johnsonin suomenkielisestä perheestä tuli kauppiaina osa porvaristoa, joka vuosisadan jälkipuolella alkoi sulautua muiden keski- ja ylempien säätyjen kanssa yhtenäiseksi sivistyneistöksi.¹⁷

1800-luvun alkupuolella ihmisten keskinäiset suhteet muodostuivat säädyn, sukupuolen, perhesuhteiden ja iän mukaan. Niiden perusta oli Raamatussa ja katekismuksen huoneentaulussa. Perinteinen huoneentaulun järjestys opetti ihmiset pysymään säädysään ja hoitamaan siihen kuuluvat velvoitteet. Olennaista ihmisten asemassa oli muuttamattomuus ja joustamattomuus. Ihmisten henkilökohtaisten ominaisuuksien merkitys alkoi kuitenkin vuosisadan kuluessa korostua. Vaikka säätyjako oli vuosisadan jälkipuolellakin yhteiskunnan perusta, väheni sen merkitys. Esimerkiksi uskonnollinen herätys heikensi jo vuosisadan puolivälistä lähtien vanhaluterilaista yhtenäiskulttuuria, ja markkinatalouden myötä levisi ajatus ihmisten välisestä tasa-arvosta. Sääty-yhteiskuntaa horjutti myös taloudellinen liberalismi, joka edisti teollisuuden kasvua ja talouselämän vil-

¹⁵ Yhtenäisyyden vuoksi käytän työssäni Ulrika Wilhelmiina, lempinimeltään Miinu, Johnsonista hänen tulevaa nimeään Minna Canth myös käsitellessäni hänen lapsuuttaan ja nuoruuttaan.

¹⁶ Esim. Hagman 1906, 1, 6-7, 10; von Frenckell-Thesleff 1944, 7, 23-25.

¹⁷ Vrt. Häggman 1994, 119.

kastumista. Niiden seurauksena alkoi väestön muuttoliike maalta kaupunkiin.¹⁸ Ihmisistä alkoi tulla yksilöitä, joilla oli mahdollisuus itse vaikuttaa omaan elämäänsä.

Minnan vanhemmat eivät itse olleet saaneet koulusivistystä, mutta he halusivat antaa lapsilleen mahdollisuuden koulutukseen.¹⁹ Sivistyneen keskiluokan käsitteeseen onkin katsottu 1800-luvun keskivaiheilta lähtien liittyneen ajatus noususta, sosiaalisesta ja intellektuaalisesta eteenpäinmenosta.²⁰ Minnan ensimmäinen koulu oli Tampereella puuvillatehtaan pientenlasten koulu, jossa toimi opettajattarena Maria Charlotta Hyden.²¹ Koulun opetus oli vakavan kristillissävytteistä ja tapahtui ajan tavan mukaan ruotsin kielellä. Canthin elämäkertoissa on esitetty arveluita, että hänen uskonnollisuutensa olisi jo lapsuuden peruja mamselli Hydenin koulusta.²² Mamselli Hydenin tiedetään olleen syvästi uskonnollinen, hän epäilemättä välitti käsityksiään oppilaisiinsa. Canth ei lyhyessä omaelämäkerrassaan kerro mitään lapsuutensa lähipiirin suhteesta uskontoon. Sen sijaan hän muistelee olleensa itse tuolloin hyvin uskonnollinen ja tunteensa läheistä yhteyttä Jumalaan muun muassa näkyjen ja unien välityksellä.²³ Koulussa Minna oppi myös ruotsin kielen. Taito oli välttämätön 1850-luvulla pyrittäessä sivistyneeseen keskiluokkaan. Perheen muutettua Kuopioon vanhempien kohonnut sosiaalinen asema mahdollisti Minnalle sivistyneen säädyn tyttärille tarkoitetun kasvatuksen. Hän kävi ensin neiti Elize Heintzien koulua ja sen jälkeen Soldanin sisarusten kaksi vuotista yksityistä tyttökoulua. Niiden jälkeen hänellä oli, isän kauppaliikkeen nennestymisen myötä, mahdollisuus jatkaa opintoja Kuopioon perustetussa ruotsinkielisessä valtion tyttökoulussa, niin sanotussa rouvasväenkoulussa.²⁴

1840-luvulta lähtien kansallisuusaate sai yhä laajempaa kannatusta sivistyneistön keskuudessa. Kansallisuusliike korosti suomen kielen ja kulttuurin merkitystä. Kansallismielisyys ja isänmaallisuus haluttiin levittää kansan myös keskuuteen kehittämällä muun muassa koulujärjestelmää ja luomalla suomenkielistä kirjallisuutta. Kielipoliittisista ja kulttuurisista tavoitteistaan huolimatta fennomaanit eivät pyrkineet mihinkään

¹⁸ Alapuro ja Stenius 1987, 20; Murtorinne 1992, 303-304; Häggman 1994, 121-122.

¹⁹ Canth, Minna Canthin omaelämäkerta [Päivälehti 1891], 20.

²⁰ Esim. Häggman 1994, 25-26.

²¹ Anneli Toijala kuvaa historiallisessa romaanissaan Myrskylintu Miinu Johnsonin, Minna Canthin, lapsuutta Tampereella ja koulukäyntiä mamselli Hydenin oppilaana.

²² Esim. von Frenckell-Thesleff 1944, 19-20; Pirkko Varis hakee Canthin uskonnollisuuden taustaa tämän lapsuudenympäristön oletetusta renkvistiläisestä ilmapiiristä. Varis 1984, 21-24, 80.

²³ Canth, Minna Canthin omaelämäkerta [Päivälehti 1891], 20-21.

²⁴ Hagman 1906, 10-13, 27-29; von Frenckell-Thesleff 1944, 25-28.

suuriin muutoksiin yhteiskuntaryhmien välisissä suhteissa. Ruotsinkielinen ja -mielinen yläluokka haluttiin vain muuttaa suomenkieliseksi ja -mieliseksi. Fennomaanit olivat suurelta osin kielellisiä käännyksiä. Kaiken kaikkiaan sivistyneistön kulttuuri oli Suomessa melko yhtenäinen oli se sitten suomen- tai ruotsinkielistä. Korostamalla kansan sivistämistä ja perustamalla suomenkielisiä kouluja fennomaanit olivat mahdollistamassa talonpoikais- ja porvaristaustaisten henkilöiden kouluttautumisen esimerkiksi papeiksi tai virkamiehiksi. Koulutus mahdollisti sosiaalisen nousun ja laajensi sivistyneistön piiriä.²⁵

Kansallisuusaatteen leviäminen vaikutti ratkaisevasti myös Minnan elämään. Perinteisen tyttökoulukasvatuksen jälkeen hän aloitti vuonna 1863 opiskelun Uno Cygnaeuksen vasta perustamassa Jyväskylän seminaarissa tarkoituksenaan valmistua opettajattaren ammattiin. Seminaari oli perustettu kansallisuusaatteen hengessä kouluttamaan nimenomaan suomenkielisiä opettajia ja opettajattaria. Hakeutuminen opiskelemaan oli tuohon aikaan vielä naiselle poikkeuksellista, sillä naisilta odotettiin ennen kaikkea edullisen avioliiton solmimista.²⁶ Minnankin opinnot jäivät vain yhteen vuoteen, sillä avioliiton solmiminen seminaarin luonnontieteen lehtorin Ferdinand Canthin²⁷ kanssa syksyllä 1865 keskeytti hänen opiskelunsa. Tuolta ajalta ei ole säilynyt sen paremmin Minna Canthin kirjoituksia kuin muitakaan lähteitä, joista voisi päätellä mitä toisaalta opiskelu ja toisaalta sen keskeyttäminen hänelle merkitsivät. Vuonna 1891 julkaistussa lyhyessä elämäkerrassa hän kertoo hakeutumisestaan seminaariin ja opettajattaren kutsumuksen hylkäämisestä: ”Vuonna 1863 perustettiin Jyväskylän kaupunkiin maamme ensimmäinen seminaari kansakouluopettajia ja opettajattaria varten. Ja yhtäkkiä selveni minulle, että täällä löytäisin tyydyttävän toimialan, tehtävän, jota varten elää. Olin seminaarin ensimmäisiä oppilaita. Innostuneena kansakoulun suureen aatteeseen, halusin kokonaan uhrautua sen palvelukseen, ja vuosi, jolloin toteutin tämän aikomukseni, oli epäilemättä onnellisin elämässäni. Mutta jo seuraavana vuonna rikoin itselleni tekemäni lupauksen mennessäni kihloihin opettajani, luonnontieteen lehtorin Johan Ferdinand Canthin kanssa. Vähää ennen oli seminaarin johtaja lausunut minulle: »Jumala on varmaankin valinnut sinut välikappaleekseen. Tottele häntä ja rupee opettajaksi. Jos menet naimisiin, et tule kos-

²⁵ Esim. Alapuro ja Stenius 1987, 12-14, 17; Smeds 1987, 93-94.

²⁶ Häggman 1994, 98. Kts. myös esim. von Frenckell-Thesleff 1944, 43-48.

²⁷ Johan Ferdinand Canth syntyi vuonna 1835 Siuntiossa ja asui nuoruudessaan Pälkäneellä, jossa hänen isänsä toimi kappalaisena. Hän valmistui filosofian kandidaatiksi vuonna 1862 ja siirtyi seuraavana vuon-

kaan onnelliseksi, sillä tunnet itsessäsi rikkoneesi hänen tahtonsa ja kulkeneesi omia teitäsi.»²⁸

Canth esitti tapahtumat siinä valossa, jossa hän ne halusi kirjata muistiin omaelämäkertansa vuosikymmeniä myöhemmin ollessaan jo tunnettu ja tunnustettukin kirjailija. Seminaarin kristillisyyttä ja suomalaisuutta korostanut ihanteellinen ilmapiiri vaikutti epäilemättä opiskelijoihin ja sai heidät pohtimaan erityisesti yksilön kutsumusta. Minnan avioituminen oli selvä asettuminen auktoriteettia eli Uno Cygnaeusta vastaan. Tämähän vastusti jyrkästi naisopiskelijoiden avioitumista, sillä se johti käytännössä opettajattaren kutsumuksen hylkäämiseen. Vaikkei Minnan avioitumisesta sinällään voikaan löytää mitään poikkeuksellista, kuvaa se kuitenkin samalla tavoin kuin seminaariin laukeutuminenkin hänen itsenäisiin ratkaisuihin pyrkivää luonnettaan. Ja hänen tulevalle kehitykselleen ja työlleen oli merkitsevää se, että hän opintojen keskeytymisestä huolimatta ehti saada oman aikansa naiseksi hyvän koulutuksen.²⁹

Kantaaottava lehtorinrouva

Avioitumalla itseään lähes kymmenen vuotta vanhemman miehen kanssa Minna Canth solmi ajan sivistyneistön piirissä tyypillisen ja suotavana pidetyn avioliiton. Puolisoiden välinen ikäero korosti aviomiehen asemaa perheen päänä. Sosiaalisesti avioliitto lehtorin kanssa merkitsi nousua ylempään säätyyn. Se oli sikäli poikkeuksellinen, että alempisäätysten naisten oli tuohon aikaan vaikeampi sosiaalisesti nousta kuin ylempien säätyjen naisten aleta.³⁰ Minnalle avioituminen merkitsi ajan tavan mukaan oman itsenäisen uran, opettajattaren kutsumuksen, hylkäämistä ja asettautumista aviovaimon, perheenemännän ja pian myös äidin rooliin. Perheeseen syntyi yhteensä seitsemän lasta.³¹ Avioliiton ensimmäinen vuosikymmen sujuikin Minna Canthilta kodin- ja lastenhoidon parissa, eikä tuolta ajalta ole juuri säilynyt hänen kirjoittamiaan kirjeitä tai muita lähteitä.

na luonnontieteen lehtoriksi Jyväskylän seminaariin. Lucina Hagman luonnehti Ferdinand Canthia tunnolliseksi ja uutteraksi opettajaksi, joka luonteeltaan oli juro ja harvapuheinen. Hagman 1906, 31.

²⁸ Canth, Minna Canthin elämäkerta [Päivälehti 1891], 21.

²⁹ Vrt. Ollila 1998, 35-37.

³⁰ Sulkunen 1995, 12; Häggman 1994, 86-91.

1870-luvun puolivälissä, kun Ferdinand Canth ryhtyi Keski-Suomi-lehden päätoimittajaksi³², avautui Minna Canthille mahdollisuus toimia lehden avustajana. Hän oli Suomen ensimmäisiä naispuolisia lehtikirjoittajia³³, ja häntä on jopa pidetty ensimmäisenä ”omaäänisenä suomenkielisenä naistoimittajana”.³⁴ Sanomalehtien määrä ja levikki kasvoi 1800-luvun puolivälin jälkeen tasaisesti, ja varsinkin suomenkielinen lehdistö alkoi voimistua. 1860-luvulla perustetun kansakoululaitoksen välityksellä lukutaito ja lukuharrastus, varsinkin sanomalehtien lukeminen, alkoi vähitellen levitä myös suomenkielisen kansan keskuuteen. Samaan aikaan alkaneen lehdistökeskustelun ja lehtien välillä käydyn kiistelyn kanssa huomattiin julkisuuden merkitys asioiden hoidossa. Lehdistö alkoi edustaa eteenpäin pyrkiviä voimia. Keskustelevien ja kantaottavien kirjoitusten julkaisemisen arveltiin edistävän asioita, ja sen kaltaista aineistoa haluttiin lehdistössä lisätä.³⁵

Lehtien perustaminen ja niiden levikin kasvu liittyi kansallisuusaatteen synnyttämään järjestäytymiseen. Koska poliittinen järjestelmä oli vielä kehittämätön ja säätyjärjestelmä voimissaan, alkoi sivistyneistön johdolla perustettujen järjestöjen välityksellä muodostua uudenlaisia poliittisia vaikutusmahdollisuuksia.³⁶ Järjestäytymisen alkuvaiheessa perustettiin muun muassa erilaisia hyväntekeväisyys- ja raittiusyhdistyksiä sekä vapaa-palokuntia. Tavoitteena oli paitsi kansan kasvattaminen sivistyneistön johdolla myös sen ihanteiden mukaiseksi. Siihen pyrittiin sekä lehdistön että kansakoululaitoksen avulla, niillä oli tärkeä tehtävä kansan kasvattajana ja kansallistunteen kehittäjänä. Eri-tyisesti lehdistöllä ja sen välityksellä muodostetulla ”yleisellä mielipiteellä” on katsottu olleen keskeinen merkitys kansalaisuuden kehittämisessä.³⁷ Canthkin pyrki jo varhaisissa lehtikirjoituksissaan vaikuttamaan lukijoidensa mielipiteisiin kirjoittamalla muun muassa raittius- ja suomalaisuusasioista.³⁸

³¹ Minna ja Ferdinand Canthin lapset olivat Anni (1866), Elli Wilhelmiina (1868), Hanna Ulrika (1870), Helka Maria (Maiju) (1872), Kaarle Johan (Jussi) (1874), Petter Henrik (Pekka) (1876) sekä isänsä kuoleman jälkeen syntynyt Lyyli (1880). von Frenckell-Thesleff 1944, 50, 60.

³² Minna Canthin aviomies J. F. Canth omisti yhdessä kauppias H. F. Helmisen ja lehtori K. G. Göösin kanssa 1870-luvun alkupuolella noin vuoden ajan paikallisen kirjapainon, jonka Göös yhdessä lehtori A. G. Weilin kanssa lunasti. Kauppias Helminen puolestaan alkoi julkaista Keski-Suomi-sanomalehteä. Suomen lehdistön historia 1, 275.

³³ Fredrika Runeberg oli tietävästi ensimmäinen naispuolinen toimittaja. Hän avusti Helsingfors Morgonblad-lehteä vuodesta 1833 lähtien. Suomen lehdistön historia 1, 116.

³⁴ Suomen lehdistön historia 1, 370-371; Myös Krogerus 1998a, 143.

³⁵ Suomen lehdistön historia 1, 140, 142, 215, 271, 281-282.

³⁶ Liikanen 1987, 126.

³⁷ Smeds 1987, 91. Kts. myös Alapuro ja Stenius 1987, 20; Pulkkinen 1987, 54, 59.

³⁸ Esim. Canth, Minna Canthin elämäkerta [Päivälehti 1891], 23; Hagman 1906, 61-69.

Naisen asemaan koskeneet kysymykset kiinnostivat Canthia jo 1870-luvulla. Hänen ensimmäinen artikkelinsa Keski-Suomi-lehdessä käsitteli tyttöjen koulutusta. Siinä hän vaati, että tytöille tuli antaa vain pinnallisiin salonkitapoihin keskittyneen kasvatuksen sijaan koulutusta elämän tositarpeisiin eli emännän, vaimon ja äidin rooliin.³⁹ Muutama vuotta myöhemmin hän jo vaati, että naistenkin oli opittava ymmärtämään ja rakastamaan kansallisia pyrintöjä eikä pidettävä ”fennomania harrastuksia” tyhjämpäiväisinä puolueriitoina. Samalla naisten oli Canthin mielestä hylättävä vanhat tavat, sillä heidän tehtävänä oli nousevan sukupolven ensimmäisinä kasvattajina istuttaa nuorten sydämiin rakkautta Suomeen ja Suomen kansaan. Kansallisuuskysymys tuntuu muutenkin kiinnostaneen häntä tuohon aikaan, mitä todistaa sekin, että hän kirjoitti suomenkielisiin lehtiin. Hän esimerkiksi vakuutti artikkelissaan Uusi Suometar-lehdessä, ettei hänen asuinpaikkakunnaltaan Keski-Suomesta löydy ”kansallisuuden, suomen kielen, kansan valistuksen, uskonnon ja kristillisen siveyden sortajia”. Päinvastoin, kansallistunto eli hänen mukaansa jo miehissä ja oli vähitellen heräämässä naisissakin. Sen seurauksena esimerkiksi suomenkielen harrastus oli lisääntynyt nuorten naisten keskuudessa. Canthin mukaan jyvaskyläläisetkin pyrkivät ”nuoren Suomen täydelliseen vapauttamiseen kahleista”.⁴⁰ Hän piti tärkeänä, että myös naiset olivat mukana siinä yhteiskuntaan uudistavassa liikehdinnässä, jota kansallisuusaate sen kannattajille merkitsi.

Canth korosti varhaisissa lehtikirjoituksissaan naisten oman toiminnan merkitystä. Hän kirjoitti muun muassa naisten perustamasta ”yksinkertaisuusyhtiöstä”, jonka tarkoituksena oli vastustaa naisten turhamaista muotia. ”Aina kristinopistamme lukien ovat kaikki hyvät ja hyödylliset toimet saaneet monituisia vastustuksia kärsiä, mutta, ehkä tosin usein on pimeältäkin näyttänyt, ei vielä konsanaan ole valhe totuutta voittanut. Siihen perustamme toivon yksinkertaisuuden pyrintöjen edistymisestä tulevaisuudessa.”⁴¹ Näin hän puolusti lehtikirjoituksissaan naisten pilkallisiakin kommentteja herättänyttä aktiivisuutta pukeutumiskysymyksessä. Yksinkertainen pukeutuminen ei saanut laajaa ja pysyvää kannatusta. Se kuitenkin oli herättämässä Canthin kaltaisia sivistyneistön naisia huomaamaan, että nainen pystyi omilla valinnoillaan vaikuttamaan muihinkin kuin vain omaa perhepiiriä koskettaviin kysymyksiin.

³⁹ Canth, Tyttäriemme kasvatusta [Keski-Suomi 1874], 45-48.

⁴⁰ Canth, Jyväskylästä 10p. Helmikuuta [Uusi Suometar 1876], 52-53.

⁴¹ Canth, Jyväskylästä 10p. Helmikuuta [Uusi Suometar 1876], 53. Kts. myös Canth, Muutama sana kansallisuuspuvusta [Päijänne 1878], 60-62; Canth, Kirje Jyväskylästä [Päijänne 1878], 62-64.

Raittiusasiaa Canth myös käsitteli useissa lehtikirjoituksissaan. ”Yhtykäämme kaikki liittoon viinaa vastaan” kehotti hän ja muistutti, että viina kietoi pauloihinsa, hävitti kodit, turmeli sielun ja ruumiin ja kaiken lisäksi vielä ”runteli maan”. Hän tarkasteli kirjoituksissaan alkoholin vaikutusta sekä yksilöihin että koko yhteiskuntaan.⁴² Canth piti raittiusaatetta yhteiskunnallisena uudistusliikkeenä, ja hän pyrki levittämään sitä vetoamalla uskonnon luomaan tapa- ja moraalinormistoon. Eikä hänen toimintansa raittiusasian hyväksi rajoittunut vain lehtikirjoituksiin. Vuonna 1875 hän allekirjoitti yhdessä 1564 naisen kanssa joukkoanomuksen liiallisen alkoholinkäytön estämiseksi. Se jätettiin kenraalikuvernöörille ja annettiin vuoden 1882 valtiopäiville.⁴³

Kaiken kaikkiaan kansansivistystyön ja syntyneen järjestötoiminnan taustalla oli ajatus, että yhteiskunnan epäkohtia oli mahdollista korjata kansan opetuksen ja valistamisen sekä kansalaisten vapaan toiminnan välityksellä.⁴⁴ Esimerkiksi raittiusliikkeen kannatukseen liittyi ajatus, että yhteiskuntaan voitiin vaikuttaa muokkaamalla yleistä mielipidettä.⁴⁵ Canthin harjoittama lehtikirjoittelu heijasti ennen kaikkea hänen haluaan vaikuttaa, sillä hän ei tyytynyt vain laatimaan harmittomia pikku-uutisia vaan puuttui kirjoituksissaan myös havaitsemiinsa epäkohtiin. Ylipäätään valistamisen ja järjestäytymisen välityksellä avautunut mahdollisuus vaikuttamiseen piti sisällään vaatimuksen, että ihmisten oli oltava valmiita muokkaamaan itseään ja muuttumaan yhteiskuntaa hyödyttävään suuntaan.

Ratkaiseva elämänmuutos

Minna Canthin elämä ja asema muuttui ratkaisevasti heinäkuussa 1879 kun aviomies Ferdinand Canthin kuoli. Lainsäädännöllisestihän mies oli tuohon aikaan perheen pää, ja nainut nainen oli aviomiehen edusmiehisyyden alainen. Tällä oli valta päättää sekä vaimonsa että lastensa elämästä. Leskeksi jääneellä naisella oli enemmän vapauksia kuin aviovaimolla, hän sai hallita omaisuuttaan.⁴⁶ Canthin rohkeutta ja kykyä nopeisiin-

⁴² Esim. Canth, Maamme suurin vihollinen [Keski-Suomi 1875], 50-51. Kts. myös Canth, Kirje Jyväskylästä [Päijänne 1878], 58-59.

⁴³ Nainen ja naisen työ Suomessa 1893, 61.

⁴⁴ Murtorinne 1992, 305.

⁴⁵ Alapuro ja Stenius 1987, 35.

⁴⁶ Vuoden 1734 lain mukaan leski oli vapaa holhoojan vallasta. Lesken lapsilla tuli kuitenkin olla holhooja. Manninen 1984, 56. Kts. myös Markkola Haik 4/95

kin itsenäisiin päätöksiin kuvaa hyvin se, että kun vuonna 1879 voimaan tullut elinkeinovapaus salli naislesken harjoittaa liiketoimintaa, käytti hän avautunutta tilaisuutta hyväkseen.⁴⁷ Hän muutti maaliskuussa 1880 Jyväskylästä Kuopioon ja ryhtyi hoitamaan isänsä aloittamaa kauppaliikettä lanka- sekä sekatavarakauppiaana.⁴⁸ Näin toimien Canth pystyi uudessa elämäntilanteessa turvaamaan perheensä toimeentulon ja sosiaalisen aseman. Avioiduttuaan hän kuului keskiluokkaiseen sivistyneistöön aviomiehensä lehtorinviran myötä. Jäätyään leskeksi hänellä oli siinä paikka kauppiaana ja pian myös kaivattua suomenkielistä kulttuuria luovana kirjailijana. Asema kauppiaana oli taloudellisesti tärkeä, sillä menestyminen ja säännölliset tulot mahdollistivat osallistumisen julkiseen keskusteluun ja oman kirjailijanuran.

Aviomiehen kuolema sai Canthin pohtimaan oman yhteiskunnallisen aseman lisäksi suhdetta uskontoon. Hän koki miehensä kuoleman Jumalan antamana koettelemuksena, ikeenä. Lapsiansa kasvatusta ja elatusta tuskaillessaan hän protestoi tapahtunutta vastaan kyselemällä, miksi Jumala oli heille niin kova.⁴⁹ Kuolemaa ei ollut helppo hyväksyä, vaikka sitä olisikin pitänyt Jumalan tahtona. Ahdistuksessaan Canth tunsu saavansa lohdutusta ystävällisiltään, jotka ohjasivat turvautumaan Jumalaan.⁵⁰ Niin Canth teki. Turvautuminen uskontoon, paitsi että se heijasti Canthin ja suuren enemmistön käsityksiä kuolemasta, oli leskeksi jääneen naisen lähes ainoa turva. Leskeyden ensimmäisinä vuosina Canth tunsu saavansa Jumalalta apua sekä sielun tuskiin että elämänmuutoksen tuomiin jokapäiväisiin ongelmiin: ”Kauheata sisällistä sydämen tuskaa olen näinä aikoina kärsinyt. Oi, suuri Jumala minua vastedes sellaisesta varjelkoon, sillä monta kertaa en sitä jaksaisi kestää. Luulin jo järkeni menettäväni. Mutta kun hätä suurimmillaan oli, kun ruumiin voimat jo tykkänään olivat lamassa, silloin antoi Herra armonsa auringon loistaa ja suloinen rauha vähitellen tuli myrskyn sijaan.”⁵¹ Näin Canth kuvaili tuntemuksiaan aviomiehen kuoleman jälkeisissä tunnekuohuissa mielialojen vaihdellessa ääri-tilasta toiseen.

Canthin tuskaisuutta lisäsi se, että hänen nuorin lapsensa syntyi aviomiehen kuoleman jälkeen, helmikuussa 1880. Canth vaipui synnytyksen jälkeen masennukseen, joka sai

⁴⁷ Mäkelä-Alitalo 1998, 8-10; Nummela 1998, 64.

⁴⁸ Hagman 1906, 88-93.

⁴⁹ Canth Anna Liliukselle 20.7.1879, 30.

⁵⁰ Canth Lilli Leinbergille 18.11.1880, 43.

hänet tuskaisimpina öinä tuntemaa pakottavaa tarvetta vahingoittaa vastasyntynyttä lastaan: ”Lapseni syntymän jälkeen heikkonivat voimani kovasti. Elontaistelu kävi minulle liian raskaaksi ja olin vähällä murtua. Mielenvikaisuus läheni uhkaavasti. Jouduin kauhian mielentuskan valtaan ja minun täytyi pyytää palvelijatarta ja vanhimpia lapsiani valvomaan vuoteeni luona, sillä käsittämätön voima tahtoi väkisin pakoittaa minua tappamaan nuorin lapseni. Vanha olentoni taisteli kuitenkin kaikin voimin vastaan ja voitti vähitellen. Tauti jätti kuitenkin jälkeensä tuskallisen hermoheikkouden, joka kesti kokonaisen vuoden.”⁵² Synnytys ja kuusi viikkoa sen jälkeen tapahtunut muutto Kuopioon olivat fyysisestikin rasittavia. Tieto, että joutui yksin vastaamaan seitsemästä lapsesta pahensi osaltaan Canthin huolta lesken turvattomasta asemasta ja sai hänet ihmettelemään, miksei yhteiskunta paremmin turvannut naisen asemaa. Se teki hänet myös aiempaa tietoisemmaksi kirkon ja uskonnon merkityksestä naisen yhteiskunnallisen aseman ja roolin säätelijänä.

Elämäkertoissa on usein arveltu vanhojen, Jyväskylän aikaisten ystävättärien vaikuttaneen Canthin uskonnollisiin käsityksiin. Heidän on katsottu jyrkän ahtaalla uskonnollisuudellaan aiheuttaneen Canthille ahdistusta aviomiehen kuoleman jälkeisessä hämmentyneessä tilassa. Erityisesti opettajattarena toimineen Anna Liliuksen vaikutusta Canthin uskontokäsityksiin on korostettu. Esimerkiksi Lucina Hagman on arvellut, että Lilius koetti säilyttää Canthissa ”persoonallista riippuvuuden suhdetta Jumalaan”. Hagmanin mielestä se oman sielunelämän lakkaamaton saivarteleminen ja mielenliikkeiden vahtiminen, johon Canth aviomiehensä kuoleman jälkeen uskovien ystävättäriensä opastamana ajautui, oli hänen terveille kehitykselleen vaarallista. Se kiinnitti voimat pohdintoihin, joka ei edistänyt elämän eteenpäinmenoa vaan pikemminkin ruokki passiivisuutta ja tyytymistä kovaan kohtaloon.⁵³ Myös Pirkko Varis painottaa tutkielmasaan ystävättärien vanhatestamentillisten uskonkäsitysten ”lähes suggestiivista, tasapainottomuutta aiheuttanutta vaikutusta” Canthiin.⁵⁴

Esitettyjä tulkintoja Canthin alttiudesta ystävättärien uskontokäsitysten vaikutuksille voi kyseenalaistaa tarkastelemalla hänen elämänvalintojaan aviomiehen kuoleman jälkeen.

⁵¹ Canth Anna Liliukselle [1880], 35-37. Myös Canth Lilli Leinbergille 16.4.1880, 32-33; Canth Anna Liliukselle 30.7.1880, 38-39; Canth Lilli Leinbergille 3.9.1880, 39.

⁵² Canth, Minna Canthin omaelämäkerta [Päivälehti 1891], 24.

⁵³ Hagman 1906, 104-105, 120-121; Myös von Frenckell-Thesleff 1944, 88-89; Nieminen 1990, 51.

⁵⁴ Varis 1984, 32.

Vaikka Canthin ystävättäriilleen lähettämistä kirjeistä käy ilmi, että erityisesti heidän naisen asemaa koskeneet käsityksensä mietityttivät häntä, ilmentää hänen käytännön toimintansa selkeää itsenäisyyttä ja oman elämäntien valintaa. Hän tuskin olisi muuttanut Kuopioon ja ryhtynyt kauppiaksi, jos hän olisi ollut väitetyllä tavalla täysin vaikutuksille altis. Pikemminkin hän olisi tyytynyt ystävättärien hänelle tarjoamaan, nöyryyttä ja passiivisuutta ihannoineeseen lesken rooliin. Kuopioon muuton jälkeen Canthin yhteydet vanhoihin ystävättäriin vähenivät välimatkasta johtuen kirjeenvaihdon tasolle. Kevyesti, ilman sisäistä kamppailua hän ei kuitenkaan vanhaa, kuuliaisuutta korostanutta uskonnollisuutta hylännyt.⁵⁵ Hänen oli vaikea luopua vanhoista uskonnollisista näkemyksistään ja ”ristin kantamisesta”. Aviomiehen kuolema sai Canthin pohtimaan oman jaksamisensa ja omien kykyjensä rajoja. Samalla se kuitenkin avasi mahdollisuuden ajatella ja toimia itsenäisesti, ilman aviomiehen hallintaa.

Kyseenalaistavan uskontokäsityksen muotoutuminen

Lea Päiviö väittää Canthin kirkkokritiikkiä käsittelevässä tutkielmassaan, että kirkon merkitys oli Canthin elämässä ennen Kuopioon muuttoa ”jokseenkin olematon”.⁵⁶ Väite ei voi pitää paikkaansa. Kirkolla ja uskonnolla oli niin keskeinen osa yhteiskunnassa, että se väistämättä vaikutti jokaisen ihmisen elämään. Sen sijaan Canthin ystäviä haastatelleen Lucina Hagmanin mukaan vanhoihin kaavoihin pitäytyvä ja ulkonaista hyveellisyyttä painottava uskonnollisuus oli alkanut häiritä Canthia jo 1870-luvulla. Hänen muun muassa jumalanpalveluksien muodollisuutta ja sisällyksettömyyttä arvostelleet kommenttinsa herättivät jyväskyläläisten sivistyneistörouvien paheksuntaa.⁵⁷ Hagmanin tiedot ovat ristiriidassa myös Pirkko Variksen esittämän väitteen kanssa, että Canth olisi pitäytynyt vielä 1880-luvun alkuvuosina vanhassa kirkollisessa kristillisyydessä, jolle kaikki kirkkoon kohdistuva arvostelu oli vierasta.⁵⁸ Sikäli Varis on oikeassa, että Canth ryhtyi julkisesti arvostelemaan kirkkoa, papistoa ja vallinnutta kristinuskon tulkintaa vasta 1880-luvun keskivaiheilla. Sitä ennen hän ei niitä kirjoituksissaan arvostellut vaikka niin yksityisesti tekikin.

⁵⁵ Asp 1948, 79-80.

⁵⁶ Päiviö 1986, 40-41.

⁵⁷ Hagman 1906, 81-84.

⁵⁸ Varis 1984, 41.

Canth alkoi 1880-luvun alkuvuosina kyseenalaistaa nimenomaan sen kaltaista kristinuskon tulkintaa, joka torjui ihmisen omat ponnistelut asemansa kohentamiseksi. Ihmisten käyttäytymiseen ja asenteisiin vaikuttanut vallitseva kristillinen käytäntö pohjasi katekismusten huoneentauluun, johon sisältyvä kolmisäätyoppi määritteli luterilaisen kirkon jäseniinsä kohdistaman kontrollin perusteet. Kolmisäätyoppi poikkesi sosiaalisesta säätyhierarkiasta siinä, että siinä jokaisella ihmisellä oli oma asemansa ja roolinsa kaikkien kolmen säädyn eli maallisen, hengellisen ja huoneenhallituksen sisällä. Maallisen hallituksen eli esivallan edessä ihminen oli alamainen sekä suhteessa hallitsijaan että hänet asemaansa kohottaneeseen Jumalan luomisjärjestykseen. Hengellisen hallituksen eli oppisäädyn Jumala oli asettanut sotimaan syntiä vastaan, ja sen piirissä kristityt olivat Jumalan edessä samanarvoisia. Se ei kuitenkaan tarkoittanut maallista ja yhteiskunnallisesta tasa-arvoa. Kolmas sääty eli huoneenhallituksen sääty vaikutti perheen ja talouden piirissä. Kolmisäätyopissa painotettiin jokaisen ihmisen kutsumusta ja vastuuta juuri siinä asemassa ja tehtävässä, mikä hänelle kuului. Pyrkimys oman sosiaalisen tai poliittisen aseman muuttamiseksi tarkoitti kolmisäätyopin kyseenalaistamista ja se voitiin tulkita Jumalan tahdon vastustamiseksi.⁵⁹

Vanhojen ystävättärien viilentyneet ja vältteleväksi vaihtuneet suhtautuminen helpotti Canthin irtautumista sekä sovinnaisuutta vaatineesta lehtorinlesken osasta että nöyryyteen ja osaansa tyytymiseen ohjaavasta kristillisyydestä. Muuttuneeseen suhteeseen saattoi vaikuttaa, että Canth oli tarjonnut ensimmäistä suurempaa kaunokirjallista tuotettaan, Murtovarkaus-näytelmää, Suomalaisen teatterin johtajalle Kaarlo Bergbomille vuoden 1879 lopulla, vain vajaa puoli vuotta aviomiehen kuoleman jälkeen.⁶⁰ Vaikka näytelmä esitettiin vasta vuonna 1882, pitivät monet varmaankin sopimattomana, että leskirouva suruaikanaan kirjoitti valmiiksi aiemmin aloittamansa näytelmän, muutama kuukausi aviomiehen kuoleman jälkeen. Canthin rohkeutta ja yritteliäisyyttä pidettiin kenties osoituksena kevytmielisyydestä ja 'suruttomuudesta'. Kuopiossa avautuneessa uudessa elämäntilanteessa ja -piirissä Canth tunsikin lopullisesti vieraantuvansa sekä aatteellisesti että henkisesti useimmista vanhoista ystävättäristä ja heidän edustamastaan kristillisyydestä.⁶¹

⁵⁹ Heikkilä ja Seppo 1987, 75; Räisänen 1995, 32-37.

⁶⁰ Hagman 1906, 107-109; von Frenckell-Thesleff 1944, 86; Nieminen 1990, 39-43.

⁶¹ Canth Kaarlo Brofeldtille toukokuun puolivälissä 1884, 150.

Canthin yhteys joihinkin vanhoihin ystäviin säilyi kuitenkin erilaisista uskonnollisista painotuksista huolimatta. Heidän kanssaan Canth pohti uskoon liittyviä käsityksiä. Eri-tyisesti tuntemus oman uskon heikkoudesta tuntui vaivaavan häntä: ”Oi, jos kerran tulisin minäkin niin onnelliseksi, ettei epäusko eikä sydämen kylmyys koskaan, koskaan vaivaisi. – – Kuinkahan Herran vielä tarvitsekaan minua kurittaa, ennen kuin hän saa sieluni puhdistetuksi! Niin paljon siinä on itsekkyyttä, niin paljon velttoutta, laimeutta, kylmyyttä ja ennen kaikkea niin heikko on uskoni.”⁶² Usko oli Canthille taistelua, jota ihminen kävi omaa heikkouttaan ja vaillinaisuuttaan vastaan. Hän ajatteli, että Jumala koulutti ja tarpeen tullen jopa kuritti ihmistä, jotta tämän usko vahvistuisi ja tästä tulisi entistä parempi ihminen: ”Se vaan on varma, olkoon sitten risti mitä laatua hyvänsä, että Jumala kaikki vie onnelliseen loppuun. Ja silloin kuin vastoinkäymisissä vaan huomaa Herran johtavan käden, silloin voi vahvassa turvassa olla.”⁶³

Aviomiehen kuolema tuntui herkistäneen Canthin ajattelemaan sairauksien ja kuoleman merkitystä sekä niiden välityksellä Jumalan johdatusta ihmisen elämässä. Läheistä ystäväänsä, Tampereelta Kuopioon tyttökoulun opettajattareksi siirtynyttä Hilda Aspia, jonka isä oli loukkaantunut tapaturmassa, hän lohdutti: ”Kuinka hyvänsä käyneekin, muista, että se tulee *Jumalalta*, ja että »Herra laskee kuorman meidän päällemme, mutta hän myös auttaa meitä». Ei koskaan Jumala niin aseta ihmistä kasvoinsa eteen, kuin silloin, koska hän näkee hyväksi kuoleman kautta eroittaa meitä rakkaimmastamme. Ja jos ihminen nöyrästi ottaa kurituksen vastaan, saa hän myöskin tuntea, kuinka Jumalan siunaus koettelemuksen jälkeen kahta runsaammassa määrässä tulee hänelle. Suru on jotakin pyhää, jotakin, joka ehdottomasti vaatii kunnioitusta. Rukoile Jumalaa, että sen jalostuttava, puhdistava vaikutus ei sinussa hukkaan menisi, vaan kantaisi hedelmiä. Ja koeta sitten kärsivällisyydellä ja nöyryydellä alistua Kaikkivaltiaan tahdon alle, olkoon se mielestäsi kuinka kova ja ankara hyvänsä.”⁶⁴ Sairastelevalle tuttavalleen Canth kirjoitti samasta aiheesta: ”Mutta semmoista on ihmiselämä, – alituinen, lakkaamaton taistelu sairautta, onnettomuutta, katoovaisuutta vastaan. Kärsimisellä saamme maksaa sen kunnian, että olemme, vaikka aavistamallakin vaan, tulleet käsittämään Jumalan ääretöntä suuruutta ja hänen töittensä jaloa mahtavuutta, että olemme saaneet ottaa osaa elämän rientoihin ja kantaa kortemme suuren kokonaisuuden palvelukseksi. Eikö totta? Mielel-

⁶² Canth Anna Liliukselle 1882 [alkuvuonna], 60.

⁶³ Canth Anna Liliukselle 5.4.1883, 96.

⁶⁴ Canth Hilda Aspille [Kesä 1883], 104-105.

lään tuon kunnian kärsimisellä maksaakin, varsinkin kun tiedämme sen kautta tulevamme paremmiksi, puhtaammiksi.”⁶⁵

Suru, kärsimys, vastoinikäymiset – niillä kaikilla oli Canthin mielestä ihmistä jalostava ja puhdistava vaikutus. Hänen ajatuksensa oli, että niiden välityksellä ihmisen oli mahdollista oppia sen kaltaista nöyryyttä, joka vei lähemmäksi Jumalaa. Erityisen paljon Canth pohdiskeli näitä kärsimyksen, nöyryyteen ja vastoinikäymisiin liittyviä kysymyksiä 1880-luvun alkuvuosina aloitettuaan työnsä kauppiana. Sen kertoo hänen sisäisestä epävarmuudestaan uudessa elämäntilanteessa. Taloudellinen menestyminen ei ollut varmaa vaan epätietoisuus tulevasta sai hänet turvautumaan uskontoon. Nöyryys Jumalan edessä ei kuitenkaan tarkoittanut Canthille alistumista epäoikeudenmukaisiin yhteiskunnallisiin oloihin. Niistä erityisesti naiset joutuivat hänen käsityksen mukaan kärsimään ja niiden parantaminen oli hänestä välttämätöntä.

Canth uskoi, että ihminen tietoisesti valitsee joko hyvän tai pahan.⁶⁶ Pyrkimys hyvään, jonka saavuttamiseksi ihmisen tuli rukoilla Jumalalta voimia, oli samalla taistelua pahaa vastaan. Se tarkoitti antautumista ”korkeiden aatteiden” palvelemiseen eli itsensä kehittämistä ja sen myötä koko yhteiskunnan eteenpäinmenoa. ”Ihmisellä on vapaa tahto, huolimatta heikkouksista, sairauksista, kiusauksista, koettelemuksista, – huolimatta kaikista sisällisistä ja ulkonaisista kahleista – hänellä on kuitenkin vapaa tahto ja henki, joka on Jumalasta kotoisin! Mikä ylentävä ajatus! Antaa se intoa pyrkimään hyvään, ponnistelemaan niin pitkälle kuin voimia riittää ja missä ne loppuvat, siinä tarttumaan kiinni korkeampaan voimaan. Eikä sitä työtä turhaan tee. Näyttäköön kuinka pimeältä hyvänsä, vaikka ruumis riutuisi ja henki nääntyisi ikeen alla, – voitto on kumminkin saavutettava, jos ei tällä niin tuolla puolen haudan. Niin, eläköön idealismo! Se se kuitenkin on ainoa, joka voi ihmisen kuolematonta henkeä ravita. Onhan realismolla suuri tehtävänsä epäkohtien paljastamisessa yhteiskunnassa. Mutta ei se päämääräksi kelpaa eikä se ihmiskuntaa tyydyttää voi. Olkoon se idealismon kannattajana, alustana.”⁶⁷

1880-luvulla kiisteltiin julkisuudessa niin sanotuista yhteiskunnallisista ’kysymyksistä’, joissa pohdittiin muun muassa naisen ja työväestön asemaa, siveellisyyttä ja raittiutta.

⁶⁵ Canth J. H. Erkolle 16.8.1883, 108.

⁶⁶ Esim. Canth Kaarlo Brofeldtille 1884, toukokuun puoliväli, 149.

⁶⁷ Canth Kaarlo Brofeldtille 19.6.1883, 101-102.

Samaan aikaan Canth alkoi kyseenalaistaa vallitsevaa kristillistä ajattelutapaa ja ottaa aktiivisesti osaa muun muassa naisten koulutuksesta käytyyn keskusteluun.⁶⁸ Hän pyrki sovittamaan käsityksiään naisten aseman parantamisesta uskonnolliseen maailmankatsomukseensa. Hän liittyi vuosikymmenen alkuvuosina yhdessä samanhenkisten kuopiolaisrouvien kanssa tukemaan hankkeita, joiden tavoitteena oli sekä naislyseon että naisten oman lehden perustaminen. Kouluhanketta käsitellään tarkemmin luvuissa neljä ja viisi. Naisten lehden oli tarkoitus käsitellä naiskysymyksen lisäksi myös muita yhteiskunnallisia kysymyksiä. Hanke jäi vain suunnittelun asteelle. Canthin sen yhteydessä esittämät näkemykset kuvaavat hyvin sekä hänen asennettaan naisasiaan että toimintansa pohjaa. Hänellä oli selkeä näkemys lehdessä noudatettavasta linjasta: ”Naiskysymyksessä se tulee asettumaan reformatoorilliselle ei revolutionilliselle (taivas varjelkoon siitä) kannalle. Ja ainoastaan reformatioonin kautta voimme revolutionia välttää, sen totuuden tahtoisin saada [Tyko] Hagman’ille, Meurman’ille ja heidän henkiheimolaisilleen sanotuksi. Sortakoot vaan naisia yhä, vastustakoot ajanmukaisia, tarpeellisia parannuksia, ja ennen pitkää naisissa ilmestyy nihilistisiä oireita. Vapautta on Jumala suonut ihmisille; rankaisematta eivät he saa sitä toisiltaan riistää.”⁶⁹ Canthin käsityksen mukaan naisasiassa oli kysymys oikeudenmukaisuudesta ja Jumalan säättämästä järjestyksestä, jota ihmiset olivat menneet muuttamaan. Juuri sen vuoksi hän jo hyvin varhaisessa vaiheessa omaksui uudistuksia vaativan kannan naiskysymykseen. Vain siten hänestä ongelmien kärjistymisen ja jyrkkenevä vastakkainasettelu oli mahdollista välttää.

Canthin 1880-luvun alkuvuosien kirjeistä ja lehtikirjoituksista välittyy usko naisille suotavan vapauden myötä saavutettavaan edistykseen, jonka hän uskoi muuttavan yksilöiden lisäksi koko yhteiskuntaa. Kiittäessään naisille tarjoutuneesta mahdollisuudesta esittää mielipiteitä Valvoja-lehdessä⁷⁰ Canth korosti naiskysymyksen monitasoisuutta. Hän piti tärkeänä, että lehdessä oli jo esitetty vaatimuksia naissivistyksen kehittämisen puolesta. Hän kuitenkin muistutti, että naisten aseman parantaminen myös ”sociaalisessa” suhteessa oli välttämätöntä naisten kehittymiselle vapaaksi ja itselliseksi

⁶⁸ Esim. Canth Kaarlo Bergbomille 18.10.1882, 81-82; Canth Lucina Hagmanille 26.11.1882, 85-86.

⁶⁹ Canth Kaarlo Brofeldtille 19.6.1883, 102-103.

⁷⁰ Valvoja oli nuorten fennomaniaa kannattaneiden tiedemiesten perustama lehti, joka pyrki edustamaan vapaamielisyyttä ja kehitysoopin kaltaisia uusia eurooppalaisia aatevirtauksia. Lehti alkoi ilmestyä vuonna 1881. Suomen lehdistön historia 1, 310-311, 335.

ihmiseksi.⁷¹ Hän tarkoitti sitä, ettei naisten arvostuksen lisääntyminen tai naissivistyksen tason nostaminen riittänyt. Lisäksi oli muutettava naisten yhteiskunnallista asemaa muun muassa laajentamalla opiskelu- ja työmahdollisuuksia.

⁷¹ Canth E. G. Palmenille 27.10.1883, 116.

III Edistys kristinuskon haastajana

Muutos – edistystä vai turmelusta?

Tunne ympäröivän yhteiskunnan ja maailman muuttumisesta oli vahvasti läsnä jo Canthin varhaisissa lehtikirjoituksissa. Höyrylaivan ja -junan kaltaiset tekniset uudistukset toivat hänen mielestään ihmiset lähempään yhteyteen ”suuren maailman” kanssa.⁷² Ne myös kyseenalaistivat vallitsevaa elämäntapaa. Päijänne-lehden avustajana 1870-luvun lopulla Canth pohdiskeli:

”Maailma viisastuu – se on totuus, jota ei kenkään kieltäne. Vai kuinka? Olisikohan esim. kukaan Muuramelaisista viime vuonna näillä ajoilla voinut uskoa, että tänä vuonna ihmisääni selvään kuuluisi heidän kylästään aina Jyväskylän kaupunkiin? Ja kuitenkin se mahdottomuus mahdolliseksi muuttui sen pienen koneen avulla, jota telephoniksi nimitetään. Tuota pikaa on näitä koneita levinnyt ja tullut käytäntöön, tehokkailla kokeilla ja tutkimuksilla niitä yhä täydellisimmiksi muodostetaan ja – kukapa arvannekaan, minkä merkityksen tämä keksintö tulevaisuudessa saavuttaakaan! Mutta mitä sanotaan siitä Amerikassa tehdystä vieläkin suuremmasta keksinnöstä, jonka kautta kuinka pitkät puheet tahansa voidaan metallilevyn kanssa lähettää toiseen paikkaan maailmaa, jossa ne aivan lähettäjän omalla äänellä kertoo koko puheen, vieläpä uudistaakin sen satoja ja tuhansia kertoja. Tämä kuuluu mahdottomalta, mutta aivan tosiasiana sitä puhutaan Amerikasta ja Englannista. Kuinka käynee vaan pikakirjoitustaiteen kanssa, jos tämä keksintö paikkansa pitää; sillä onhan paljoa luonnikkaampaa panna metallilevy puhujan suun eteen ja sitten kaikessa mukavuudessa omassa suojassaan, oman pöytänsä ääressä kirjoittaa puhe paperille, sen mukaan kuin edessä oleva metallilevy sen kertoo.

Vielä kolmannenkin yhtä kummallisen keksinnön on nykyaika ilmituonut, nim. sen, että *ilman*, - juuri tuon saman ilman, jota keuh’oilla hengitämme, voi muuttua nestemäiseksi ja luultavasti kohdakkoin jähmeäksikin aineeksi. Ken takaa, ett’ei jälkimaailma vielä tämän keksinnön nojassa neuvottele keinoa, millä voi retkeillä korkealle yläilmoihin, – kenties kuinka kauas. Siitä taas tulee luonnollisena seurauksena olemaan se, että itsemurhia ei enään tapahdu, sillä, josko joku kyllästyykin elämään täällä murheen laaksossa, niin pääseehän siitä helposti kun pistää vaan riittävän määrän ilmaa eväskonttiin ja keksityillä keinoilla matkustaa joko kuuhun taikka otavaan taikka mihin taivaankappa-

⁷² Canth, Kirje Jyväskylästä [Keski-Suomi 1874], 48.

leeseen vain mieli tekee. Tämä nyt kumminkin on vastaiseksi pelkkiä tulevaisuuden unelmia vaan. Mutta tosi asia on, että jos kaikki ihmisjärjen ja neron nykyisetkin tuotteet kerättäisiin ja pantaisiin kokoon, tulisi siitä varmaankin jo koko – Baabelin torni.”⁷³

Canthin kirjoitustyyliin ominaisen huumorin sävyttämä katkelma kuvastaa uusien keksintöjen ajassa herättämää maailman muuttumisen ja eteenpäinmenon tunnetta. Keksintöihin liittyi ajatus mahdottoman muuttumisesta mahdolliseksi ihmisen oman toiminnan avulla, mutta samalla myös tulevaisuuden ennustamattomuus ja arvaamattomuus. Oli epävarmaa, minkä merkitys keksinnöillä oli tulevaisuudessa. Canth kuitenkin suhtautui niiden tuomiin muutoksiin toiveikkaasti.

Monet keksinnöt herättivät pitkään oudoksuntaa ja epäluuloja jopa niihin parhaiten tutustumaan päässeiden sivistyneistön jäsenten keskuudessa niin sanotusta tavallisesta kansasta puhumattakaan. Alkaneelle kehitykselle oli ominaista uuden ja vanhan kieltoutuminen yhteen. Uudistukset ja keksinnöt eivät välttämättä muuttaneet vallitsevia ajattelutapoja ja normeja. Suhtautuminen niihin saattoi olla hyvinkin kaksijakoinen. Toisille ne merkitsivät asioiden myönteistä eteenpäinmenoa ja toivoa uusien vaikutusmahdollisuuksien muodostumisesta. Luonnontieteiden ja teknologian kehityksen onkin sanottu vahvistaneen ihmisten uskoa omaan kaikkivoipaisuuteensa ja kykyynsä hallita luontoa.⁷⁴ Toisille ajatus muutoksesta aiheutti pelkoa vanhan järjestyksen ja perinnäisten arvojen tuhoutumisesta ja ajautumisesta sekasortoon. Erityisesti kirkon piirissä suhtautuminen esimerkiksi luonnontieteiden pohjalta synnytettyihin aatteellisiin ja yhteiskunnallisiin uudistuspyrkimyksiin oli epäilevää.⁷⁵

Muutokset eivät pelottaneet Canthia. Koulutus sekä siirtyminen kauppiaan tyttärestä virkamiesluokkaan kuuluneen lehtorin rouvaksi ja sittemmin jääminen leskeksi antoi hänelle henkisiä valmiuksia sekä muutokseen että vallitsevien normien kyseenalaistamiseen. Hänen elämässään muutokset, nekin, jotka aluksi näyttivät ylittämättömiltä vastoinkäymisiltä, merkitsivät sosiaalista nousua ja laajenevia vaikutusmahdollisuuksia.

⁷³ Canth, Kirje Jyväskylästä [Päijänne 1878], 56-57.

⁷⁴ Ollila 2000, 85-86, 120.

⁷⁵ Esim. Juva 1956, 198-202.

1880-luvulla julkisuudessa käydyt kiistat edustivat aikalaisille mielipiteitä jakavia uusia aatteita. Usko niiden tuomaan edistykseen oli osin ristiriidassa kirkon edustaman kristillisyyden kanssa. Myös luonnontieteiden ja teknologian kehitys oli osaltaan synnyttämässä ristiriitaa, joka johti uudistusmielisten ja vanhoillisten väliseen vastakkainasetteluun erityisesti uskonto- ja naiskysymyksessä. Muutos moderniksi yhteiskunnaksi vaati ihmisten perinteisen maailmankuvan muuttumista.⁷⁶

Myönteinen suhtautuminen muutokseen näkyi Canthin luottamuksena asioiden positiiiviseen eteenpäinmenoon. Yhdessä keskeisimmistä lehtiartikkelissaan, joka käsitteli naiskysymystä, hän otti kantaa aikansa uusiin aatteisiin. Hän esitti ne nimenomaan keinona sekä muuttaa yhteiskunnallisia oloja että parantaa erityisesti naisten asemaa. Hän kirjoitti: ”Uusi aika on herättänyt uusia aatteita, uusia totuuksia eloon, ja nuo aatteet, nuo totuudet pyrkivät voimaan ja valtaan pääsemään. Ne ravistelevat vanhoja, rakkaita tapoja ja totuuksia, ne kiskovat ja repivät vääriä etuluuloja, joiden alla perustus on lahonnut, ne luovat uusia näköaloja, muuttavat entiset katsantotavat ja osottavat, että samat totuudet, joita iso-äiti ja iso-isä pitivät järkähtämättöminä, eivät meille enää olekaan totuuksia. Tuommoisesta tietysti aina ensi aluksi pientä häiriötä syntyy; mutta onko sitä valittaminen? Onko valittaminen sitä, että nuo suuret henkiset liikkeet, jotka ikään kuin mahtavana virtana leviävät yli koko sivistyneen maailman, että ne vyöryttävät aaltojaan meidänkin kaukaisille rannoillemme? Ei suinkaan, yhtä vähän kuin sitäkään valitamme, ett’emme ole kuuroja emmekä mykkiä. Elämä on parempi kuin kuolema, valvominen parempi kuin nukkuminen. Jos tämä tunnustetaan totuudeksi miehelle, minkätähden ei siis myöskin naiselle?”⁷⁷

Canth vaati tilaa uusille aatteille, sillä hän katsoi niiden edustavan uusia totuuksia ja yhteiskunnan muuttumista aiempaa paremmaksi. Hänestä ne olivat kehitystä, jota ei lopulta voinut estää. Se, että hän uusien aatteiden kohdalla korosti erityisesti naisten toimintamahdollisuuksien lisäämistä, kertoo kuinka keskeisenä yhteiskunnallisena kysymyksenä hän naisasiaa piti. Mielipiteillään Canth haastoi vallitsevan, kirkon piiristä tukensa saaneen tulkinnan kristinuskosta. Samalla hän nosti naiskysymyksen esiin tavalla, jota ei voinut vaieten ohittaa. Siinä oli hänen tulkintansa mukaan kysymys, ei enempää eikä vähempää, kuin totuudesta.

⁷⁶ Kehityksen on katsottu alkaneen jo 1700-luvulla. Esim. Sulkunen 1999, 47-48.

⁷⁷ Canth, Naiskysymyksestä I [Valvoja 1884], 87.

Canthin 1880-luvun alkuvuosien henkilökohtaiseen uskonelämään keskittynyt pohdiskelu vaihtui vuosikymmenen keskivaiheilla enemmän yhteiskunnan yleisiä kysymyksiä erittelevään suuntaan. Erityisesti ajatus edistyksestä, asioiden myönteisestä kehityksestä sekä yksilöiden kohdalla että yhteiskunnan eri aloilla kiinnosti häntä. Suuntaus oli yleinen sivistyneistön keskuudessa, ihmiset tunsivat kaiken kaikkiaan elävänsä kehityksen ja muutoksen aikaa.⁷⁸

Uskonto vai ”uudet aatteet”?

1800-luvun puolivälistä lähtien uskonnollinen yhtenäiskulttuuri alkoi vähitellen heikentyä. Ilmiö eteni sivistyneistön keskuudessa, mutta kosketti myös rahvasta erityisesti herätysliikkeiden leviämisen myötä. Herätysliikkeet olivat tulleet jo 1850-luvulta lähtien aiempaa laajemmin hyväksytyiksi. Ne vähensivät osaltaan kirkollisen tavan merkitystä korostamalla yksilöllistä vakaumusta ja arvostelemalla toisaalta sivistyneistön piiriin levinnyttä uskonnollista välinpitämättömyyttä ja tapain turmelusta ja toisaalta vallitsevaa tapakristillisyyttä ja muotojumalaisuutta. Herätysliikkeet korostivat uskoa yksilöllisenä kokemuksena. Ne nostivat uskonnolliseksi normiksi henkilökohtaisen vakaumuksen, selkeän omakohtaisen uskon, mikä tarkoitti käytännössä seurakuntien jakoa uskoviin ja suruttomiin.⁷⁹ Kyseenalaistaessaan vallitsevan kirkollisen kristillisyyden ja kirkon auktoriteetin herätysliikkeet levittivät välillisesti ajatusta, että kirkon edustama kanta yhteiskunnallisiin oloihin saattoi olla yhtä lailla väärä kuin sen tulkinta kristinuskosta.

Sivistyneistön suhtautuminen uskontoon ja kirkkoon heijasteli sen poliittista jakautumista. 1800-luvun puolivälin jälkeen sivistyneistön piiriin muodostui kaksi kilpailevaa suuntausta, suomalaiskansallinen ja vapaamielinen. Suomalaiskansallinen aate painotti maan kansallista kehittämistä ja suomen kielen ja suomalaisen kulttuurin edistämistä. Vapaamielinen suuntaus piti tärkeimpänä yhteiskunnallista ja poliittista vapautta. Säätyläisten enemmistö, joka tuolloin vielä oli ruotsinkielistä, kannatti vapaamielistä suuntausta. Liberalismi korosti yksilön vapautta päättää uskonnollisissa kysymyksissä oman harkintansa mukaan, mitä ja mihin uskoi. Sen ihmisoptimismin taustalla oli ajatus, että

⁷⁸ Falk 1999, 124-125; Häggman 1994, 119.

⁷⁹ Murtorinne 1992, 288-289; Heikkilä ja Seppo 1987, 75-77. Myös Ollila 2000, 102-103.

kaikki ihmiset halusivat laajentaa vapauttaan ja osasivat käyttää sitä oikealla tavalla, järkevästi. Liberalismin opin mukaan lisääntyvä vapaus merkitsi väistämättä lisääntyvää onnea.⁸⁰ Suuntausten pohjalta syntyneet kieli- ja puoluepoliittiset liikkeet edustivat myös erilaista suhtautumista uskontoon. Fennomaanit saivat kannattajia pappis- ja talonpoikaissäädyn piiristä, joissa kanta uskontoon oli vanhoillinen. Ruotsinkielisten liberaalien suhde uskontoon oli vapaamielisempi, heillä oli kannatusta erityisesti aatelis- ja porvarissäädäyissä.⁸¹ Canth oli sekä mielipiteiltään että toimiltaan selkeän suomenmielinen, vaikkei hän pitänyt kukaan kielikysymystä ensisijaisena yhteiskunnan ongelmana. Uskontokysymyksessä hän oli kuitenkin liberaalien kannalla. Fennomaanien varovainen, osin hyvinkin torjuva kanta kaikkiin uudistuksiin, kuten naiskysymykseen, ärsytti ja vieroksutti häntä.

Uskonnollisen liberalismin perustavoite oli ”ajan sivistyksen” saattaminen sopusointuun kristillisen opin kanssa. Se johti jo 1870-luvulla sellaisten kristillisten perusajatusten ja –arvojen kieltämiseen, joita kirkon piirissä ei voitu hyväksyä. Vapaamielisten ja kirkon edustajien välille ei tästä syystä syntynyt maailmankatsomuksellista keskustelua. Uskonnollinen liberalismi pyrki ennen kaikkea kristinuskon puhdistamiseen siihen ajan myötä omaksutuista vääristä aineksista. 1880-luvulla kiista tieteen ja uskonnon välillä ajautui avoimeksi vastakkainasetteluksi. Kristinuskon täydellistä hylkäämistä kannatti kuitenkin vain hyvin pieni vähemmistö. Se hyökkäsi vuosisadan lopulla kristinuskoa vastaan asettamalla koko sen olemassaolo kyseenalaiseksi vaatimalla sen korvaamista tieteen uusiin saavutuksiin nojautuvalla maailmankatsomuksella.⁸²

Uudet, kristinuskoon kriittisesti suhtautuneet ajatukset levisivät yleiseen tietoisuuteen erityisesti kirjallisuuden välityksellä. Sitä ennen ei julkisuudessa vielä esiintynyt vapaamielistä, perinnäisen kristillisyyden kritiikkiä. Sivistyneistön suhtautuminen uskontoon oli pikemminkin välinpitämätöntä kuin kielteistä. Sen vieraantuminen kirkosta näkyi kuitenkin siinä, että osa sivistyneistöä alkoi vierastaa kirkossakäyntiä. Myös uskon sisältö, esimerkiksi kysymys Kristuksen jumaluudesta vieroitti vapaamielisimpiä uskonnosta. Sivistyneistön kirkosta vieraantumisessa ei ollut kysymys pelkästään uuden

⁸⁰ Murtorinne 1985, 13.

⁸¹ 1860-luvulta lähtien fennomaaneilla oli kannatusta papistossa ja talonpoikaissäädäyissä, liberaaleilla aatelistossa ja porvaristossa. Samalla uskonnollisen ja agraarisen ideologian merkitys kasvoi kansallisuusliikkeen piirissä. Alapuro ja Stenius 1987, 14; Pulkkinen 1987, 56. Myös Murtorinne 1992, 197

⁸² Juva 1956, 10, 16, 65.

ja vanhan kristinuskontulkinnan vastakkainasettelusta, vaan ennen kaikkea kristinuskon perustasta, uskosta maailmankatsomuksena tai suhtautumistapana asioihin. Pohjimmiltaan syy sivistyneistön uudenlaiseen asenteeseen oli se, ettei suuri osa siitä enää uskonut samalla tavalla kuin kirkko opetti. Kritiikki kirkollisten olojen vanhoillisuutta vastaan oli heijastumaa suuremmasta asennemuutoksesta.⁸³

Julkisuudessa esitettiin 1880-luvulla uudenlaisia tulkintoja kristinuskosta. Esimerkiksi ruotsalaisen Carl von Bergenin luennot ”tulevaisuuden kristinuskosta” Helsingissä vuonna 1884 lisäsivät sivistyneistön kiinnostusta uskontokysymykseen. Canthkin tustui hänen esittämiinsä ajatuksiin heti tuoreeltaan lehdistön välityksellä.⁸⁴ von Bergenin mukaan tulevaisuuden kristinuskolla oli kaksi päävihollista, nimittäin naturalistinen materialismi ja kirkollinen puhdasoppisuus. Hänestä kansojen henkinen ja uskonnollinen uudistus oli perustettava kristinuskon pohjalle, Kristuksen alkuperäiselle opille. von Bergen katsoi tulkintansa kristinuskosta sopivan yhteen luonnontieteellisen tutkimuksen tulosten kanssa ja johtavan rauhaan, suvaitsevaisuuteen ja rakkauteen. Hänen väitteidensä ei ole katsottu tuoneet esiin mitään sellaista uutta, jota ei olisi esitetty jo muutama vuosikymmentä aiemmin Suomessakin. Hänen saamansa julkisuus ja myöta-mieli ajatuksilleen oli sen sijaan ennennäkemätöntä. Luennot herättivät vilkkaan kiistan. Muun muassa Gustaf Johansson, teologian tohtori ja tuleva Kuopion piispa ja arkkipiispa, vastusti von Bergenin käsityksiä. Niitä vastustivat myös monet luonnontieteilijät. Kaiken kaikkiaan von Bergeniä ei esimerkiksi radikaalin nuorison piirissä arvostettu niinkään sen vuoksi mitä hän sanoi, vaan että hän ylipäättään uskalsi sanoa ääneen sen, mitä jo pitkään oli yksityisesti pohdittu. Mikko Juvan käsityksen mukaan von Bergenin luennot avasivat ”kahdeksankymmenluvun ovet selkosen selälleen” kun radikaalit huomasivat määränsä ja saivat rohkeutta avoimeen esiintymiseen julkisuudessa. Aiemman keskustelemattomuuden sijaan tuli kiihkeä aatteellinen väittely, jossa luonnontieteellinen maailmankatsomus haastoi uskonnon.⁸⁵

Canthia von Bergenin ajatukset innostivat, häntä miellytti ajatus kristinuskon ja tieteen uusimpien virtausten yhdistämisestä. Canth ei kuitenkaan ollut mikään teoreetikko tai ajattelija vaan ennen kaikkea kirjailija ja yhteiskunnallinen keskustelija. Hän ei pyr-

⁸³ Juva 1956, 56-58, 62-64, 71.

⁸⁴ Canth Kaarlo Brofeldtille [1884 toukokuun alku], 142-143.

⁸⁵ Juva 1956, 203-206, 208. Kts. myös Murtorinne 1992, 300-302.

kinytkään esittämään mitään aukottoman ristiriidattomia näkemyksiä kristinuskon olemuksesta tai naiskysymyksen ja uskonnon suhteesta vaan pikemminkin vaikuttamaan ajankohtaisiin, kiistoja aiheuttaneisiin oloihin. von Bergenin kaltaiset luennoitsijat saivat aikaan juuri senkaltaista julkista keskustelua ja kiistaa, joka miellytti Canthia.

1880-luvun alkupuolelta lähtien alkoi kristillisyydestä vieraantuneiden keskuudessa tulla yleisesti hyväksytyksi ajatus, että henkilö saattoi olla joko sivistynyt tai tunnustava luterilainen, mutta ei molempia yhtä aikaa. Erityisesti keskiluokan piirissä sai kannatusta aiempaa vapaampi uskonnollinen asennoituminen.⁸⁶ Maallistuminen ja kristinuskon kritiikki levisi ensin nimenomaan sivistyneistön miesten keskuuteen. Naiset säilytivät kauemmin perinteisen, henkilökohtaista vakaumusta korostavan asenteen uskuntoon. Uskonnon onkin sanottu olleen kysymys, joka erotti vuosisadan lopulla sivistyneistön miehiä ja naisia.⁸⁷ Naistenkin suhtautumistapa kuitenkin vaihteli. Usko saattoi olla tiukan vanhatestamentillista, jossa Jumala koettiin ankaraksi tuomariksi. Tai se saattoi olla enemmän Uuden testamentin sanomaa painottavaa, Jumalan rakkautta ja anteeksiantoa korostavaa. Uskonto saattoi sävyttää naisen koko elämää tai ilmetä vain tietyissä poikkeuksellisissa elämäntilanteissa, kuten vastoinkäymisten yhteydessä. Yhteistä naisten erilaisille, persoonakohtaisille tulkinnoille Jumalasta ja uskosta oli, että ne antoivat tukea, turvaa ja lohdutusta. Naiset pitivät perheissä yllä perinteistä kristillisyyttä ja yrittivät vaikuttaa myös miespuolisten perheenjäsenten käsityksiin.⁸⁸ Canthin esittämä uskonnon sisältöä ja muotoa kyseenalaistava kritiikki oli naisille poikkeuksellista. Hänen kohdallaan oli erityistä se, että hän omaksui miesten tavoin kriittisen asenteen kirkkoon ja uskuntoon. Samalla hän kuitenkin säilytti naisille ominaisen henkilökohtaisen uskon.

Uskonnollisen tavan horjumisen ja muun muassa uskonnonvapaudesta⁸⁹ käyty kiista olivat kehitystä, jossa sääty-yhteiskunta vähitellen muuttui kansalaisyhteiskunnaksi. Uudistuksiin pyrkivien tavoitteena oli, että kansalaiset saisivat oikeuden perustaa mil-

⁸⁶ Juva 1956, 193-194.

⁸⁷ Hanna-romaanissa Canth kuvaa sukupuolten erilaista suhtautumista uskuntoon, joka tuli esiin jo rippikouluiässä. Rippikoulussa tytöt liikuttuivat opetuksesta kyyneliin asti ja pyrkivät hengelliseen uudistumiseen. Poikien suhtautuminen oli vakavaa, mutta tunteita välttelevää. Canth 1886a, 92-96.

⁸⁸ Ollila 1998, 64-65, 147-167; Ollila 2000, 118.

⁸⁹ Uskonnonvapaudesta oli kiistelty 1860-luvulta lähtien. Muun muassa avioliiton solmiminen, oikeus-
tuimissa toimitettava vala ja lapsen syntymän rekisteröinti katsottiin puuttuvan uskonnonvapauden on-
gelmakohdiksi. Esimerkiksi avioliiton solmiminen edellytti ehtoollisen nauttimista eli rippikoulun käy-
mistä ja sen saattoi solmia vain kirkossa. Juva 1956, 32-55.

laisia kirkkoja halusivat tai jopa jäädä niiden ulkopuolelle ilman, että seurauksena oli kansalaisoikeuksien tai yhteiskunnan jäsenyyden menettäminen. Yksilöllinen vakaumus nousi aiempaa uskonnollista tai kirkollista tapaa tärkeämmäksi. Yhteistä uudelle elämäntavalle ja 1880-luvun aatteellisille uudistusliikkeille oli usko siihen, että yhteiskunnan puutteet ja epäkohdat oli korjattavissa inhimillisen toiminnan avulla.⁹⁰ Muutos alettiin nähdä mahdollisena ja jotkut, kuten Minna Canth, pitivät sitä jopa toivottavana.

Usko edistykseen

1880-luvun alun henkisten ja hengellisten etsintävuosien jälkeen Canth vakuuttui siitä, että kaikilla elämänalueilla tapahtui muutosta ja edistystä: ”Täydellisyyden kaukaista päämäärää kohden käy ihmiskunnan kehitys. Henki kasvaa tiedossa ja taidossa, moraaliset käsitteet selviävät. Uudet totuudet pyrkivät esiin, vaatien entisiä väistymään tieltä. Mutta näillä on tukensa säännöissä, tavoissa ja laeissa; entisyyden ja auktoriteetin voima niitä kannattaa. Ja niin syntyy kollisiooni. Sitä tuimempi, kuta vaikeampi otettava askel on, kuta jyrkempi eriäväisyys vanhan ja uuden välillä. Eikä kollisioonia voi välttää, ellei ihmiskunnan edistymistä pysähdytetä, ellei elämää kuolemaksi muuteta. Sekin on mahdotonta, sillä luonnon lait toisin määräävät.”⁹¹ Canth piti yhteiskunnallisia muutoksia edeltävää kilpailevien aatteiden yhteentörmäystä suorastaan väistämättömänä. Se oli osa jatkuvaa muutosprosessia, jossa kaikki olevainen kehittyi entistä korkeammalle kehitystasolle.

Uusilla totuuksilla Canth tarkoitti sekä luonnontieteen uusia virtauksia että niistä vaikutteita saaneita muita tieteenaloja. Leskikauppiaana ja aloittelevana kirjailijana hän oli sekä taloudellisesti että henkisesti vapaa perehtymään aikansa uuteen kauno- ja tietokirjallisuuteen. Erityisesti tutustuminen Suomalaisen teatterin johtajaan Kaarlo Bergbomiin innosti Canthia ja sai hänet uppoutumaan kirjallisuuteen.⁹² Ystävilleen hän tie-

⁹⁰ Murtorinne 1992, 307, 341.

⁹¹ Canth, Ajatuksia [Excelsior 1886], 169.

⁹² Canth Kaarlo Bergbomille 3.10.1884, 170-171. Lukeminen tarjosi sivistyneistön naisille mahdollisuuden laajentaa henkistä liikkumatilaa. He alkoivat perehtyä yhteiskunnallisiin kysymyksiin nimenomaan kirjallisuuden välityksellä. Lukemisharrastus laajeni joidenkin aktiivisimpien ja rohkeimpien naisten kohdalla osallistumiseksi julkiseen keskusteluun muun muassa kirjoittamisen ja yhdistystoiminnan väli-

dotti tutustumisistaan eri ajattelijoiden ja kirjailijoiden tuotantoon: ”Lukuihin olen hyvin innostunut. Brandesin ja Taine’n estetiikat (Brandes’in »Hovedstrømninger i det 19 Aarhundredes Lit.«, »Mennesker o. Værker«, »De moderne Gennembrudsmænd» y.m., Taine’n »Valda Skrifter« ja »Englands litteraturhistoria«), Bucklen »Civilisationens historia«, Spencer’in »Om oppfostran« ja »Samhällslära«, Stuart Mill’in »Om friheten«, »Kvinnans underordnade ställning» y.m. Nyt aivan viimeiseltä olen lukenut »Sociala spørsmål af Henry George» – amerikkalainen kirjailija. Se on minua innostanut. Siinä niin tuodaan esiin omat tunteeni, omat ajatukseni nykyisen Kristinopin käsityksestä ja uskonnollisesta tilasta. Elämä muuttuu, jäykistyneet muodot ovat tukehduuttaneet ajatuksen vapauden, kehittymisen riennot ja tunteiden elävyyden. – – ”⁹³ Lukemistaan kirjoista Canth sai vastakaikua omille kristinuskoa kritisoiville näkemyksilleen. Hänen innostuksestaan kertoo sekin, että hän kirjoitti lukemistaan ajan uusia aatteita edustaneista teoksista myös perinteistä kristillisyyttä edustaneelle ystävättärelleen. Kenties hän halusi itselleenkin vakuuttaa vapaamielisyyttään ja erottautumistaan vanhakantaisemmasta kristillisyydestä.

Tutustuttuaan uuteen kirjallisuuteen Canth rohkaistui kirjoittamaan näytelmiään muotiin tulleella realistisella tyylillä. Kirjallisuuden realismi pyrki todellisuuden mahdollisimman objektiiviseen ja tarkkaan kuvaukseen paljastamalla yhteiskunnallisia epäkohtia ja esittämällä niihin uudistuksia. Naisen asemaan liittyneistä epäkohdista tuli yksi Canthin teosten keskeinen tema. Naisen asemasta ja toimintavapauksista herännyt keskustelu sai Canthin kohdistamaan kritiikkiä kirkon piirissä vallinnutta, naisen alamaisuutta korostanutta kristinuskon tulkintaan kohtaan ja uskomaan ”uusien totuuksien” läpimurtoon myös kirkon ja uskonnon piirissä.

Lea Päiviö väittää tutkielmassaan, että vasta tutustuminen uusiin kirkkoa kritisoiiviin aatteisiin herätti Canthista kirkkokriitikon.⁹⁴ Väite sivuuttaa kokonaan Canthin omien elämäkokemusten ja hänen yhteiskunnassa havaitsemiensa epäkohtien merkityksen hänen käsitystensä muotoutumisessa. Pikemminkin oli niin, että varsinkin ne naisen aseman epäkohdat, joita Canth leskeksi jäätyään joutui kohtaamaan, saivat hänet arvostelemaan kirkkoa ja uskontoa. Lukemistaan teoksista hän sai vahvistusta omille kriitti-

tyksellä. Kaikille lehtiin kirjoittelu tai esitelmien pitäminen ei ollut vain pyyteetöntä kansanvalistustyötä tai osallistumista keskusteluun vaan myös tulonlähde. Ollila 1998, 46-47, 54.

⁹³ Canth Anna Liliukselle 4.10.1884, 172.

sille näkemyksilleen ja rohkeutta esittää niitä julkisesti. Niihin tutustuttuaan hän alkoi liittää naiskysymyksen osaksi yleistä edistystä.

Kehitys ja edistys olivat käsitteitä, joita Canth käytti kirjoituksissaan synonyymeina tarkoittaen niillä asioiden myönteistä eteenpäinmenoa. Hän piti edistystä prosessina, jossa uudet totuudet kävivät taistelua pyrkien voittamaan vanhat totuudet. Canthin kehitysoptimismi ei kuitenkaan johtanut niin pitkälle, että hän olisi kokonaan hylännyt kristinuskon ja ajatuksen Jumalan olemassaolosta. Edistys oli hänelle ennen kaikkea myönteisen lopputuloksen sisältävä prosessi, ei totuus itsessään. Canth pohti ja analysoi edistys-käsitettä useissa kirjoituksissaan. Esimerkiksi kansallisen edistymisen ehto oli Canthin mielestä aineellinen perustus eli hyvä taloudellinen tilanne. Sen lisäksi oli kuitenkin huomioitava myös ihmisen sielu, sillä sen kehittyminen oli tärkeintä: ”Aineessa ja hengessä on elämää ja tämä elämä ilmestyy yhtämittaisessa kehitymisessä. Niinpä sen korkeimmassa olomuodossakin, ihmisessä. Yksityiset kehittävät kansaa, kansat ihmiskuntaa. Suurenmoinen on voima, joka eteenpäin vie, ja sen mukaan kun tämä voima pääsee vapaasti vaikuttamaan, sen mukaan luonnon lakia ja luoja tarkoituksia noudatetaan.”⁹⁵

Canthin edistys-käsitykset eivät olleet mitään ajasta irrallaan olevaa yksityisajattelua. Erilaiset kehitysopilliset katsomukset levisivät sivistyneistön piiriin darvinismin myötä 1870-luvulla⁹⁶ lisäten kristinuskoon epäilevästi suhtautuvaa kantaa. Varsinkin ylioppilasnuorison keskuudessa, jotka olivat tuohon aikaan miehiä, kriittinen suhtautuminen oli yleistä. Suomenkielisen opiskelijanuorison piirissä darvinismi ja radikaalit uskonnolliset katsomukset rajoittuivat lähinnä luonnontieteellisen koulutuksen saaneiden piiriin. Ruotsinkieliset säätyläisnuoret, lukuun ottamatta teologeja, olivat pääosin omaksuneet vapaamielisen katsomuksen uskonnollisissa kysymyksissä. Kehitysaatteisiin pohjautuvaa ateismia tai materialismia ei tuolloin vielä esiintynyt julkisuudessa.⁹⁷

Edistysaatteet omaksuttiin Suomeen kirjallisuuden välityksellä Euroopasta. 1800-luvun jälkipuolella ympäri maanosaa levinneet aatevirtaukset korostivat Jumalan ja tuonpuoleisuuden odotuksen sijaan tämänpuoleisuutta ja ihmisten omien tekojen merkitystä

⁹⁴ Päiviö 1986, 40-41.

⁹⁵ Canth, Ajatuksia [Excelsior 1886], 170.

⁹⁶ Darwinin teos *The Descent of Man* ilmestyi ruotsiksi jo vuonna 1872. Leikola 1985, 56.

⁹⁷ Juva 1956, 70, 81, 97, 101. Myös Leikola 1985, 63-64.

ihmiskunnan tulevaisuuden kannalta. Syntyi realistinen ja naturalistinen kirjallisuus kuvaamaan yhteiskunnan todellisuutta ja paljastamaan epäkohtia. Darwinin polveutumisopin pohjalta syntyneet populaarifilosofiat korostivat luonnontieteiden merkitystä. Niiden piirissä syntyneen kehitysajattelun vaikutus levisi humanististen tieteiden ja erilaisten populaarikatsomusten piiriin, ja sen pohjalta luotiin uudenlaisia filosofisia ja tieteellisiä järjestelmiä. Erityisesti englantilaista Herbert Spenceriä, jonka muutama teokseen Canth tutustui, on pidetty kehitysajatuksen levittäjänä. Spencer loi systeemin, jossa hän sovelsi kehitysajatusta biologian lisäksi psykologian, sosiologian ja etiikan selittämiseen. Spencerin mukaan inhimillisessä elämässä vallitsi sama jatkuvan kehityksen laki kuin luonnossakin. Kansakuntien lait, hallitusmuodot, elämäkatsomukset, tieteet ja taiteet, uskonto, ne kaikki olivat ajan kuluessa kehittyneet ja saman kehityksen lain alaisia kuin luonto. Kehitys oli Spencerin teorian mukaan luonnonlain väistämättömyydellä johtamassa joka alalla yhä korkeammalle, kohti yhä suurempaa täydellisyyttä. Saksassa uskontoon torjuvasti suhtautuneet filosofit puolestaan muodostivat 1870-luvulla Darwinin teorioista popularisointeja, joissa uskonnon tilalle asetettiin kehitys. Kehityksen uskottiin ratkaisevan kaikki avoimet kysymykset tai ainakin johtavan niiden ratkaisun suuntaan.⁹⁸

Englantilainen Henry Thomas Buckle, jonka *Civilisationens historia*-teokseen Canth oli tutustunut, puolestaan sovelsi tutkimuksessaan luonnontieteellistä lähestymistapaa ihmiskunnan historiaan ja pyrki löytämään siitä samankaltaisia väistämättömiä lakeja kuin luonnossakin. Buckle oli omaksunut ajatuksen, jonka mukaan kehitys ulottui kaikkeen hengenelämään, myös uskontoon. Bucklen näkemysten on katsottu vaikuttaneen laajojen piirien historiankäsitykseen vaikka ne tutkijoiden keskuudessa herättivätkin kritiikkiä. Muun muassa Bucklen, Darwinin ja John Stuart Millin teokset olivat tuttuja esimerkiksi 1870-luvun opiskeleville ylioppilaille O. E. Tudeerille, E. G. Palmenille, Valfrid Vaseniukselle ja Georg Jurveliukselle, jotka seuraavalla vuosikymmenellä nuorina tiedemiehinä perustivat *Valvoja*-lehden uusien aatteiden esiintuomiseksi. He olivat kiinnostuneita kristinuskon ja tieteen välisestä yhteydestä jo opiskeluaikoinaan ja pohtivat kirjeenvaihdossaan samankaltaisia kysymyksiä kuin Canth 1880-luvulla. Erityisesti ajatukset muutoksen väistämättömyydestä ja siitä, että vanhojen ja uusien aatteiden vä-

⁹⁸ Juva 1956, 13-15, 17; Murtorinne 1992, 297-299.

listä ristiriitaa ja taistelua oli mahdoton välttää, olivat samansuuntaisia sekä Valvoja-ryhmäläisillä että Canthilla.⁹⁹

Valvoja-ryhmäläiset edustivat Canthille läheistä uskonnollista liberalismia, joka pyrki tieteen ja uskon yhteensovittamiseen. 1880-luvulla radikaaleimmat luonnontieteiden kannattajat torjuivat kuitenkin ajatuksen. Heille tiede oli yhteen sovittamaton uskonnon kanssa. Popularisoidun kehitysajattelun on katsottu johtaneen siihen, että kehitysaate muodostui sen kiivaitimpien kannattajien keskuudessa uudenaikaiseksi maailmankatsomukseksi, kehitysuskoksi, jossa Edistys korvasi Jumalan.¹⁰⁰

Canthille edistys ei korvannut uskontoa, vaan hän piti sitä ennen kaikkea yhteiskuntaa muuttavana kehityskulkuna. Hän jakoi edistyksen ja kehityksen kolmeen osaan: aineelliseen, henkiseen ja siveelliseen. ”Kaikkalainen henkinen työ on sielun ruokaa. Samoin kuin ruumiin jäsenet kuihtuvat ellei niitä käytetä, samoin on henkistenkin voimain laita.” Tällä tavoin Canth pohti kansallisen edistymisen edellytyksiä. Hän muistutti, ettei aineelliseen vaurastumiseen pyrittäessä pitänyt unohtaa ihmisen sielua, jonka kehittyminen oli tärkeintä. ”Kuta enemmän ajattelemme, tutkimme, luemme ja mielipiteitä keskuuselämässä vaihdamme, sitä enemmän henkemme kasvaa ja varttuu, sitä selvemmin opimme velvollisuuksiimme ymmärtämään ja sitä enemmän saamme myöskin kykyä niitä täyttämään” tähdensi Canth ja jatkoi: ”Mutta rinnan aineellisen ja henkisen edistymisen kanssa käy vielä kolmas kehityksen suunta, joka edellisten rinnalla on yhtä tärkeä. Varma on ettei aineellinen eikä henkinen vaurastuminen pääse elpymään, ellei raittius, puhtaus ja rehellisyys vallitse elämän tavoissa. Mutta kukkana siveellisessä kehityksessä on ehdottomasti *kristinoppi*, sen toteuttaminen elämässä. Se oppi vaatii meiltä sydämen muutosta, vaatii rakkautta kanssaihmiä kohtaan. Se oppi vaatii meitä parantamaan yhteiskunnallisia olojamme siihen suuntaan, ettei ketään sorreta, vaan kaikkia autetaan ihmisellisiin oikeuksiinsa, autetaan vapautteen ja valoon.”¹⁰¹ Siltä osin kun edistys Canthin mielestä kosketti uskontoa, oli se sitä tukevaa ja sen perimmäistä sanomaan eli lähimmäisenrakkautta korostavaa, ei sen arvoa kiistävä.

⁹⁹ Juva 1956, 18, 82-92, 196-198.

¹⁰⁰ Juva 1956, 17-18, 196-198.

¹⁰¹ Canth, Puhe Kunnallishuoneella [Tapio 1886], 165.

Vaikka kaikki kehityksen osa-alueet olivat Canthin käsityksen mukaan itsessään tärkeitä, vasta ne yhdessä tasavertaisesti huomioituina johtivat todelliseen edistykseen. Hän perusteli vaatimustaan edistykseen ja yhteiskunnan muuttamiseen ”kristinopilla” eli uskolla, joka velvoitti tarvittaessa henkilökohtaiseen muutokseen. Hänen esittämänsä näkemys uskosta sydämen muutosta edellyttävänä oppina oli itse asiassa sama mitä esimerkiksi herätysliikkeet olivat julistaneet jo vuosisadan alkupuolella. Canth kuitenkin sisällytti uskonkäsityksiinsä kansallisuusliikkeen synnyttämän järjestötoiminnan keskeisen ajatuksen, uskon yhteiskunnallisten olojen parantamiseen ihmisten oman toiminnan välityksellä.

IV Jumalan vai ihmisen järjestys?

Väistämätön taistelu

Minna Canth uskoi, että sitä taistelua, joka vanhojen ja uusien aatteiden välille oli alkanut, ei voinut väistää. Hänen käsityksensä käy hyvin ilmi nuorelle ystävälle Kaarlo Brofeldtille kirjoitetusta kirjeestä, jossa hän ilmaisi huolensa tämän ajautumisesta liian kiihkeästi uusien aatteiden kannalle: ”Ja sitten päätin tarttua kynään, sanoakseni – että murehdin Sinun tähtesi. En tulevaisuudestasi taikka sen puolesta, ettet tehtäväsi löytäisi maailmassa, mutta sen puolesta, että sinä olet elämän perustuksen kadottanut, nimittäin uskon ja luottamuksen iankaikkiseen, itsetietoiseen, jumalalliseen maailman hallitsijaan. Täytyykö sinun olla aikakautesi lapsi? Etkö sinä voi kohota ajan hengen yli ja katsella itsenäisesti oloja ja tapauksia ympärilläsi? Tuo ateismi, joka nyt vallitsee radikaaleissa, mitä luulet sen valmistavan? Suurta, yleistä revolutionia, senlaista, jota ei vielä ennen ole nähty. Semmoinen revolutioni täytyy tulla, koska on niin äärettömän paljon epäkohtia maailmassa, niin paljon traditioonia, joista ei muuten voi päästä. Eroitus ihmisten ideaalien ja todellisuuden välillä on liian suuri. Siitä tuo yleinen rauhattomuus, hermostaudit, pessimismi, skeptisismi ja mitä kaikkia ilmestys muotoja aikakauden yleinen sairaudentila ottaakaan. Onnelliset ne henget, jotka voivat eheinä pysyä, jotka eivät perustustansa kadota, vaan pysyvät lujina siinä uskossa, että totuus kumminkin elää, että se taas voitolle pääsee, vaikka kuinkakin myrsky raivoaisi. Ja kenties juuri tuon myrskyn jälkeen, kun ilma on puhdistunut, voi ihmiskunta selvemmin, kirkkaammin kuin tähän saakka sen totuuden oivaltaa. Mutta paljon tuhotöitä se myrsky tekee, monta uhria se kysyy – tuletko Sinäkin olemaan niiden joukossa?”¹⁰²

Canth tarkoitti ennustamallaan suurella, yleisellä vallankumouksella nimenomaan sitä taistelua, joka oli syntynyt kirkon opetuksen ja tieteen tulkintojen välille. Kiistassa oli pohjimmiltaan kyse siitä, kenen luoma vallitseva yhteiskunnallinen järjestelmä oli. Oliko se ihmisten kehittämä ja siten muutettavissa vaiko Jumalan luoma ilman ihmisen oikeutta sitä muuttaa? Vastakkain kiistassa olivat luonnontieteellinen ja uskonnollinen maailmankatsomus. Luonnontiede näki luonnon koneistona, jossa vallitsivat kumoamattomat luonnonlait. Luonnontieteellisen ajattelun mukaan esimerkiksi yhteiskunnalli-

¹⁰² Canth Kaarlo Brofeldtille 1884 toukokuun alkupuoli?, 144-145.

sia oloja oli mahdollista muuttaa, tietenkin luonnon lainalaisuuksien puitteissa. Kristinuskon perustana puolestaan oli ajatus kaikkea olevaa ohjaavasta persoonallisesta Jumalasta, joka ilmoitti itsensä ja tahtonsa ihmisille Raamatun välityksellä. Kristilliseen maailmankuvaan kuului sitoutuminen pysyvään, Jumalan antamaan järjestykseen. Sen muuttamista pidettiin Jumalan tahdon vastaisena toimintana, syntinä.¹⁰³

Sivistyneistön uskonnollista pohdintaa oli hallinnut jo 1870-luvulta lähtien uskonnollinen liberalismi. Kristinuskosta ei haluttu kokonaan luopua, mutta Raamatun auktoriteetti ja kirkon opetus kyseenalaistettiin. Tieteellinen ajattelu asetettiin Raamatun auktoriteettia vastaan. Kehityksen lain uskottiin pitävän paikkaansa myös uskonnon alalla ja johtavan uskonnon eettisen sisällön ja kristinuskon sisimmän olemuksen, pysyvän totuuden kirkastumiseen. Lehdistössä alettiin vuosikymmenen lopulla esitellä uudenlaisia raamattunäkemyksiä. Niissä muun muassa kyseenalaistettiin Raamatun luotettavuus ja jumalallinen alkuperä. Jeesus tunnustettiin vain eettisenä ihanteena, ei Jumalana, ja kristinuskolla nähtiin olevan vain siveellistä arvoa.¹⁰⁴

Sivistyneistöllä oli valittavanaan toisaalta perinteinen, eettisyyttä painottava uskonnollisuus, joka torjui tieteiden uudet tulokset ja toisaalta tieteellisiin katsomuksiin nojautuva uudenlainen ajattelutapa, jolta kuitenkin puuttui perinteiden arvovalta ja jonka eettisiä seuraamuksia ei tunnettu.¹⁰⁵ Sitoutumalla jälkimmäiseen yksilö sitoutui samalla muutokseen, jonka lopputulosta ei tiedetty. Kiistassa kristinuskon sisällöstä nousikin esiin erilainen suhtautuminen muutokseen. Asennetasolla vastakkain olivat muuttumattomuuden ja muutoksen kannattajat. Sen kannattajille se merkitsi eteenpäinmenoa, vastustajille Jumalan luomaan järjestykseen puuttumista tavalla, joka oli uskon vastaista ja joka johti ihmisen eroon kristinuskon perustasta. Canthin käsitys oli, että kiistat olivat sekä kehityksen edellytys että sen välttämätön seuraus. Kehitys johti "kollisiooniin", yhteentörmäykseen vanhojen ja uusien käsitysten välillä.¹⁰⁶ Vastakohtaisuudet olivat siten suorastaan väistämättömiä.

¹⁰³ Vrt. Kilpinen 1998, 94-95.

¹⁰⁴ Juva 1956, 68-69, 80, 166-169.

¹⁰⁵ Juva 1956, 71.

¹⁰⁶ Canth, Ajatuksia [Excelsior 1887], 169.

Kirkon edistysvastaisuus

Kristinuskon puolustukseksi sen arvovaltaa kyseenalaistaviin uusiin aatteisiin muotoutui kolme erilaista suhtautumistapaa. Niistä jyrkin kielsi kaiken arvostelun ja uudistukset. Se muun muassa suhtautui tuomitsevasti Raamatun historialliseen selittämiseen. Sillä oli vahva kannatus papiston piirissä aina vuosisadan lopulle, jolloin sen kannatus väheni etenkin johtavissa kirkollisissa piireissä. Jyrkälle kristinuskoa puolustavalle linjalle vaihtoehdoksi muodostui käsitys, jossa tieteen uudet tulokset pyrittiin selittämään siten, etteivät ne olleet ristiriidassa historiallisen kristillisen opin kanssa. Tämän linjan mukaan kristinuskoon oli ajan myötä omaksuttu tapoja ja näkemyksiä, joista oli mahdollista luopua perinnäisen kristillisen opin siitä kärsimättä. Raamattu oli siis ymmärrettävä historiallista taustaansa vasten, ei kirjaimellisesti. Kolmannen suhtautumistavan mukaan kristinuskon tuli ajanmukaistaa tieteen antamat tulokset huomioiden. Liberaalin teologian kannattajat hyväksyivät sekä jyrkän raamattukritiikin tulokset että darvinismin. Sen piirissä ihmeiden vaikutus kiellettiin, eikä esimerkiksi inkarnaatiota ja ylösnousumusta hyväksytty. Kristus oli tämän suhtautumistavan mukaan ennen kaikkea sosiaalinen uudistaja tai eettinen idealisti. Kristinuskon varsinaiseksi ytimeksi jäi vuorisaarna.¹⁰⁷

Kuopion piispaksi ja vähitellen koko kirkon todelliseksi henkiseksi johtajaksi nousi 1880-luvun alkupuolella Gustaf Johansson. ”Piispa Johansson on täällä ellei koko jumala niin ainakin puoli. Naiset, vanhemmat varsinkin, eivät anna hänelle pahaakaan rauhaa. Sielun tuskissaan yhtenä juoksevat hänen luonaan”¹⁰⁸ kuvasi Canth piispan asemaa Kuopiossa. Gustaf Johansson oli omaksunut niin sanotun beckiläisen teologian, joka suhtautui kielteisesti kaikkiin ajan uusiin aatteisiin. Saksalaisen professorin Johann Tobias Beckin edustama raamattuteologia korosti Raamatun jumalallista alkuperää, joka sellaisenaan välitti Jumalan ilmoituksen ihmiskunnalle. Raamattu oli ainoa kristillisen totuuden lähde ja normi. Beckiläiselle teologialle olivat vieraita kysymykset uskon ja tiedon, tieteen, kulttuurin ja yhteiskunnan suhteista. Se piti tärkeimpänä henkilökohtaista uskonelämää ja kirkon sisäisiä asioita. Raamattua tuli siten pitää ohjenuorana sekä uskonelämälle että kaikelle inhimilliselle toiminnalle. Toinen keskeinen beckiläisen teologian opinkäsitys oli, että jumalanvaltakunta oli voimakkaasti tuonpuoleinen, taivaassa oleva. Se vaikutti sieltä käsin tämänpuoleiseen yksityisen ihmisen uudestisynty-

¹⁰⁷ Juva 1956, 25-28.

¹⁰⁸ Canth Emilie Bergbomille 2.1.1886, 219.

misen välityksellä. Uudestisyntyminen vaikutti opin mukaan eettisesti uudistavasti, kun ihminen tuli sen välityksellä osalliseksi ylimaallisesta jumalanvaltakunnasta. Beckiläisen teologian raamattukeskeisyys johti Raamatun historiallisen aineksen kieltämiseen. Ylimaallisen jumalanvaltakunnan vaikutus vain ihmisen uudestisyntymisen välityksellä tarkoitti sitä, että kaikki inhimillinen uudistustyö oli epäilyttävää, Jumalan tahdon vastaista. Beckiläistä teologiaa on luonnehdittu voimakkaan raamattukeskeistä uskonkäsitystä ja kristinuskon eettistä luonnetta korostavaksi. Siinä painotettiin, että Raamattu oli jumalallisen ilmoituksen ehdoton auktoriteetti, joka välitti Jumalan ilmoituksen ihmis-kunnalle sellaisenaan. Ihmisen joutuminen kosketukseen ylimaallisen jumalanvaltakunnan kanssa merkitsi väistämättä näkyvää eettistä uudistumista.¹⁰⁹

Beckiläisen teologian mukaan muutos ei ollut mahdollista kuin yksilöiden eettisenä ja siveellisenä uudistumisena, joka syntyi henkilökohtaisesta uskonratkaisusta. Canthin käsitys oli osittain samankaltainen. Hänkin korosti uudistumista yksilön tietoisena ratkaisuna ja valintana. Hän ei kuitenkaan pohtinut uudistumista teologisena, yksilön pelastukseen vaikuttavana tekijänä vaan pelkästään tapana suhtautua asioihin. Hän ei voinut hyväksyä ajatusta, ettei yksilö saanut pyrkiä muuttamaan vallitsevia oloja. Beckiläisen teologian omaksunut papistohan suhtautui epäilevästi muun muassa erilaisen yhdistystoiminnan välityksellä tapahtuvaan kansanvalistukseen ja yhteiskunnan kehittämiseen. Canth puolestaan uskoi, että yksilön sisäinen uudistuminen ja pyrkimys totuuteen johti nimenomaan haluun uudistaa yhteiskuntaa. Siksi hän kannatti ajatusta kristinuskon ja tieteen uusien tulosten yhteensovittamisesta.

Papiston piirissä vallitsi 1880-luvulla kulttuuripessimismi. Esimerkiksi kirkon oppia moderniin sivistykseen sovittamaan pyrkivään uskonnolliseen liberalismiin suhtauduttiin pidättyvästi. Pelättiin, että kirkon oppi mukautettaisiin väärällä tavalla valistuksen järjen vaatimuksiin. Papistossa valitettiin erityisesti sivistyneistön piiriin levinnyttä epäuskon henkeä. Äärimmillään sen piiristä esitettiin näkemyksiä, että monet ajan filosofit ja kirjailijat, kuten esimerkiksi Herbert Spencer, John Stuart Mill, Carl von Bergen ja Björnstjerne Björnson, edustivat pakanallista elämäntähtäystä. Papiston suhtautui muun muassa uuteen realistiseen kirjallisuuteen kielteisesti, sen katsottiin antautuneen epäuskon palvelukseen.¹¹⁰

¹⁰⁹ Murtorinne 1992, 170-172, 315-316, 329-330.

¹¹⁰ Murtorinne 1992, 338-339.

Kirkon näkökulmasta keskustelu modernin tieteen ja uskonnon välisestä suhteesta oli toisarvoista. Esimerkiksi von Bergenin luentoihin suhtauduttiin kirkon piirissä torjuvasti eikä sen puolelta juuri osallistuttu niistä käytyyn keskusteluun. Papiston enemmistön käsitys oli, ettei kehityskuson muodossa tapahtunutta epäuskoa ja luopumusta, jossa noustiin Raamattua ja Jumalan ikuista säätämystä vastaan, voinut vastustaa inhimillisin argumentein. Keskustelu uskonnon ja uuden maailmankatsomuksen välillä oli siten turhaa.¹¹¹

Kirkko taisteli paitsi uskosta myös maailmanselityksestä ja sen myötä olemassaolonsa oikeutuksesta. Papiston enemmistö näki uudet virtaukset sielunvihollisen työnä ja ihmisen oman syntisyyden ilmenemismuotona. Syyksi kristinuskon hylkäämiseen nähtiin muun muassa pyrkimys irrottautua kristinuskon luomista siveellisistä rajoista, jotka estivät ihmisiä vapaasti toteuttamasta halujaan ja viettejään. Papiston epäluuloisuus johti siihen, että vanhan kristillisen perinteen ja uusien maailmankatsomuksellisten virtauksien välille yhteyttä tavoittelevat henkilöt kohtasivat kirkon taholta epäilyjä omien vaikuttimiensa puhtaudesta. Keskustelua eri näkemysten välille ei syntynyt, ja niiden vastakkainasettelu syveni molempien linjojen asettauduttua yhä tiukemmin omien käsitystensä taakse.¹¹²

Papiston piirissä vallitsi näkemys, että uusi sivistys oli viemässä sekä perheen että yhteiskunnan rappioon. Yhteiskunnallinen järjestys rakentui kristinuskon ja siihen pohjautuvan siveellisyyden varaan, joten luopuminen uskosta johti siveellisyyden tuhoutumiseen ja yhteiskunnan romahdukseen. Hyvänä puolena nähtiin, että uusi sivistys koski vain sivistyneistöä. Kansan enemmistö oli papiston käsityksen mukaan edelleen kirkon sanoman takana.¹¹³

Papiston epäluulo uusia aatteita kohtaan oli sikäli ymmärrettävää, että sivistyneistön keskuudessa ja varsinkin kaupungeissa näkyi käytännössä uudenlainen suhtautuminen uskontoon. Esimerkiksi jumalanpalveluksissa käynti ja osallistuminen ehtoollisenviettoon vähenivät. Kirjoittamattoman lain mukaan ehtoollisella tuli käydä vähintään kerran vuodessa, mutta jo vuosisadan keskivaiheilta lähtien yhä useammat sivistyneistöön

¹¹¹ Murtorinne 1992, 336-338.

¹¹² Juva 1956, 72-73, 94, 202.

¹¹³ Murtorinne 1992, 339.

kuuluvat olivat alkaneet laiminlyödä jokavuotista osallistumista. Tuolloin jo lähes kolmannes johtavasta yhteiskuntaluokasta oli hylännyt tavan. Samansuuntainen kehitys, joskaan ei vielä yhtä laajana, tapahtui kaupunkien käsityöläisten, porvariain ja palvelusväen keskuudessa. Ehtoollisellakäyntiä alettiin pitää yksilön henkilökohtaisen uskonnollisen vakaumuksen osoituksena eikä siihen enää välttämättä osallistuttu pelkän vanhan kirkollisen tavan vuoksi.¹¹⁴ Canth osallistui kirkonkirjojen merkintöjen mukaan 1880-luvulla vain kolme kertaa ehtoolliselle, kerran vuonna 1888 ja kaksi kertaa seuraavana vuonna.¹¹⁵ Hän kuului siis siihen sivistyneistön osaan, joka hylkäsi perinteisen, jokavuotisen ehtoolliselle osallistumisen.

Canth kuvasi tieteellisen ja kristillisen ajattelun välille kehittyneitä kiistaa vuonna 1886 ilmestyneessä novellissaan *Köyhää kansaa*¹¹⁶. Novellin papin käsityksen mukaan yhteiskunnassa esiintynyttä köyhyyttä ja sairautta ei ole mahdollista poistaa. Ne ovat osa Jumalan sallimusta. Tiedettä edustava lääkäri sen sijaan on sitä mieltä, että yhteiskunnallisiin oloihin on mahdollisuus ja suorastaan velvollisuus vaikuttaa. ”Ei, ei pastori, puhdistakaa uskontonne, ei tuo oppi kelpaa enää nykyajan ihmisille” neuvoo lääkäri pastoria, joka uskoo kärsimysten olevan Jumalan tahto ja varoitukseksi ihmisille.¹¹⁷

Pappissäädyn vastustava kanta tieteeseen ja uusiin aatteisiin herätti Canthissa ärtymystä, hän piti sitä merkinä sekä papiston vanhoillisuudesta ja edistyksen vastaisuudesta että joissain tapauksissa myös sen sivistymättömyydestä. Hänen käsityksensä oli, etteivät edistyksen vastustajat olleet ymmärtäneet, että ajan henki vaati muutoksia.¹¹⁸ Pappien alhaisen sivistyksen katsottiinkin osaltaan vaikeuttaneen heidän tutustumistaan uusiin aatteisiin ja samalla estäneen keskustelun syntymistä kristinuskon ja tieteiden välisestä suhteesta. Sivistyneistön keskuuteen levinnyt vapaamielisyys oli vähentänyt sen piirissä kiinnostusta pappisuraa kohtaan jo 1870-luvulta lähtien, ja yhä useammin pappisuralle suuntautuivat talonpoikais- ja käsityöläiskotien jälkeläiset. Kehityksen on katsottu johdaneen papiston yleisen sivistystason laskuun ja sen uskonnollisen ajattelutavan muutokseen. Sen piirissä alkoi korostua käytännöllinen uskonelämä, teoreettista sivistystä ja

¹¹⁴ Murtorinne 1992, 289-290.

¹¹⁵ Kuopion tuomiokirkkoseurakunnan kirkonkirjat vuosilta 1869–1892.

¹¹⁶ *Köyhää kansaa*-novelli kuvaa nimensä mukaisesti köyhän perheen epätoivoista elämää työttömyyden, sairauden ja nälän puristuksessa. Novelli loppuu traagisesti perheen äidin Marin sairastuttua henkisesti lapsen kuoleman, unen ja ruoan puutteen uuvuttamana. Hänen sulkemisensa köyhäintaloon pieneen koppiin huipentaa tarinan, se osoitti köyhälistön toivottoman aseman.

¹¹⁷ Canth 1886b, 74-77.

muiden tieteiden kuin teologian seuraamista ei pidetty tärkeänä. Kehitys vieraannutti entisestään sivistyneistöä kirkosta. Kirkon ja papiston piirissä väitteet alhaisesta sivistystasosta herättivät vastustusta, ja loukkasivat erityisesti suomenkielisiä. Suomenkielinen papisto piti tärkeimpänä tehtävänä suomenkielisen kansan sivistämistä ja sen tarpeisiin vastaamista. Sivistyneistöä kiinnostavien kysymysten pohtimista ei pidetty tärkeänä.¹¹⁹

Vuonna 1891 ilmestyneessä näytelmässä Papin perhe Canth kuvasi ristiriitaa, joka sivistyneistön piirissä syntyi eri uskontokäsitysten välille. Näytelmän pastori Valtari edustaa vanhoillista, kirkollista kristillisyyttä. Hänen poikansa Jussi on puolestaan sekä uskonnollisesti että poliittisesti vapaamielinen. Pastorin ja Jussin välillä käydyssä kiistassa kiteytyi niin sanottujen vanhojen ja uusien aatteiden kannattajien perustelut käsityksilleen. Molemmat uskoivat olevansa oikeuden ja totuuden kannalla. Jussin ilmoitettua isälleen olevansa vapaamielinen ja kannattavansa edistystä, käytiin isän ja pojan välillä seuraavanlainen väittely:

”Pastori: Edistystä, sanon minä, sillä tiellä, joka kadotukseen vie. Minä ne tunnen, nuo alasrepivät, hajoittavat pyrinnot. Ei ole ensi kertaa, kuin ihmishenki tekee kapinaa Jumalaa vastaan. Hylkää hänen auktoriteettinsa ja asettaa sijaan oman lyhyen ajatuksensa, joka ei ulotu hetkeä kauemmaksi, maan multaa ylemmäksi, saatikka että se pystyisi käsittämään ijankaikkista, ilmoitettua totuutta.

Jussi: Papan mielestä pitäisi aina vaan sokeasti uskoa, mitä tyrkytetään, ei käyttää ajatusta eikä järkeä. – Mihin ihmiskunta viimein joutuisi sillä tavoin? Hukkuisi varmaan omaan tyhmyyteensä.

Pastori: Sen se tekee, jos sanan valon hylkää ja heittäytyy oman pimitetyn järkensä rojaan. Tiedätkö, minkälainen on se viettävä pinta on, jolla poloinen silloin pyörii? Minä selitän sen sinulle lyhyissä piirteissä.

Jussi: Olenhan kuullut tuon kaiken jo lapsuudesta saakka.

Pastori: Ihmisellinen ajatus kun on asetettu Jumalan auktoriteetin sijaan, seuraa siitä tahdon vapaus. Mutta ihmisen tahto on paha hamasta lapsuudesta, sen vuoksi ei tahdon vapaus ole muuta kuin rajattoman itsekkäisyyden vallalle pääsemistä. Ja niin ilmestyy kaikkien sota kaikkia vastaan. Jumalan maailmanjärjestys kumotaan, yhteiskunnalliset

¹¹⁸ Esim. Canth Hilda Aspille 26.2.1885, 196-197. Myös Canth Emilie Bergbomille 31.5.1885, 200-201.

¹¹⁹ Juva 1956, 184-189; Murtorinne 1992, 233-236.

lait ja asetukset eivät enää merkitse mitään, jok'ainoa ihminen pyrkii ylös kukkuloille, ei tyydy kukaan laaksossa olemaan.

Jussi: Mitä pahaa siinä, kun se vaan tapahtuu ansion ja luontaisten kykyjen mukaan, eikä niinkuin tähän asti, että siihen muutamilla on etuoikeus.

Pastori: Kaikki tahtovat valtaa ja valta on sama kuin oikeus. Mitä ovat nuo niin sanotut uudet aatteet: nais-kysymys, työväen-kysymys, yleinen äänivalta, – mitä ne muuta ovat, kuin juuri itsekkäisyyden ja vallanhimon ilmauksia? Samoja ilmauksia, joita tapaamme kautta koko ihmissuvun historian. Uutta on tässä ainoastaan se julkeus ja röyhkeys, joilla ne meidän aikanamme esiintyvät, ja joille tosiaan ei tähän saakka vertoja löydy.

Jussi: Ajan henki pyytää auttaa kaikkia ihmisellisiin oikeuksiinsa, se ei salli, että toisia poljetaan, toisia no stetaan.”¹²⁰

Papin perhe-näytelmä osoittaa, kuinka Canth pohjimmiltaan ymmärsi kritisoimiaan vanhoillisia uskonnollisia käsityksiä, niin eläytyen hän osasi tallentaa pastorin näkökantoja ja perusteluita. Tämä on ahdasmielisyydestään ja tiukkuudestaan huolimatta käsityksissään johdonmukainen ja oikeudenmukaisuuteen pyrkivä.

”Uuden ajan ihminen”

Muutettuaan Kuopioon Canth löysi hengenheimolaisia ja keskustelukumppaneita muun muassa kaupungin nuorista lyseolaisista. Heidän kanssaan hän saattoi avoimesti pohtia ajan uusia aatteita. Nuorten piirissä Canth löysi vastakaikua myös kiinnostukselleen yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Tutustuminen Spencerin, Bucklen ja Millin kaltaisten ’muotiajattelijoiden’ tuotantoon vahvisti hänen omaa ajatteluaan ja uskoa, että naisilakin oli oikeus kehittymiseen. Uudenlainen ajattelu näkyi hänen kaunokirjallisessa työssään. Vuonna 1886 ilmestyneessä novellissa Hanna luonnontieteistä tietämättömät tyttökoululaiset saavat lyseolaispojalta valistusta darvinismista ja uusista kehitysopillisista virtauksista: ’Darvinin kehitysoppi on niin suuri voitto ihmiskunnalle, ettei vielä sen vertaista ole ollut. Se kerrassa repäisi halki verhon silmien edestä ja avasi äärettömät näköalat joka haaralle. Tästäpäin sitä mennään eteenpäin, varmoilla askeleilla ja voitonriemulla. Luonnon tutkijat käyvät edellä ja näyttävät tietä; muut tulevat jäljessä.”¹²¹ No-

¹²⁰ Canth 1891, 93-95

¹²¹ Canth 1886a, 65-67.

velli oli luultavasti ensimmäinen suomalainen kaunokirjallinen teos, jossa Darwin ja hänen esittämänsä kehitysteoria esiteltiin.

Hanna-novelli oli ennen kaikkea hyökkäys ajan rajoittunutta naissivistystä vastaan, joka esti naisia kehittämästä itseään. Canthin on uskottu saaneen ideoita teokseensa syksystä 1883 hänen kotonaan ja johdollaan kokoontuneesta tyttökoululaisten ja lyseolaisten joukosta, jota kutsuttiin Oras-seuraksi. Seurassa keskusteltiin ja pidettiin esitelmiä erityisesti luonnontieteen kaltaisista ajan uusista aatteista. Sekä seuran kokoontuminen Canthin kotona Kanttilassa että huhut siellä esiin nostetuista keskustelunaiheista herättivät epäilyjä, että Canth villitsi nuorisoa ja levitti sen keskuuteen ateistisia mielipiteitä.¹²²

Omantunnonarkaa Canthia epäilyt sekä nuorison turmelemisesta että ateismista hämmästyttivät ja pidemmän päälle loukkaisivat, vaikka hän aluksi pyrkikin laskemaan aiheesta leikkiä. Oras-seuraan kuuluneelle papin pojalle Kaarlo Brofeldtille, jonka heränneisiin kuulunut äiti oli varoitellut poikaansa Canthin vaikutuksesta¹²³, hän purki tunteuksiaan: ”Olen ihmetellyt ja nauranut, ja taas ihmetellyt ja taas nauranut – enkä osaa muuta. Minä kun rakastan Jumalaani niin suuresti, etten hetkeäkään epäilisi kieltäytyä mistä hyvänsä hänen tähtensä, oikeuden ja totuuden tähden, minäkö sitten yllyttäisin nuorisoa epäuskoon! Mutta eihän ole minun käsitykseni Jumalasta samanlainen kuin heidän, kyllä he siinä oikeassa ovat. Tällä hetkellä olen iloinen siitä, että tunnen itseni niin vapaaksi ja varmaksi nykyisessä vakuutuksessani, tuhatta vertaa varmemmaksi kuin ennen ortodoxina ollessani. En hetkeäkään epäilisi vaikka koko maailma minulle tuomionsa julkaisisi, – eikä ainoastaan papit ja pedagogit. Ja onhan minulla perheeni rakkaus, on muutamia uskollisia ystäviä, mitä välitän silloin muista ihmisistä. Taistelua vielä ja työtä, että aineellisessa suhteessa pääsee varmalle pohjalle, – niin voipa silloin uskaliaasti viskata hansikkaan vaikka koko Suomelle. Kuinka taaskin intoni nousi tuosta jutusta. Sieluni on niin elpynyt – tunnen ääretöntä voimaa itsessäni.”¹²⁴

¹²² Kuopiossa 1880-luvun alkupuolella koulua käyneitä Oras-seuralaisia Väinö ja Mainio Levanderia on pidetty Lavoniuksen, Hanna-novellin darvinistisia aatteita esittelevän lukiolaisen esikuvana. Levanderin veljekset esittelivät seurassa muun muassa Darwinin ja Haeckelin teoksia. Asp 1948, 58-69. Myös Leikola 1985, 56-57.

¹²³ Kts. Niemi 1985a, 20-27

¹²⁴ Canth Kaarlo Brofeldtille joulukuu? 1884, 185-186. Myös Canth Kaarlo Brofeldtille 1883 (?), 120; Asp 1948, 68-69.

Canthiin kohdistuneet syytökset olivat kohtuuttomia, sillä hän päin vastoin korosti nuorille ystävilleen oikeanlaisten elämäntapojen ja -arvojen tärkeyttä. Esimerkiksi Helsinkiin opiskelemaan siirtyneelle ystävälleen Elias Erkolle, joka oli asunut Canthien perheessä koulupoikana Jyväskylässä, hän antoi äidillisiä elämänohjeita: ”Vältä pahoja seuroja, käännä halusi hyvään, unhoita oma itsesi, antaudu korkeiden aatteiden palvelemiseen ja rukoile voimia ylhäältä ja viisautta voidaksesi tarkoituksiasi saavuttaa” ne uvoi Canth Erkkoa ja jatkoi: ”Kun lankeat, älä silloin omantunnon soimauksia tukahduta, vaan muista, että semmoinen tuskan tuli on ainoa, jonka avulla jälleen voit nousta, ja että ilman tuota alituista taistelua pahaa vastaan, ilman tarkkaa valvontaa oman sisällisen olemisensa yli ihmisen siveellinen voima vähitellen tylsyy. Mutta toisella puolen on velttous, leväperäisyys, pontevuuden ja innon puute yhtä suuri synti, tai toisin sanoen: hyvän laiminlyöminen on yhtä vaarallista kuin pahan vastustamisen puute.”¹²⁵ Ihmisen tuli Canthin mielestä käydä sisäistä kamppailua kaikkinaista pahaa vastaan sekä aktiivisesti pyrkiä tekemään sitä mitä piti oikeana.

Taistelu ahdasmielisyyttä vastaan nostatti Canthin intoa, mutta saattoi hänet myös ajoittain epätoivon valtaan. Kaarlo Bergbomille hän uskoutui: ”Ja sitten Tohtori: ette usko, mitä kaikkea täällä saa kestää! Onneton se nainen, joka rupeaa entisiä oloja vastaan sotimaan. Mieli sortuu. En minä itsestäni välittäisi, mutta että lapsia minun tähteni tuomitaan, sitä en tahdo jaksaa kärsiä. Mutta totuus on puolellamme. Siitä olen enemmän kuin koskaan vakuutettu. Ja parempi kärsiä vääryyttä kuin sitä toisille tehdä.”¹²⁶ Canthille edistyksen puolesta toimiminen tarkoitti taistelua. Sen tuomista vastoinkäymisistä hän lohduttautui sillä, että uskoi ajavansa totuuden asiaa ja olevansa siten oikeutettu mielipiteisiinsä vastustajien hyökkäyksistä huolimatta. Naisena hän tunsii olevansa erityisen suojaton ja puolustuskyvytön hyökkäyksiä vastaan, herättihän naisen julkinen esiintyminen yhä edelleen vanhoillisimmissa piireissä paheksuntaa.¹²⁷

Vaikka Canth toisaalta suhtautuikin innostuneesti ajan uusiin aatteisiin, tunsii hän kuitenkin, ettei hän voinut niitä omaksua yhtä varauksettoman innostuneesti kuin nuoret Oras-seuralaiset. Heistä läheisimmäksi itselleen hän tunsii Kaarlo Brofeldtin, jolle hän kirjoitti suhteestaan uskontoon ja uusiin aatevirtauksiin: ”Sillä eri kannalla me olemme

¹²⁵ Canth Elias Erkolle heinäkuussa 1882, 72.

¹²⁶ Canth Kaarlo Bergbomille tammikuun alkupuolella 1885, 189.

¹²⁷ Tiirakari 1997, 227-229.

ja yhä enemmän pelkään meidän eri kannalle tulevan. Usko jumalaan, luottamus hänen johdatukseensa, pyrkiminen korkeimpaan siveelliseen täydellisyyteen – siinä pohja, jolle olen koko elämiseni, koko olemiseni rakentanut. Ja se pohja on luja, – se ei häily koskaan, – taikka jos se häilyisi, syöksyisin ynnä sen kanssa syvyyteen. Sinusta ne taas ovat – ennakkoluuloja, vanhoilla olemista. Sekö siis olisi edistymistä, että repisimme kaikki sillat takaamme, katkaisisimme kaikki siteet, – ja lähtisimme häilyvällä aluksella myrskyjen, aaltojen viskeltäväksi? Ei, ei! Säilyttäkäämme vanhasta se, mikä siinä on pysyväistä totuutta, irtautukaamme vaan siitä, mikä valhetta, erehdystä on, – omista-kaamme itsellemme uudesta se, mikä siinä on hyvää ja kehittävä, välttäkäämme sen erheilyksiä ja syrjäänhyppäyksiä – ainoastaan siten henkemme todella edistyy ja pysyy eheänä. Mistä tulee tuo rikkinäisyys, joka nykyään vallitsee henkimaailmassa, tuo sairaudentila, jossa koko ihmiskunta tuskittelee? Eikö vaan siitä että toiset tahtovat taas liian rajusti repiä kaikki alas, hajoittaa hyvät ja pahat. Sitä lohduttavampaa nyt nähdä, että aikakautemme suurimmat ajattelijat sovittavat vanhan ja uuden, ja rakentavat sille pohjalle todellisesti uutta, pysyvää totuutta. Lähetän Sinulle tässä referaattia Bergenin esitelmistä. Olemme niihin äärettömästi ihastuneet.”¹²⁸

Kaikkia vanhoja oppeja ja tapoja ei Canthin mielestä pitänyt hylätä vain pelkän uudistusinnon huumaamana. Häntä kuitenkin ärsytti se, että uudistusten vastustamisesta oli tehty hyve: ”Me suomalaiset usein kerskaamme siitä, että olemme *vanhoilla-olijoita*, että kiinteästi pysymme entisissä tavoissa, emmekä helposti luovu niistä mielipiteistä ja totuuksista, jotka ammoisista ajoista esi-isiltä ovat perintönä kulkeneet sukupolvesta sukupolveen. Tämän ominaisuuden luemme itsellemme suureksi ansioksi; se muka todistaa meidän vakavata mielenlaatuamme, joka ei taivu sinne tänne, kaikkia tuulia noudattaen. Ja sen uskomme varmasti, että tällöinen vanhoillaan olevaisuus, tällöinen iankaikkinen muuttumattomuus on kansamme tulevaisuudelle parhain turva. Epäluullolla katselemme kaikkea mikä uutta on, sokeasti taistelemme sitä vastaan, kun se väkisen tunkee meidän päällemme, sillä me vainuamme siinä aina jotakin suurta vaaraa. Olevia oloja tahdomme semmoisinaan säilyttää, sillä miksi ne eivät kelpaisi edespäin, koska ne tähänkin saakka ovat kelvanneet. Emme me niissä helposti vikoja löydä, me

¹²⁸ Canth Kaarlo Brofeldtille 1884 toukokuun alku, 142-143.

olemme niihin kerran tottuneet. Parannuspuuhia me kammoomme, sillä ne tuottavat aina jonkunmoista häiriötä, ne rikkovat meidän suloisen rauhamme.”¹²⁹

Uuden omaksuminen oli Canthin käsityksen mukaan kehityksen kannalta välttämätöntä: ”Myöntäen ettei kaikki ehdottomasti ole hyvää, mikä uutta on, ja että varovaisuus aina on tarpeellinen, kun kysymyksessä on vanhan jättäminen ja uuden ottaminen, tahtoisin kuitenkin osoittaa niitä haittoja, joita tuonlainen jäykkä vanhoilla olevaisuus tuottaa kansan edistymiselle ja vaurastumiselle kaikilla aloilla. Kieltämättä on kehitys rakennettava historialliselle pohjalle; vanhasta on säilytettävä se, mikä siinä on hyvää ja kelpaavaa, eikä kevytmielisesti ole mitään hyljättävä. Mutta toiselta puolen: »eteenpäin elävän mieli!» Pysähtyminen on sama kuin kuolema. Aika muuttuu, me muutumme ajan kanssa. Ihmiskunta kehittyy kehittymistään, vaatimukset suurenevät, joka jäljelle jää, hän syyttäköön itseään. Ei vanhoilla olevaisuus ole mikään ehdottomasti kehuttava ominaisuus. Se se oli, joka aikanaan kristinoppia vastusti, kun sitä pakanamaihin levitettiin, se se oli joka uskonpuhdistusta vastusti Lutheruksen eläessä, tieteitä se on vastustanut, kansanvalistusta ja suomalaisuutta se on vastustanut, sanalla sanoen kaikkea hyvää, kaikkea hyödyllistä ja oikeata on tuo jäykkä, sokea vanhoillaolevaisuus maailman alusta saakka vastaan pannut. Mutta vaikka taistelu on vereen asti, vaikka vanhoillaolijat tuhansia esteitä ja haittoja ovat edistykselle tehneet, lopulta on kuitenkin totuus voitolle päässyt. Kristinopin valo on levinnyt pakanakansoihin, vanhat epäjumalat ovat kukistuneet. Samoin on käypä niiden vanhojen ennakkoluulojen, jotka nykyaikana ihmishenkeä kahlehtivat ja sen vapaata kehitystä estää tahtovat.”¹³⁰

Loppuvuodesta 1884 Canthilla oli tunne, että ajan uudet aatteelliset virtaukset suorastaan vetivät häntä mukaansa. ”Elämän perustukset, uskonto ja moraalit on minulla aivan toinen kuin heillä, missä meillä sitten enää olisi yhteyttä? He tuomitsevat ja kauhistuvat vapaampia ajatuksia. En kuulu enää kuin puoleksi tuohon vanhaan.” Näin Canth pohti suhdettaan uudistusten vastustajiin ja jatkoi: ”Mutta kuulunko sitten tuohon uuteen? En – siihen vielä vähemmän. Minä ihmettelen, ihailenkin sitä voimaa, sitä »hänsynslöshet», jolla he repivät rikki kaiken entisen, – mutta minä hämmästyin sitä vapautta, joka suomalaisille rajattoman vallan itsekkäisyydelle. Minä rakastan Jumalaani, minä kidutan itseäni ollakseni hänelle ja hyvälle moraalille uskollinen, – ja minua viehättää tuo rohke-

¹²⁹ Canth, Puhe Kunnallishuoneella [Tapio 1886], 162.

¹³⁰ Canth, Puhe Kunnallishuoneella [Tapio 1886], 162-163.

us ja uljuus, jolla ihminen luottaa vaan omaan voimaansa, tunnustamatta mitään valtaa itsensä ulkopuolella, jonka edessä hänen tulisi alistua. Ja sitten he sanovat, että tuommoinen kanta kuin minun, on vaan ihmisen orjamaisten luonteen synnyttämä, että tuommoinen riippuminen Jumalasta ja moraalista on vaan omantunnon ennakkoluuloja, jotka pitävät ihmisen kahleissa, ja jonka kautta voimia menetetään, henkisiä ja ruumiillisia. Näin häilyyn siis vanhan ja uuden välillä, toinen käsi toisella, toinen toisella puolella; sydän kiinni vanhassa, katse maneettillisella voimalla vedetty tuohon uuteen. Suurimmalla intressillä seuraan noita aatteiden miehiä, nähdäkseni, miten he elämässä toteuttavat aatteitaan. Mutta yhtyä täydellisesti heihin, sitä en voi – en koskaan.”¹³¹

Muutaman kuukauden kuluttua Canthin mieli oli jo muuttunut: ”En enää häily *vanhan* ja *uuden* välillä. Olen täydellisesti *uuden ajan* ihminen.”¹³² Canthin julistus oli kuitenkin enemmän uusien aatteiden herättämä innostuksen osoitus kuin jyrkkä maailmankatsomuksellinen muutos. Hänen suhtautumisensa uusien aatteiden edustamaan edistykseen ja muutoksen oli kaiken aikaa ollut myönteistä. Canthin julistautumisessa uuden ajan ihmiseksi oli kyseessä tietoinen irtautuminen kirkon edustamasta vanhollisesta raamattutulkinnasta sekä julkisesti että sisäisesti, itselleen myöntäen.¹³³ Se kuvaa hyvin hänen persoonaansa, jolle oli ominaista asioista innostuminen ja tapa ilmaista ajatuksia ajoittain hyvinkin ehdottomaan tyyliin. Mutta samalla se kuvaa aikaa, jolloin alkoi vähitellen tulla hyväksytyksi, että yksilö valitsee itse itselleen maailmankatsomuksen, oma totuuden ja näkemyksen maailmasta.

Canth tunsikin, että hänellä oli jonkinlainen lähetystyön kaltainen tehtävä taistella vääräksi tuntemiaan kristinuskon muotoja vastaan ja pyrkiä uuteen tulkintaan uskosta: ”Programminani on nyt: luonnollisuus rehellisyys eli todellisuus, miksi sitä tahtoo sanoa, yksinkertaisuus elämäntavoissa, valhe pois kaikesta, tasa-arvoa, naisten ja köyhäväen kohottaminen, moraalin parantaminen, uskonnon puhdistaminen j.n.e. Jumala antakoon voimia minulle ja muille. Ja kyllä hän antaa. Olemme päättäneet ruveta oikein toden teolla näiden asiain hyväksi toimimaan paikkakunnallamme. Mutta ketkä? Selma [Backlund], Elisabeth [Stenius], rouva [Elisabeth] Järnefelt, rouva Herckman ja

¹³¹ Canth Eljas Erkolle vuoden lopulla? 1884, 186-187.

¹³² Canth Elias Erkolle 18.1.1885, 189.

¹³³ Sen paremmin Varis kuin Päiviökään eivät Canthin uskonto- ja kirkkokäsityksiä käsittelevissä tutkimuksissaan kyseenalaista tämän julistautumista uuden ajan ihmiseksi vaan hyväksyvät sen kritiikittä. Esim. Päiviö 1986, 44.

allekirjoittanut, mutta ketkäs vielä? Noo, ei hätäillä. Eipä ollut apostoleitakaan heti alussa kahtatoista.”¹³⁴

Yksi Canthin ase taistelussa oli hänen kaunokirjallinen tuotantonsa. Hänen näytelmänsä Työmiehen vaimo, joka esitettiin Suomalaisessa teatterissa vuonna 1885, herätti kohua ja arvostelua. Näytelmä oli Canthin ensimmäinen realistista tyyliä edustanut teos kahden kansannäytelmän jälkeen. Siinä käsiteltiin sekä nais- että uskontokysymystä ja liitettiin ne kiinteästi yhteen. Canth kommentoi näytelmän nostattamaan kohua Suomalaisesta teatterista veljensä kanssa johtaneelle Emilie Bergbomille: ”Arvaan, että Teidän, Tohtorin [Bergbom] ja Emilien, korvat pidetään siellä kuumana. Ja minun tähteni! Elkkää vaan suuttuko minuun. Koetan ensi kerran kirjoittaa jotakin hyvin kilttiä ja viatointa, niin vienon vienoa, ettei sitä pikku hiirikään peljästy, saati sitten senaattorit, professorit ja muut korkeat herrat. Koetan, jos *voin*, mutta en takaa, että *voin*. Minkä sille tekee, kun Jumala on antanut niin sotaisen luonnon. On mahtanut olla sotasankareita esiisissä.”¹³⁵ Canthin suhtautui aiheuttamaansa kokuun välttämättömyytenä, joka seurasi hänen taistelustaan sorrettujen puolesta tekopyhiä nimikristittyjä vastaa. Hän uskoi yksiselitteisesti: Jumalan oli kiistassa hänen puolellaan koska hän oli oikeassa ja vastustajat väärässä. Näytelmän jälkimainingeissa Canth kirjoitti Kaarlo Bergbomille hieman leikkimielisesti: ”En minä yhtään moiti Tohtorille pappeja enkä – keisaria, jos minulla vapaa tahto on, mutta ellei se ole vapaa, niin sille en voi mitään.”¹³⁶ Canth antoi ymmärtää, että hän oli suorastaan pakotettu oikeaksi kokemaansa taisteluun. Hänen käytöksensä ei sopinut naiselle kristinuskossa annettuun rooliin. Hän ei vaiennut vaan nosti ongelmiksi kokemansa asiat julkisuuteen. Vaatimalla näytelmässään naisille muun muassa oikeutta avioeroon ja oman työansion hallintaan Canth samalla kyseenalaisti naisille kristinuskossa määritellyn miehelle alisteisen aseman.

Ajan aatteisiin ja vaatimuksiin vastaaminen tarkoitti Canthin mielestä velvollisuuksien täyttämistä, ja vanhoihin käytös- ja ajatustapoihin juuttuminen tarkoitti vastaavasti niiden laistamista. Hän haastoi myös muita sivistyneistön jäseniä mukaan uudistamaan yhteiskuntaa: ”Näyttäköön nykyinen sukupolvi, että sekin pystyy velvollisuuksiaan täyttämään. Ei tämä aika vaadi meiltä verenvuodatusta, mutta henkisten ja ruumiillisten

¹³⁴ Canth Hilda Aspille 22.1.1885, 192.

¹³⁵ Canth Emilie Bergbomille 9.2.1885, 193.

¹³⁶ Canth Kaarlo Bergbomille 21.5.1885, 208.

voimain käyttämistä se vaatii. Työtä se vaatii, ja ahkeruutta joka alalla, joka haaralla. Aineellinen vaurastuminen kysyy paljon voimia, siveellinen ja henkinen edistyminen samoin. Ja nyt, nyt juuri on työn aika.”¹³⁷

”Vapautta naiselle!”

Muutettuaan 1880-luvun alussa Kuopioon Canth alkoi aiempaa aktiivisemmin huomioida naisten pyrkimyksiä ’edistykseen’. Hän kirjoitti ystävättarelleen: ”Med stort intresse läste jag om qvinnornas sträfvanden in grannlandet. Hvad vi, finska qvinnor, ännu ligga i dvala, jemfördt med dem! Men Rom byggdes ju ej på en dag. Framåt sträfva dock qvinnorna äfven här, och en sådan sträfvän måste alltid krönas med välsignelse. Jag har riktigt varit i tillfälle, att iakttaga en stor förändring till det bättre på denna ort, då jag nu hit återvändt efter 15 års bortavaro.”¹³⁸ Canth luotti siihen, että naisemansipaatio tuli menestymään. Hänellä oli ylipäättään käsitys, että kaikki hyvät, oikeudenmukaisuuteen tähtäävät pyrkimykset olivat Jumalalle otollisia ja ansaitsivat sen vuoksi siunauksen. Naisten edistyspyrkimykset olivat hänestä sellaisia.

Uusi elämänpiiri sai Canthin toimimaan jo 1870-luvulla naisten koulutuksen edistämiseksi esittämiensä vaatimusten toteutumiseksi. Vuonna 1882 hän ryhtyi yhdessä muutamien kaupungin sivistyneistön naisten kanssa suunnittelemaan naislyseon perustamista tyttöjen koulutuksen kohottamiseksi. Kirjeessään Kaarlo Bergbomille hän kuvasi innostuneena, kuinka ”naisemansipationin asiaa” päätettiin ”ruveta siellä [Kuopion Suomalaisessa Seurassa] oikein innolla ajamaan”. Kaikki kokouksen osallistujat eivät kylläkään hänen kertomansa mukaan jakaneet intoa. Naiset olivat hänen arvionsa mukaan olleet vielä asialle kylmiä ja välinpitämättömiä, mutta miehissä aihe oli herättänyt sitäkin kiivaampaa väittelyä.¹³⁹ Canthille naisten koulutus- ja sivistyskysymys oli ennen kaikkea naisemansipaation eli naisten vapautuksen asia. Esimerkiksi Emilie Bergbom kirjoittikin jo vuosikymmenen alkupuolella Minna Canthista, että tämä oli hänestä paras naisasian esitaistelija, joka hänen tielleen oli sattunut.¹⁴⁰

¹³⁷ Canth, Puhe Kunnallishuoneella [Tapio 1886], 164.

¹³⁸ Canth Lilli Leinbergille 18.11.1880, 42.

¹³⁹ Canth Kaarlo Bergbomille 18.10.1882, 81-82.

¹⁴⁰ Krohn 1917, 181-182.

Naisten pyrkimykset vapauteen ja kansalaisuuteen johtivat vuonna 1884 Suomen Naisyhdistyksen, Suomen ensimmäisen naisasiajärjestön perustamiseen.¹⁴¹ Myös Canth liittyi yhdistykseen. 1880-lukuhan oli järjestäytymisen vuosikymmen, jolloin nimenomaan sivistyneistön johdolla perustettiin erilaisia kansaa kasvattavia yhdistyksiä. Naisyhdistykselläkin oli sivistämiseen ja koulutukseen tähtäävä tavoite, mutta sen kohde oli sivistyneistön itsensä sisällä. Se oli sivistyneistön naisten liike heidän oman säätyensä naisten aseman kohentamiseksi muun muassa naisten koulutustasoa parantamalla. Mikään laajaa kannatusta saanut kansalaisjärjestö naisasialiike ei ollut, eikä se sellaiseksi pyrkinytkään. Sen jäsenet olivat Canthin tavoin lähinnä keski- ja yläluokasta. Heidän isänsä ja aviomiehensä olivat yleensä virkamiehiä, ja monet naimattomat jäsenet olivat opettajattaria.¹⁴²

Canthille muotoutui selkeä näkemys miten naisten asemaan tuli kehittää ja mitkä olivat heidän edistymisensä edellytykset ja esteet. ”Ensimmäinen ehto naisen edistymiselle on persoonallinen ja henkinen *vapaus*. Siihen perustuu kaikki muu” kirjoitti hän *Valvoja*-lehdessä julkaistussa artikkelissa. Hän perusti käsityksensä vapaudesta ainakin osittain Bucklen ajatuksiin, joita hän myös siteerasi kirjoituksessaan. Ohjelmallisesti ja lukijoihin vetoavasti Canth vaati: ”Vapautta naiselle! Toiminnan vapautta, ajatuksen vapautta! Vanhojen, jäykistyneiden muotojen ja tapojen paino puristaa ja masentaa meidän henkisiä voimiamme. Vapaan kilpailun este yhteiskunnan eri työaloilla pakottaa meitä ääneellisessä kurjuudessa kitumaan. Tällä tavoin nainen muuttuu koneeksi ja kadottaa luonnollisuutensa, ollen vaan toisten apinana. Elämä ja elämän tarkoitus on kuin seitsemällä sinetillä lukittu kirja hänen edessään.”¹⁴³

Lehtikirjoituksessaan Canth luetteli kolme keskeisintä ennakkoluuloa, joilla naisten vapautta ja edistystä vastustettiin. Ne olivat naisia sortava raamattutulkinta, pelko naisten siveellisestä rappiosta ja naisellisuuden häviämisestä naisemansipaation myötä. Vetoaminen Raamattuun oli hänestä ennakkoluuloista pahin. Naisen aseman epäkohdat olivat Canthin tärkein syy ja lähtökohta arvostella vallitsevaa kristinuskon tulkintaa ja

¹⁴¹ Esim. Jallinoja 1984, 69.

¹⁴² Jallinoja 1984, 69; Jallinoja 1983, 32-34, 37, 68.

¹⁴³ Canth, Naiskysymyksestä I [Valvoja 1884], 88-89.

siten myös kirkkoa.¹⁴⁴ ”Ensimmäinen niistä ja se, joka kenties juuri suomalaisessa naisessa voi enimmin epäilystä herättää, on tuo farisealainen vääräuskoisuus, joka julkeaa käyttää pyhää raamatun aseenaan sorron ja mielivaltaisuuden puolustukseksi. Aina siitä saakka kun farisealaiset ja kirjanoppineet raamatun varjossa Kristusta vainosivat, ovat valon ja edistymisen vastustajat säännöllisesti luulelleet herkkäuskoisia, että heillä muka on uskonto liittolaisena. Ihmiset, jotka eivät kykene Kristin-opin jaloa henkeä käsittämään, eksyvät muotojen ja dogmien labyrinttikäytäviin siksi kun sokeudessaan rupeavat juuri sitä vastaan sotimaan, jota he luulevat palvelevansa. Kuinka ankaraa vastarintaa semmoiset ihmiset ovat tieteellisille totuuksille tehneet, sen pitkin matkaa historia meille näyttää. Mutta nuo totuudet ovat kuitenkin aina voitolle päässeet, ne jo tunnustetaan oikeutetuiksi ja ennen pitkää niitä pidetään välttämättöminä, ett’ei tylsempijärkisetkään voi kylläksi ihmetellä, kuinka semmoista koskaan on saatettu kieltää. On siis aivan luonnollista, että naistakin koetetaan kahlehtia pimeyteen ja orjan tilaan raamatun avulla. Se kunnioitus, joka naisella ylipäätään on uskontoa kohtaan, tekee aseensa erin-omaisen sopivaksi. Paavalin sanoja vedetään yhä uudelleen esiin, erin-omattainkin kun on kysymys naidun vaimon oikeuksista.”¹⁴⁵

Ikään kuin auktoriteetiksi Raamatun väärintulkintaa vastaan Canth siteerasi John Stuart Millia, jonka mukaan kristinusko sen alkuperäinen sanomaa oikein ymmärrettyinä ei estänyt naisten vapauspyrintöjä.¹⁴⁶ John Stuart Millin *The Subjection of Women* olikin teos, johon naisemansipaatiota ajavat naiset eri maissa tukeutuivat.¹⁴⁷ Sen pohjalta Canthkin kiisti naisemansipaation vastustajilta oikeuden vedota Raamattuun tai kristinuskoon. Hän erotti toisistaan toisaalta naisten yhteiskunnallista asemaa ja toisaalta uskontoa koskevat moraaliin ja siveyteen liittyneet kysymykset. ”Ne oikeudet, joita nainen pyytää itselleen saavuttaa, kuuluvat yhteiskunnalliselle, eivätkä uskonnolliselle alalle, vaikka ne, samoin kuin kaikkien kehitys, puhtaaseen kristinuskoon perustuvat. Turhaa onkin siis ruveta sekoittelemaan kahta eri asiaa ja niistä suotta kiistelemään. Sen verran ainoastaan, kuin naiskysymys moraalisia käsitteitä koskee, voidaan sitä uskonnolliselta kannalta tarkastaa.”¹⁴⁸ Canth ei hyväksynyt vanhoillisissa kristillisissä

¹⁴⁴ Esimerkiksi Lea Päiviö myöntää Minna Canthin kirkkokritiikkiä käsittelevässä tutkielmassaan, että naisasia syvensi Canthin kirkkokritiikkiä. Hän ei kuitenkaan pidä sitä Canthin uskontoa kohtaan esittämän arvostelun peruslähtökohtana. Päiviö 1986, 44-55.

¹⁴⁵ Canth, Naiskysymyksestä I [Valvoja 1884], 89-90.

¹⁴⁶ Canth, Naiskysymyksestä I [Valvoja 1884], 90-91.

¹⁴⁷ Jallinoja 1984, 69.

¹⁴⁸ Canth, Naiskysymyksestä I [Valvoja 1884], 91.

piireissä yleisesti vallalla ollutta näkemystä, jossa yhteiskunnallisten olojen uskottiin määräytyvän Jumalan tahdon mukaan ja pyrkimystä niiden muuttamiseen pidettiin Jumalan tahdon vastustamisena. Hän koetti vaimentaa jyrkän vastakohtaisuuden muodostumista erottamalla naisten oikeudet yhteiskunnallisiksi kysymyksiksi. Vaatiessaan niitä hän joutui kuitenkin väistämättä kritisoimaan naiselle kristinuskon piirissä määriteltyä roolia, sillä kirkollisissa piireissä ei hänen kannattamaansa jakoa uskonnollisten ja yhteiskunnallisten tai maallisten elämänalueiden välillä tunnustettu.

Papiston asenne naisasialiikettä kohtaan oli pääosin epäilevä, jopa torjuva. Vain pienen vähemmistön mielestä kirkko ei voinut olla välinpitämätön naisasian kaltaisessa sosiaalis-siveellisessä kysymyksessä. Erityisesti papiston henkiseksi suunnannäyttäjäksi luonnehdittu piispa Gustaf Johansson vastusti naisasialiikettä. Hänestä se loukkasi Jumalan järjestystä pyrkimällä poistamaan ne eroavuudet, joilla Jumala alun perin oli asettanut miehen ja naisen eri asemaan. Johanssonin käsitys oli, että naisemansipaatio oli perimmältään kapinaa Jumalan järjestystä vastaan ja tuotti sekä yhteiskunnalle että naiselle turmion. Johanssonin edustama beekiläinen raamattuteologia ei hyväksynyt Raamatun historiallista tulkintaa eli ajatusta, että Raamattu edusti ennen kaikkea syntyäikansa käsitystä yhteiskunnasta, ei Jumalan ehdotonta tahtoa. Papiston enemmistö puolusti Raamattua Jumalan säätämänä ikuisena järjestyksenä ja korosti, että naisasialiikkeen ydin oli luopumus kristinuskon perusteista.¹⁴⁹

Canthia harmitti papiston torjuva asenne sekä yhteiskunnallisiin uudistuksiin että esimerkiksi naisasian ja raittiusliikkeen kaltaiseen järjestäytymiseen.¹⁵⁰ ”Meillä niinkuin muuallakin on naisen vapauttamisen pyrinnoitä kohdeltu enimmäkseen joko kylmäkiskoisuudella taikka ivalla, vihalla ja mielivaltaisella suvaitsemattomuudella, joka on ilmestynyt milloin hienommassa, milloin törkeämmässä muodossa. Tuota nyt ei auta ihmetellä eikä pahoin peljästyä. Läpi koko historian on ihmiskunnan edistys kulkenut juuri samaa vaivalloista polkua. Vanhoilla-olijoita aina on, joita ympäröi nuo traditsioonien tukevat muurit ja etuluulojen pilven korkuiset vuoret. Ajan tunteet eivät saa sijaa heidän sydämissään, eivätkä sen ajatukset heidän järjessään. Mutta totuudella on elinvoimaa. Se hajoittaa muurit, se tasoittaa vuoret ja pääsee kuin pääseekin voitolle.”¹⁵¹

¹⁴⁹ Murtorinne 1992, 341-342.

¹⁵⁰ Canth Emilie Bergbomille 31.3.1885, 202.

¹⁵¹ Canth, Naiskysymyksestä I [Valvoja 1884], 89.

Papisto ei hyväksynyt, että maallisin keinoin koetettiin muuttaa yhteiskuntaa. Sen enemmistön kielteinen suhtautuminen naisasiaa kohtaan lisäsi Canthin kaltaisten vapaamielisten sivistyneistöön kuuluneiden henkilöiden vieraantumista kirkosta ja uskonnosta. Pappissääty nähtiin taantumuksellisena ja kaiken edistyksen vastaisena. Papiston kantoja kuvasti sen suhtautuminen raittiusliikkeeseen. Pääosa vastusti sitä, vähemmistö kannatti uudenlaista, ehdotonta raittiutta vaativaa raittiusliikettä. Esimerkiksi vuoden 1886 kirkolliskokous torjui anomusehdotuksen papiston osallistumisesta raittiusliikkeeseen. Vastustus perustui näkemykseen, että liike pohjautui väärään ihmisoptimismiin. Ainoastaan uskon katsottiin hengellään uudistavan ihmisen, ei ihmisen oman toiminnan 1880-luvun järjestäytymisessähän oli olennaista nimenomaan usko siihen, että ihmiset oman toimintansa avulla pystyivät muuttamaan vallitsevia oloja.¹⁵²

Vaikka naisliike ei järjestönä ollutkaan suuri, oli se aatteellisesti tärkeä. Riitta Jallinojan mukaan naisasialiikkeen merkitys oli siinä, että sen piirissä muodostui ideologiaksi uudenlainen näkemys naisten roolista. Omasta mielestään se esitti vaihtoehdon vallitsevalle naisten asemalle. Naisten keskuudessa vallitsi kuitenkin erilaisia käsityksiä siitä, mitä naisena oleminen merkitsi tai mitä sen pitäisi merkitä. Naisliike ei siten saanut kaikkien naisten tukea, vaikka se puhuikin 'kaikkien', tarkoittaen sivistyneistön, naisten puolesta.¹⁵³ Monet vahvan uskonnollisen vakaumuksen omaavat naiset olivat papiston enemmistön kanssa samaa mieltä naiskysymyksestä. Esimerkiksi vuonna 1889 ilmestyi Mimmi Berghin kirjoittama kirja, jonka pääsisältö oli puolustaa Raamattua ainoana auktoriteettina ja vapautuksen antajana. Kaikki edistys ja vapautusliikkeet, erityisesti naisemansipaatio, johtivat kirjoittajan mielestä vääränlaiseen ihmisuskoon, joka vieraannutti Jumalasta ja ainoasta oikeasta totuudesta. Teos päättyy toivomukseen: ”Edistyköön pyhän *raamatun* esittämä emansipatio!”¹⁵⁴ Samoin joukko konservatiivisia vanhasuomalaisia naisia julkaisi vuonna 1885 Finland-lehdessä kirjoituksen, etteivät halua oikeuksiaan puolustettavan Jumalan sanan vastaisesti.¹⁵⁵

Naisemansipaatiota vastustivat myös monet suomalaisen puolueen johtohahmot, kuten Agathon Meurman ja Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen. Molemmat edustivat puolueessa nimenomaan vanhoillista kristillisyyttä. Naisemansipaatio oli heidän mielestään sivee-

¹⁵² Murtorinne 1992, 343-344.

¹⁵³ Jallinoja 1984, 69-70, 78.

¹⁵⁴ Bergh 1889, passim.

¹⁵⁵ von Frenckell-Thesleff 1944, 117.

töntä ja epäkristillistä.¹⁵⁶ Sen sijaan Valvoja-lehden maltillisiin fennomaaneihin lukeutuneet miehet olivat naisemansipaatiosta myönteisesti kiinnostuneita ja pitivät sitä esillä lehdessään.¹⁵⁷ Suomalaisen puolueen keulahahmojen kielteinen kanta naiskysymykseen vierotti Canthia suomalaisuusaatteesta ja sai hänet kirjoituksin puolustamaan omia näkemyksiään.¹⁵⁸ Hänen kriittisyyttään lisäsi sekin, että hän joutui näytelmiensä ja kirjojensa vuoksi erityisesti Meurmanin hyökkäävien lehtikirjoitusten kohteeksi.¹⁵⁹ Naisten koulutusta ja asemaa erittelevässä lehtikirjoituksessaan hän saattoi hieman antaa Meurmanille vastinetta siteeraamalla tämän omia ajatuksia: 'Vanhoilla-olijoille, jotka aina kiven kovaa tahtovat vastustaa kaikkea uutta, lausuu herra A. Meurman kirjasessaan »Om våra partiförhållanden» muutamia päteviä sanoja. Suomennettuna ne kuuluvat näin: »Uuden aatteen oikeutta ei niinmuodoin aina voi kieltää. Tapahtuu, näet, että Jumala, yhtä varmasti kun hän sukupolvet uudistaa, myöskin uudistaa ajan. Jos voimassa oleva käsittää, mitä aikakaudessa elää, ja väistyy tieltä, kun sen hetki on lyönyt, silloin tapahtuu tuo, jota historia sanoo reformatsiooniksi. Mutta jos kuollut muoto tahtoo valita sittenkin kun elämä sen jo on jättänyt, silloin täytyy se syöstä hautaansa, ja historia tarttuu ankarampiin keinoihin.»¹⁶⁰ Canth antoi sitaatillaan ymmärtää, että Meurmanin kaltaisten naisemansipaation vastustajien oli syytä tarkistaa ajattelunsa johdonmukaisuutta.

Canthin suhde naisasialiikkeeseen oli ristiriitainen. Hänen leskeytensä ja itsenäinen taloudellinen asemansa antoi hänelle keskimääräistä enemmän toiminnan ja sanomisen vapautta. Hän kuitenkin vierasti joitain liikkeen johtohahmoja. Alexandra Gripenbergin vierailtua Kuopiossa kesällä 1887 Canth kirjoitti Lucina Hagmanille: ”Ylhäisten naisten vapaudenpyrintö sentään näyttää olevan toista kuin meidän. Ne etupäässä tahtovat vapautta nautintoon, vieläpä ylenmääräiseen nautintoon. Keskisäädyn naiset sitä vastaan etupäässä vapautta työhön, vapautta siveelliseen ja henkiseen kehittymiseen. Ja sitä niin hartaasti, että voivat sen eteen elämän onnen ja ilon kieltää, jos tarve vaatii. Semmoinen

¹⁵⁶ Erityisesti Agathon Meurman, joka oli talonpoikaissäädyn edustaja valtiopäivillä, vastusti naisemansipaatiota. Hänestä se harhautti naiset pois todellisesta kutsumuksesta, jota saattoi toteuttaa vain perheen piirissä. Jossas 1990, 117-122.

¹⁵⁷ Esim. Jallinoja 1984, 70, 75.

¹⁵⁸ Canth, Hiukan vastinetta Uudelle Suomettarelle [Tapio 1886], 207.

¹⁵⁹ Tiirakari 1997, passim.

¹⁶⁰ Canth, Naiskysymyksestä I [Valvoja 1884], 94.

pyrintö ei voi olla siunausta tuottamatta, ellei nyt, niin tulevaisuudessa, jos vanhat merkit paikkansa pitävät.”¹⁶¹

Canthin havaitsema ylempien- ja keskisäätysten naisten emansipaatiopyrintöjen erilaisuus muotoutui aivan vuosisadan lopussa nais- ja raittiusliikkeen piirissä niin sanotuksi hierarkkiseksi sisarusjärjestelmäksi. Se perustui naiskuvaan, jossa naisen yhteiskunnalliseksi työalueeksi määräytyi yksityisyyden piiri eli koti vastakohtana miehen hallitsemalle yhteiskunnan julkiselle alueelle. Hierarkkisessa sisarusjärjestelmässä naisten on katsottu muodostaneen kolme tasoa, joille muotoutui erilaiset tavoitteet. Ylimmällä tasolla naiset vaativat oman säätynsä naisille muun muassa yhteiskunnallisia oikeuksia ja mahdollisuutta koulutukseen. Keskiluokkaiset naiset puolestaan laajensivat naisen äidillisyyden koskemaan oman perheen lisäksi kodin ulkopuolista yhteiskuntaa toimimalla esimerkiksi erilaisissa hyväntekeväisyysjärjestöissä ja kristillis-siveellisissä yhdistyksissä. Vain alimpien ryhmien naisten haluttiin toimivat vain kodin piirissä.¹⁶² Olennaista erilaisten naiskuvien muotoutumisessa oli, että nimenomaan sivistyneistön naiset alkoivat määritellä sekä naisen olemusta että yhteiskunnallista roolia. Samalla jouduttiin hylkäämään sen kaltainen kristillisyys, joka tuomitsi pyrkimykset muuttaa naisten asemaa. Canth päätyi vastaavaan ratkaisuun jo 1880-luvulla havaittuaan vallitsevan kristinuskon tulkinnan naisten edistyspyrkimysten vastaiseksi.

¹⁶¹ Canth Lucina Hagmanille 1.8.1887, 283.

¹⁶² Sulkunen 1987, 162-170.

V Naisen velvollisuudet ja oikeudet

Naisen velvollisuudet perheen piirissä

Minna Canthin ensimmäinen julkaistu lehtikirjoitus vuodelta 1874 käsitteli tyttöjen kasvatuksen puutteita. Canth oli huolestunut tyttöjen koulutuksen sisällöstä ja erityisesti siitä, ettei naiskasvatus valmistanut tyttöjä heidän tärkeimpään tehtäväänsä, perheemännän, vaimon ja äidin osaan. Hän valitti, ettei tytöille ollut oppilaitoksia, jotka valmistaisi heitä täyttämään näitä velvollisuuksiaan. Hän kirjoitti, että ”tyttörien kasvatusta sekä kodissa että koulussa tarkoittaa nykyaikaan pääasiallisesti loistavata salonkiviisautta ja keveätä seuraelämän-tapaa”. Hänestä naisten kasvatusta oli suunnattava vastaamaan käytännön elämän vaatimuksia, velvollisuuksia kodin piirissä.¹⁶³ Canthin esittämät käsitykset naisen roolista ja naissivistyksen kohottamisesta olivat sisällöltään yhteneviä niiden kansallisvaltion luomiseksi synnytettyjen perheihanteiden kanssa, joita vuosisadan keskivaiheilta lähtien levitettiin julkisessa keskustelussa.¹⁶⁴

Vielä 1870-luvulla naisen tärkeimpänä tehtävänä pidettiin perhevelvollisuuksien hoitamista. Canth kuvaili kirjoituksessaan, mitä hänen käsityksensä mukaan naisilta oli siihen asti sekä perheen että yhteiskunnan taholta vaadittu: ”Ennen meidän aikoja tosin vieläkin vähemmän kehitettiin vaimon ymmärrystä. Oppiko hän selvään sisältä lukua, katekismonsa ulkoa ja hiukan kynää käyttämään, – siinäpä hänelle jo tieteitä kylläksi! Sen sijaan pitivät yhteiskunnan tavat nuoren tyttären siveellisessä katsannossa kovissa kourissa ja perhe-elämän keskuudessa totutettiin hän jumalisuuteen ja ahkeraan työhön. Vaatimukset olivat kasvatuksen mukaiset; oliko vaimo toimelias emäntä, oiva puuron keittäjä ja käsitöille sukkela sormistaan, – silloinpa hän jo oli täysin tarkoitukseensa soveltuva. Ehkä vaimolta näinmuodoin puuttui korkeampi hengen valistus, pysyi hän kuitenkin nöyränä, siveänä ja ahkerana ja kykeni edes *käytännölliset* velvollisuutensa kunnollisesti täyttämään. Perhe-elämä säilyi puhtaana, maailman viettelyksiä vastusti totinen jumalisuus, tarkka siveys ja ahkera työnteko.” Kehityksen myötä vaatimukset naisten sivistyksessä olivat Canthin mielestä jo kohonneet yli uskonnon perustietojen: ”Mutta maailma edistyy ja vaatimukset enentyvät. Nykyaikaan jo vaimonkin henki isoo ja janoo laveampia tietoja, hän tahtoo pudistella orjan kahleet päältään ja vaatii, myös

¹⁶³ Canth, Tyttöriemme kasvatusta [Keski-Suomi 1874], 45-48.

hänki, hengellistä kehittymistä. Yhteiskunta jo ymmärtää nämä vaatimukset kohtuullisiksi; se on jo hiukan hellittänyt kovia kouriansa, antanut vaimolle enemmän vapautta ja suonut pisareita tieteiden lähteestä langeta hänenkin osakseen.”¹⁶⁵

1800-luvun alkupuolella naisen asemaan vaikuttaneet katekismusten huoneentaulut korostivat hänen rooliaan vaimona ja perheenemäntänä. Äitiydestä oli puhuttiin vähemmän. Kansallisuusaatteen leviämisen myötä 1840-luvulta lähtien perheestä tuli merkittävä tekijä politiikassa, siitä muodostettiin eräänlainen kansallisvaltion moraalinen perusta. Se muutti sivistyneistön naisten roolia avioliitossa siten, että äitiyden merkitystä alettiin korostaa. Perhettä pidettiin yhteiskunnan keskuksena ja nainen äitinä, vaimona ja emäntänä oli sen ydin. Keskisäädty korostivat naisen kutsumusta kodin piirissä, ja siitä tuli koko sivistyneistön perheihanne. Kodin ulkopuolisesta työelämästä muodostui miehen hallitsema maailma, johon osallistuvan naisen katsottiin toimivan varsinaista kutsumustaan vastaan. Vuosisadan jälkipuolella naisen roolia kodikkuuden luoja korostui entisestään korostaa, se nähtiin pelkän velvollisuuden sijaan kutsumuksena ja tapana palvella valtiota.¹⁶⁶

Naisen äidinroolia korostanut kasvatusihanne suuntautui vuosisadan alkupuolelta pe-riytyntä, salonkitapoja korostanutta naiskasvatusta vastaan. Alun perin naisen keskeistä perheroolia painottamalla pyrittiin sekä naisen aseman parantamiseen että torjumaan radikaalimmat uudistuspyrkimykset. Naiskasvatuskeskustelu oli osa keskisäätyn sivistyneistön pyrkimystä parantaa omaa asemaansa. Vasta vuosisadan lopulla äitiyden ja perhekeskeisyyden korostamisessa alettiin nähdä kielteisiä piirteitä, naisen sulkemista vain perheen piiriin ja vapautumisen estämisestä. Sitä ennen äitiyden arvostuksen lisääminen nähtiin keinoksi parantaa naisen asemaa.¹⁶⁷ Ajattelutavan muutos näkyi Canthinkin näkemyksissä. Hän alkoi 1880-luvulla korostaa naisen koulutuksen käytännön tavoitteita. Hänestä naista tuli ensisijaisesti kasvattaa äidin rooliin, mutta tarvittaessa myös työhön ja itsensä elättämiseen.

Seitsemän lapsen äitinä ja yksinhuoltajana Canth tunsii olevansa asiantuntija äitiyttä ja naisen perheroolia koskevissa kysymyksissä. Hän perusteli naisten koulutuksen tarvetta

¹⁶⁴ Esim. Häggman 1994, 220.

¹⁶⁵ Canth, Tyttäriemme kasvatus [Keski-Suomi 1874], 45.

¹⁶⁶ Ollila 1998, 83; Häggman 1994, passim; Sulkunen 1995, 66-69.

¹⁶⁷ Häggman 1994, 145-147, 151-153, 170-172.

sillä, että naisella oli äitinä erityisen tärkeä tehtävä yhteiskunnassa: ”Liikuttavan kauniisti puhutaan *äidin* pyhistä velvollisuuksista. Tunnustetaan, ett’ei toista tehtävää ole maailmassa niin painavaa, niin vaikeata, kuin on äidin tehtävä. Koko ihmissuvun ruumiilliset ja henkiset voimat, sen kehitys ja tulevaisuus riippuvat äidistä, kasvattajasta. Mahdettanee siis yhteiskunnassa, jossa tämä kaikki käsitetään ja tunnustetaan, myöskin huolellisesti valvoa, että nainen kasvatuksen kautta valmistuisi tähän tärkeään toimeen, saisi siihen tarpeellista tietoa ja taitoa. Kuinka on?” Canth vastasi itse asettamaansa kysymykseen vedoten provosoiden lukijoidensa tunteisiin: ”Vastaa siihen sinä, äiti, joka seisot tuon avonaisen haudan partaalla ja katselet kuinka sydänpäisyys mustaan multa peitetään. Ja vastaa sinä, joka näet lapsesi kituvana ja kärsivänä lähtevän elämän polulle. Ja sinä, jonka kaunis kantama tuolla turmelusten pyörteessä kieppuu ja vajoomistaan syvyyteen vajoo. Kohtalonsa kova käsi, sallimuksenko ohjaus, vai Luojanko tahto syyn kantaa? Ei, elä petä itseäsi turhalla luulolla. Oma taitamattomuutesi, oma ymmärtämättömyytesi, omat erhetyksesi sen ovat tehneet. Sydänveresi olisit antanut, jos olisit voinut tuon estää, mutta sitä et voinut. Ei pienintäkään ohjausta, ei pienintäkään neuvoa sinulle annettu tehtäväsi. Sinä tulit äidiksi, näit äkkiarvaamatta edessäsi velvollisuuden, jonka täyttämiseen sinulta puuttui sekä tiedollista että käytännöllistä kykyä. Mitä auttoi nyt ranskan kieli, mitä Beethovenin sonaatit, mitä nuo lukemattomat romaanit ja pitsinvirkkaukset pienen, heikon ihmistaimen hoitamisessa!”¹⁶⁸

Canthin mielestä oli väärin, että naisen puutteellisesta kasvatuksesta johtuvat virheet lastenhoidossa laskettiin heidän omaksi viakseen tai Jumalan tahdosta johtuviksi. Hänenä nimenomaan yhteiskunta oli vastuussa siitä, että naisille annettiin joko vääränlaisia tietoja tai ei tarvittavaa opetusta lainkaan: ”Äärettömät summat menetetään virka- ja ammattilaisten valmistamiseen, mutta naisen suhteen laiminlyödään sanalla sanoen kaikki. Tyhjää korupuhetta vaan tuo äidin suuresta tarkoituksesta tulevan sukupolven kasvattajana. Sokurileivoksia, joilla koetetaan nälkäistä pettää. Niin kauvan kuin naista ei tuohon tehtävään valmisteta, nähdään hänessä tosin synnyttäjää, mutta äitiä ei, eikä kasvattajaa. Mutta ken noita huutoja kuulee, ken noita vaikeroimisia korviinsa ottaa? Suurella tyytyväisyydellä ja itserakkaudella muistutetaan meitä vaan yhä »korkeammista» ja »täydellisistä» tyttökouluistamme, ja siitä suuresta »sivistysmäärästä», joka niissä saavutetaan. Kylläpä ne toden totta ovat ihmeteltävän »korkeita» ja »täydellisiä!» Ja kylläpä se »sivistysmäärä» on ylen arvokas, joka tekee ihmisen kelvottomaksi elä-

¹⁶⁸ Canth, Naiskysymyksestä II [Valvoja 1884], 104-105.

män pyhimpiä velvollisuuksia täyttämään.” Ikään kuin auktoriteetiksi ja omien käsitystensä tueksi Canth siteerasi Herbert Spenceriä, jonka mukaan naisia pitäisi kouluttaa tulevaan äidin ja kasvattajan rooliin.¹⁶⁹

Kiinnostavaa on, että Canth puhui nimenomaan naisten perheeseen liittyvistä velvollisuuksista eikä esimerkiksi naisen kutsumuksesta kodin tehtäviin, jota tuohon aikaan yleisesti korostettiin. Kutsumus oli hänelle jotakin ylevämpää ja jalompaa, siitä hän puhui varsinkin taiteen ja kirjoitustyön yhteydessä. Hän ei myöskään erityisesti korostanut äitiyttä Jumalan naiselle säätämänä osana tai lahjana. Naisen perherooli oli hänelle arkipäiväinen velvollisuus, jota hän kuitenkin arvosti koska sillä paikalla nainen saattoi omalta osaltaan palvella yhteiskuntaa.

Äitiyden arvostusta nosti lapsuuden merkityksen muuttuminen 1800-luvun kuluessa. Vuosisadan jälkipuolella se nähtiin uudella tavalla, erityisenä elämänvaiheena, jossa aiemman isävaltaisen uskonnollisen kasvatuksen sijaan äidin kasvatusrooli nousi keskeiselle sijalle. Lasta alettiin pitää kansakunnan kehityksen keskeisenä tekijänä. Lasten oikeanlainen kasvatus oli tärkeää eli älyllisen ja fyysisen kehityksen lisäksi oli huolehdittava lapsen siveellisestä puhtaudesta ja moraalisesta ryhdistä. Vastoin perinteistä vanhaluterilaista ihannetta muun muassa lasten uskonnollinen kasvatus siirtyi aiempaa selkeämmin äidin vastuulle. Lapsien uskottiin tarvitsevan nimenomaan äidin hoivaa ja huolenpitoa, ja hänen tehtävänsä oli kasvattaa lapset rakastamaan vanhempiaan, kotiaan ja isänmaataan. Äidille tuli tästä kasvatusvelvollisuudesta välillisesti yhteiskunnallisia velvoitteita. Kasvattamalla siveellisiä, siis kaikkinaiseen hyvään ja oikeaan tapaan pyrkiviä kansalaisia naiset täyttivät tärkeimmän velvollisuutensa, tehtävänsä äitinä. Siinä roolissa naisella tunnustettiin olevan suuri, joskin epäsuora vaikutus yhteiskunnan julkiseen piiriin.¹⁷⁰ Myös Canth pyrki äitiyttä korostamalla lisäämään naisten arvostusta, sillä siinä roolissa nainen vaikutti yhteen yhteiskunnan keskeisimpään osaan, perheeseen ja lapsiin. Naisen oli kuitenkin saatava koulutusta. Sitä nainen tarvitsi paitsi äidin ja perheenemännän roolissa myös siinä tapauksessa, että joutui itse elättämään itsensä.

¹⁶⁹ Canth, Naiskysymyksestä II [Valvoja 1884], 105-107.

¹⁷⁰ Ollila 2000, 74; Häggman 1994, 180-181, 185-186; Sulkunen 1995, 130-131.

Koulutus – naisen oikeus edistykseen

Canth kirjoitti vuonna 1884 Valvoja-lehteen kaksiosaisen artikkelin, jossa hän käsitteli naisten koulutusta ja yhteiskunnallista asemaa. Kirjoituksessaan hän arvosteli naisen kasvatusta sekä kodissa että koulussa. ”Eikö se, totta puhuen, ole vaan ainoa suuri kutoelma etuluuloista ja järjettömyyksistä?” kysyi hän lukijoiltaan ja jatkoi: ”Sen kautta naisen henki samoin kuin ruumiskin puristetaan rautaisiin kureuumiin ja turmellaan siten molemmilta se terveys, jolla luonto mahdollisesti ilman tuota konstikasta kasvatusta ne varustaisi. Jo pienestä lapsesta saakka koetetaan naisessa tukahduttaa kaikkea luonnollisuutta; sen sijaan tavoitellaan saada hänelle niin paljon kuin mahdollista ulkonaista koristusta, josta kaikesta taas seuraa sisällinen tyhjyys tai valheellisuus. Omiaan se kasvatusta on ollut valmistamaan orjalle orjan sielua. Omiaan se on ollut tekemään naista mahdolliseksi mukautumaan tuon raskaan ikeen alle, jolla ihmissuvussa vielä vallitseva raakalaisuus näkee hyväksi heikompaa sortaa. Omiaan se on ollut saamaan naista sokeasti luottamaan niihin väärin ja vanhentuneihin periaatteisiin, jotka hänen ahtaan ja tukalan asemansa ovat määränneet. Ja omiaan se myöskin on ollut tekemään naisesta esteen sukukunnan suurelle pyrkimiselle korkeampaan siveelliseen kehityskantaan.”¹⁷¹ Canthista naisten liian pinnallinen kasvatusta esti heidän yhteiskunnallisen asemansa parantamisen.

Naiskasvatusta sisällöstä kiisteltiin pitkään 1800-lukua. Vuosisadan alkupuolella arvosteltiin ylimpien säätyjen tyttöjen saamaa niin sanottua pensionaattikasvatusta, jossa korostettiin seurustelu- ja kielitaitoa. Kansallisuusaate nosti vuosisadan puolivälissä esiin naisten kasvatusta keskeisyyden suomalaisen kulttuurin ja kielen kehitykselle painottamalla sivistyneen äidin merkitystä. Esimerkiksi J. V. Snellman korosti naisten sivistämistä ennen kaikkea sen vuoksi, että sivistynyt nainen kykeni paremmin kasvatamaan lapsensa ja ymmärtämään miehensä ja poikiensa toimintaa julkisessa elämässä. Vuosisadan jälkipuolella kritiikki naiskasvatusta kohtaan alkoi entisestään lisääntyä.¹⁷² Canth kritisoi monien aikalaistensa tavoin naiskoulutusta liian hienoksi moittien muun muassa vieraiden kielten opetuksen vievän huomiota monilta tärkeämmiltä aineilta, ku-

¹⁷¹ Canth, Naiskysymyksestä II [Valvoja 1884], 95.

¹⁷² Häggman 1994, 114-116, 148-149, 196.

ten uskonnolta, luonnontieteiltä ja historialta.¹⁷³ Hänen mielipiteensä heijastelivat ajan sivistyneistön keskuudessa esiintynyttä huolta naisten sivistystasosta.

Koulutuksen varhaisvaiheissa sekä sääty, sukupuoli että varallisuus vaikuttivat yksilöiden mahdollisuuteen saada opetusta. Vaikka naiskasvatuksesta käytiin julkista keskustelua pitkin 1800-lukua, sai koulutusta aivan vuosisadan lopulle asti vain pieni ylempiin säätyihin kuulunut ryhmä naisia. Esimerkiksi 1850- ja 1860-luvuilla, Minna Canthin nuoruudessa, tyttöjen koulunkäynti oli vielä harvinaista. Canth oli oman aikansa naiseksi hyvinkin etuoikeutettu saadessaan kodin ulkopuolista koulutusta. Se oli kallista, ja perheet pyrkivät huolehtimaan ensin poikien koulunkäynnistä.¹⁷⁴ Tyttöjen sivistämisestä huolehdittiin varallisuuden niin salliessa, ja usein sen tavoitteena oli varmistaa edullinen avioliitto. Sivistyneistöön kuuluneiden miesten koulutukseen verrattuna naiselle annettu opetus oli puutteellista ja rajoitettua.¹⁷⁵ Kun 1800-luvun jälkipuolella julkisuudessa ryhdyttiin pohtimaan naisen velvollisuuksien lisäksi heidän oikeuksiaan, tarkoitettiin ennen muuta sivistyneistön naisten mahdollisuutta aiempaa laajempaan koulutukseen.¹⁷⁶ Canthkin kohdisti kritiikkinsä nimenomaan sivistyneistön tyttärien kasvatukseen. Hän ei vaatinut kaikkien yhteiskuntaryhmien lapsille samantasoista koulutusta arvostellessaan naisten kasvatuksen sisältöä ja laajuutta.¹⁷⁷

Canthilla oli selkeä näkemys niistä periaatteista, joita sivistyneistön naisten kasvatuksessa olisi noudatettava: ”Ennen kaikkea: pois konstikkaisuus ja teeskenteleminen, pois tuo ulkonainen kiilto, tuo sisällinen valhe ja nuo pintapuoliset tiedot. Kasvatus olkoon *kansallinen ja luonnonmukainen*. Kehitys käyköön tasaista polkua, tarkoin seuraamalla luonnon määräämiä fyysillisiä ja psyykillisiä lakia. Johdettakoon lasta havainto-opetuksen kautta itsetoimintaan ja annettakoon luontaisten voimain siten vapaasti kasvaa; vanhempain tulee poistaa ulkonaisia esteitä, raivata tietä, olla apuna ja tukena, tarjota lapselle edistymisen välikappaleita, sen mukaan kuin hän kykenee niitä itselleen omistamaan ja hyväkseen käyttämään. Sillä tavoin lapsi säännöllisesti ja johdonmukaisesti edistyy; itsetyöskentelemisessä pysyy mieli raittiina ja elpyneenä, tahtoon tulee

¹⁷³ Canth, Tyttäriemme kasvatus [Keski-Suomi 1874], 45-46. Kts. myös Canth, Naisten etuja koskevat kysymykset viime valtiopäivillä I [Päijänne 1878], 75-77.

¹⁷⁴ Suomenkielisten oppikoulujen määrän lisääntyessä koulutus oli 1870-luvulta lähtien myös yhä useamman talonpoikais- ja käsityöläiskotien poikien ulottuvilla. Esim. Murtorinne 1992, 304-305.

¹⁷⁵ Vrt. Häggman 1994, 60, 62, 92, 106.

¹⁷⁶ Häggman 1994, 117.

¹⁷⁷ Esim. Canth, Naiskysymyksestä I ja II [Valvoja 1884], passim.

kestävyyttä ja voimaa, ajatuskyky kasvaa, huomio teroittuu. Sen ohessa lapsi harjaantuu omin neuvoin edistymään, eikä silloin *koulun* loppu tule olemaan *oppimisen* loppu, vaan ainoastaan se kohta kehittymisen yhtämittäisessä jaksossa, jolloin kasvattajan apu on käynyt tarpeettomaksi.”¹⁷⁸ Varsinkin tyttöjen kasvatuksessa korostettiin uskonnollisuutta ja naisen velvollisuuksia perheen piirissä. Kasvatuksen yhtenä perustavoitteena oli murtaa lapsen oma tahto, jonka katsottiin edustavan perisyntiä.¹⁷⁹ Canth sitä vastoin arvosti kasvatusta itsenäiseen ajatteluun, ja koulutus oli välineiden antamista siihen. Arvostelullaan hän kyseenalaisti sääty-yhteiskunnan, joka perustui ihmisten kuuliaisuuteen hengellisen ja maallisen esivallan edessä.

1870-luvun lopulla kielitaistelua käytiin kiistelemällä suomenkielisten koulujen perustamisesta.¹⁸⁰ Canth osallistui siihenkin keskusteluun muistuttamalla lehtikirjoituksessaan, ettei maassa ollut yhtään suomenkielistä valtion tyttökoulua ja vaatimalla, että sellainen perustettaisiin Jyväskylään.¹⁸¹ Samaa naiskoulutuksen sisältö- ja rahoituskysymystä hän pohti muutama vuotta myöhemmin arvostellen erityisesti kouluylivaltion suomenkielisen naiskoulutuksen kehityksen hidastamisesta vastoin säätyjen valtiopäivillä esitettyjä tavoitteita. ”Onko tämä oikeuden mukaista, onko se kohtuullisten vaatimusten täyttämistä?” kyseli Canth lukijoiltaan.¹⁸² Hän syytti hallintoa naisten syrjimisestä.

Tyytymättömyys naiskoulutuksen tilaan johti siihen, että syksyllä 1882 joukko kuopiolaisia naisia, Canth heidän joukossaan, esitti vetoamuksen suomenkielisen tyttölyseon ja naisakatemian perustamiseksi. Canthin mielestä oli aika parantaa naisten koulutusta niin, että silläkin elämänalueella näkyisi muutos ja kehitys. Hän kääntyi naisten puoleen koulutuksen järjestämiseksi ajan hengen, edistyksen, vaatimalle tasolle: ”Hyvät naiset! Kun näin olemme jätetyt oman onnemme nojaan, niin älkäämme istuko ristissä käsin odotellen, jos kenties tulevaisuudessa joskus meidänkin vuoromme tulisi saada oikeutta ja kohtuutta nauttia, vaan näyttääksemme, että sivistyksen ja keskittymisen tarve on meillä todella sydämässäkkin eikä ainoastaan suussa, – hankkikaamme itse itsellemme sitä, jota turhaan muilta anomme. Perustakaamme oppilaitokset semmoiset, jotka kel-

¹⁷⁸ Canth, Naiskysymyksestä II [Valvoja 1884], 107-108.

¹⁷⁹ Häggman 1994, 141-143; Ollila 1998, 17-21, 36-37; Jallinoja 1983, 72-77.

¹⁸⁰ Liikanen 1995, 160-165; Juva 1956, 178.

¹⁸¹ Canth, Keski-Suomen suuri puute [Keski-Suomi 1876], 55.

¹⁸² Canth, Kirje Kuopiosta [Tapio 1881], 83-84.

paavat malliksi toisillekin, joita kenties tulevaisuudessa saamme – perustakaamme naislyseo ja naisakatemia. Suomessa on paljon naisia ja ne ovat osoittaneet suurta kykyä ja ripeyttä hankkiessaan varoja milloin yksityisille kouluille, milloin suomalaiselle teatterille, milloin palokunnille, köyhille tai muihin hyviin tarkoituksiin. Ellei meiltä pontevuutta ja hyvää tahtoa puutu, ei voimain vähyyttäkään peljätä tarvitse.”¹⁸³

Naislyseohankkeen toteuttamiseksi Canth vetosi nimenomaan sivistyneistön naisiin muistuttaen heidän keskeisestä taustaroolistaan järjestötoiminnassa. Merkitsevää oli, etteivät naiset enää välttämättä turvautuneet asioiden eteenpäinviemiseksi ja kannatuksen hankkimiseksi miehiin vaan pyrkivät itsenäisesti organisoimaan naislyseon kaltaisia suuria hankkeita. Lainsäädännöllisesti he olivat edelleen miehistä riippuvaisia. ”Oli ennen Kartagon ja Rooman naisilla voimaa, intoa ja tahtoa panemaan kaikki alttiiksi isänmaansa edestä. Liianko paljon luotettiin Suomen naisiin, kun uskottiin heidän uhraavan jonkun eau de cologne pullon, muutaman hansikkaparin, pystyttääkseen yhteisin voimin sukupuolelleen yhden kunnollisen suomenkielisen oppilaitoksen maamme pääkaupunkiin?”¹⁸⁴ Canthin naisille osoittama vetoamus oli samalla näpätys päättävissä asemassa olevia miehiä kohtaan, jotka eivät hänestä tarpeeksi tukeneet naissivistyksen edistämistä.

Suurimpana esteenä naislyseohankkeen edistymisessä oli Canthin mielestä naisten puuttuva itsetunto ja hankkeen herättämä suuri vastustus.¹⁸⁵ ”Harvat, ylen harvat maan mahtavista meillä naissivistyksen koroittamista puolustavat, ja nekin harvat, jotka sitä tekevät, perustavat naissivistyksen tarpeellisuuden enemmiten siihen suureen vaikutusvoimaan, joka naisilla on toisiin nim. nuorisoon ja miehiin. Nuo valistuneet miehet tarvitsevat, näette, valistuneita naisia, jotka heitä houkuttelevat pois pelipöydän ja totilaslinjasta, – todella ylen tärkeä syy naissivistyksen koroittamiseen!” paheksui Canth ja jatkoi: ”Mutta tiedämmehän tuon entuudeltakin; nainen ei ole mikään tarkoitus itsessään, häntä ei tarvitse kasvattaa ja sivistää itsensä tähden – häntä tulee vaan käyttää välikappaleena toisien edistymiselle. Ja kuitenkin on nainen ihminen ja semmoisena velvoitettu ja oikeutettu henkiseen kehittymiseen samoin kuin mieskin. Sama taivas on hänenkin elämänsä päämääränä, ja tullakseen osalliseksi taivaasta, vaaditaan häneltä

¹⁸³ Canth, Puhe Suomalaisella Seuralla [Käsikirjoitus 1882], 86.

¹⁸⁴ Canth, Naiskysymyksestä II [Valvoja 1884], 110.

¹⁸⁵ Canth Lucina Hagmanille 26.11.1882, 85-86.

juuri yhden verran kuin mieheltäkin. Jumalan ja ihmisten edessä on hän vastauksen alainen töistensä juuri samoin kuin mieskin. Saadakseen voimaa ja kykyä työnsä täyttämiseen, tarkoituksensa, asemansa ja velvollisuuksiensa käsittämiseen, ovat hengen kehitys, järjen ja ymmärryksen valistus, ajatuksen selkeys ja tunnon jalous hänelle yhtä välttämättömät kuin miehellekin. Niitä paitse ei hän liioin voi saada selvää katsahdusta elämän oloihin, ei opi tuntemaan, mikä oikea on, mikä väärä. Kenen syyksi luetaan, jos nainen jää vieraaksi korkeille aatteille, suurille ajatuksille, jos hänen henkensä ei kykene kohoamaan pieneläisyyden ahtailta aloilta, jos panettelemisen halu ja turhamaisuus ovat hänen yleiset tunnusmerkkinsä? Kenen syyksi luetaan, jos nainen laiminlyö tärkeimmät velvollisuutensa, jos hän on itselleen häpeäksi ja muille pahennukseksi, jos koko hänen elämänsä kätkeystä aina hautaan on vaan ainoa harhatie? Epäilemättä luetaan se hänen omaksi syykseen. Mutta onko yhteiskunta syytöin, – yhteiskunta, joka niin laimeasti valvoo naisen edistystä, joka sulkee häneltä valistuksensa tien? Ei – ei suinkaan. Ja juuri sentähden yhteiskunta myöskin saa kärsiä tämän laiminlyömisensä seuraukset.”¹⁸⁶

Naisten oikeudet ja velvollisuudet liittyivät Canthin mielestä oleellisesti toisiinsa. Naisilla oli oikeus saada koulutusta voidakseen täyttää velvollisuutensa, ja samalla opiskelu ja itsensä kehittäminen oli naisten velvollisuus samalla tavoin kuin se oli sitä samansäätyisille miehille. Canth myös perusteli naisten oikeutta sivistykseen ja itsensä kehittämiseen nimenomaan kristilliseltä pohjalta. Kristittynä jokainen ihminen oli hänen käsityksensä mukaan Jumalan luoma, ja saanut itselleen tietyt velvoitteet ja kutsumuksen.

Canthin koulutusta koskevat käsitykset perustuivat näkemykseen, että muutos ylipäättään oli mahdollista ja sillä voitiin viedä kehitystä eteenpäin, vaikuttaa asioihin. Hänestä naisten koulutusta koskevat muutokset eivät olleet ainoastaan mahdollisia tai suotavia vaan suorastaan välttämättömiä. Yhteiskunnan kehittyminen tarkoitti hänestä sitä, että myös naisille tuli entistä enemmän velvoitteita. Vaikka Canth arvostelikin sitä, ettei naista pidetty itsensä vuoksi oikeutettuna koulutukseen, ei hän toisaalta kannattanut koulutusta koulutuksen vuoksi. Vaikka hän painotti naisen kasvatusta äidin rooliin, halusi hän koulutukselle muitakin tavoitteita. Kaikki naiset eivät esimerkiksi avioituneet. Heidät tuli kouluttaa siten, että he pystyivät tarvittaessa elättämään itsensä työtönnällä.

¹⁸⁶ Canth, Puhe Suomalaisella Seuralla [Käsikirjoitus 1882], 85-86.

Tyttöjen koulutus alkoikin vuosisadan lopulla yleistyä sivistyneistön piirissä. Se nähtiin takeeksi perheen eteenpäinmenosta. Itse koulutuksen tarvetta ei siis enää välttämättä kyseenalaistettu. Sen sijaan sekä koulutuksen sisältö ja tavoitteet että uudistuksia ajaneet henkilöt olivat kiistelyn ja ennakkoluulojen kohteena. Naiskasvatuksen kohdalla uusi ja vanha ihanne elivät murrosajalle tyypillisesti samanaikaisesti ja osin sekoittuivat. Toisaalta alettiin tunnustaa naisten oikeus opiskeluun ja sivistykseen, toisaalta korostettiin naisen kotiroolin ja äitiyden keskeisyyttä.¹⁸⁷

Säätyläisnaisten heräämisessä omien etujensa ajamiseen voi nähdä samankaltaista kaksoisstrategian käyttöä kuin nousevan keskiluokan miesten toiminnassa vuosisadan jälkipuolella ylimpien säätyjen välisten rajojen purkamiseksi. Esimerkiksi kiistassa naisten koulutuksen sisällöstä toisaalta ihailtiin ja jäljiteltiin tiettyjä miesten koulutuksen piirteitä, mutta toisaalta vanhaa järjestelmää arvosteltiin ja esitettiin uudenlaisia toimintamalleja ja uudenlaista arvojärjestelmää. Naisten tasavertaisuuspyrkimykset kohdistuivat samansäätymiin miehiin. Ero alempien säätyjen naisiin haluttiin säilyttää. Mistään yleisestä, kaikkia naisia koskevasta koulutuksesta ei sivistyneistön naisten keskuudessa keskusteltu.¹⁸⁸

Naislyseohankkeen julkilausuttuna tavoitteena oli kohottaa naisten koulutuksen tasoa, mutta taustalla oli halu laajentaa naisten koulutusta myös yliopistoon. Yliopistoprospektiivinen opiskelu oli 1800-luvun lopulla sallittu vain miehille, ja opiskeluoikeuden haluavat naiset joutuivat erikseen anomaan sitä. Samaan aikaan kun naislyseohankkeella pyrittiin kohottamaan ja laajentamaan tyttöjen kouluopetusta yliopistoon valmistavaan suuntaan esitettiin valtiopäivillä lain muuttamista siten, että naisetkin saisivat oikeuden opiskella yliopistossa.¹⁸⁹

Canth piti vallitsevaa naiskoulutustilannetta epäoikeudenmukaisena: ”Jos vähänkään vertaamme tyttö- ja poikakouluja toisiinsa, huomaamme kohta, kuinka suunnatointa vääryyttä valtio on tehnyt sille sukupuolelle, jota heikommaksi sanotaan, ja jota sen siis tulisi pikemminkin edes-auttaa kuin sortaa. Pojille on jos jonkinlaisia oppilaitoksia val-

¹⁸⁷ Häggman 1994, 116-118.

¹⁸⁸ Vrt. Häggman 1994, 121-124, 134.

¹⁸⁹ Ensimmäinen nainen oli suorittanut yliopistoon pääsemisen edellyttämän tutkinnon vuonna 1870, mutta vasta yhteiskoulujen myötä 1880-luvun lopulla naisylioppilaiden määrä alkoi vähitellen lisääntyä. Nainen ja naisen työ Suomessa 1893, 30-31.

mistettu, jotka kaikki vievät selvään, määrättyyn tarkoitukseen. Taipumuksiensa ja lahjojensa mukaan saa poika vapaasti valita, millä alalla hän parhaiten tahtoo elatuksensa hankkia ja voimiaan ihmiskunnan hyväksi käyttää. Lukuun-ottamatta noita »jatko-opistoja», joissa vaillinaisesti valmistetaan opettajattaria huonosti palkattuihin virkoihin, ei tyttökouluillamme ole mitään käytännöllistä päämäärää. Yliopisto on naiselta suljettu, ja samalla ovat häneltä myös kaikki ne oikeudet kielletyt, jotka hän sillä tiellä voisi itselleen hankkia. Senaatin uuden tyttökoulu-järjestelmän ehdotuksessa nimenomaan vielä sanotaan, ett'ei tyttökoulujen tarkoituksena tule olemaan *valmistus ylioppilastutkintoon*. Juuri kuin tuo olisi niin erinomaisen suuri ansio, että siitä vielä erityisesti piti vakuutettaman. Kyllä se muutenkin hyvin tiedetään, ett'ei tyttökouluillamme vielä pitkään aikaan tule olemaan sitä eikä mitään muutakaan järjellistä tarkoitusta.¹⁹⁰ Canth oli vakuuttunut, että yliopisto-opintojen antaman sivistyksen myötä naiset saavuttaisivat myös muita oikeuksia yhteiskunnassa

Esitystä naisten oikeudesta yliopisto-opintoihin ei hyväksytty vuoden 1885 valtiopäivillä. Canth syytti erityisesti fennomaaneja eli pappis- ja talonpoikaissäätystä siitä, etteivät he puolustaneet suomenkielisten naisten sivistyspyrkimyksiä.¹⁹¹ Esimerkiksi pappissäädyn niukka enemmistö vastusti piispa Gustaf Johanssonin johdolla hyväksyvää aomusesitystä, samoin perustein kuin naisemansipaatiotakin. Sen katsottiin olevan naisen todellisen olemuksen ja säädetyt aseman vastaista ja siten kapinaa Jumalan järjestystä vastaan. Sellaisena se olisi johtanut turmioon sekä naisen itsensä että koko yhteiskunnan. Vaikka pappissäädyn enemmistö tukikin Johanssonin kielteistä kantaa, hyväksyi osa papistoa sekä naisten koulutuksen laajentamisen ja yliopistosivistyksen että naisialiikkeen ylipäätään. Piispa Johanssonin arvovalta ja beekiläisen suunnan laaja kannatus papiston piirissä vahvisti kuitenkin Johanssonin esittämien kielteisten käsitysten painoarvoa ja sai säädyn torjumaan esityksen naisten oikeudesta yliopistosivistykseen.¹⁹²

Talonpoikaissäädystä vastustettiin yhtäläillä naisten pääsyä yliopistoon ilman erityislupaa. Muun muassa säädyn vahva vaikuttajan Agathon Meurmanin suhtautuminen oli kielteinen. Hänestä se soti naisen kutsumusta ja luonnollista olemusta vastaan. Ruot-

¹⁹⁰ Canth, Naiskysymyksestä II [Valvoja 1884], 101-102.

¹⁹¹ Canth, Hiukan vastinetta Uudelle Suomettarelle [Tapio 1886], 207-208.

¹⁹² Murtorinne 1992, 341-343; Österbladh 1933, 543-547.

sinmieliset ja sekä nuoremmat suomenmieliset sen sijaan suhtautuivat aloitteeseen myönteisesti.¹⁹³ Mielenpiteiden jakautumista kuvastaa se, että monet naisetkin vieroksui-
vat ajatusta, että naiset voisivat opiskella yliopistossa. He perustelivat käsityksiään us-
konnolliselta pohjalta arvellen opiskelun vieroittavan naiset todellisesta vapaudesta,
jonka saattoi saavuttaa vain uskon avulla.¹⁹⁴

Canthia naisten yliopisto-opintojen vastustajien ja varsinkin pappissäädyn asenne rai-
vostutti. Hilda Aspille, joka oli toiminut opettajattarena ja ollut aktiivisesti ajamassa
naislyseonhanketta, hän kirjoitti: ”Totuutta, oikeutta, ja valoa täällä estetään, sorretaan.
Senhän papit itse, nuo pimeyden ruhtinaan arvoisat palvelijat, todistivat estämällä naista
yliopistosta. Sitä nuo kunnan sankarit kyllä estävät, mutta eivät päs eivät päs oman suku-
puolensa paheita, prostitutionia vastaan esim. sotaa käy. Voi kuinka tuota tekopyhyyttä
vihaan ja inhoon.”¹⁹⁵ Canthilla oli aivan päinvastainen käsitys naissivistyksestä kuin
pappissäädyn enemmistöllä eikä hän voinut ymmärtää säädystä esiintynyttä vastustusta.
Hänestä naisten koulutuksen parantaminen edisti paitsi naisen omaa myös koko yhteis-
kunnan eteenpäinmenoa eikä siksi voinut mitenkään olla Jumalan tahdon vastaista.

Kirkon torjuva kanta naisten koulutuksen kehittämiseen ja naisemansipaatioon vakuutti
Canthin sen edistysvastaisuudesta ja sai hänet kiukustuneena kirjoittamaan Valvoja-
lehteen: ”Minulla olisi pieni ehdotus. Eikö olisi parasta, ett’ tulevana vuonna nostettaisi-
siin kirkonkokouksessa uudelleen kysymys siitä, onko naisella sielua vai ei? Kun tuosta
asiasta kuudennella vuosisadalla Macon’in kirkonkokouksessa riideltiin, voitti vaan
pienellä enemmistöllä se puoli, joka väitti hänellä olevan sielun. Mutta enemmistö ei
aina ole oikeassa, niin kuin hyvin tiedämme. Entä kun saataisiinkin vielä todistetuksi,
ett’ei hänellä sittenkään ole sielua, niin kerrasta päästäisiin kaikesta pulasta. Sillä eihän
sieluttomalle olennolle tarvitse mitään inhimillisiä oikeuksia antaa, eikä niitä kukaan
voine silloin enää vaatiakaan.”¹⁹⁶ Papiston kielteiset kannanotot vahvistivat Canthin
näkemystä, että hänen oli vastustettava nimenomaan vanhakantaista kristillisyyttä, jotta
naisasia edistyisi.

¹⁹³ Jossas 1990, 117-120.

¹⁹⁴ Jallinoja 1983, 33; Bergh 1889, 50-52.

¹⁹⁵ Canth Hilda Aspille 26.2. 1885, 196-197.

¹⁹⁶ Canth, Naiskysymyksestä vielä sananen [Valvoja 1885], 111.

Naisellisuus naisen kansalaisuuden määrittäjänä

Katekismuksen huoneentaulujen määrittämä kolmisäätyoppi alkoi 1800-luvun jälkipuolella menettää merkitystään. Se kuitenkin vaikutti edelleen monin tavoin sekä tulkintaan naisen olemuksesta että hänen asemaansa. Naisen ja miehen erilaisuutta korostettiin määrittelemällä heidän ihanneolemukseensa kuuluvia ominaisuuksia. Naisellisia hyveitä olivat muun muassa viattomuus, hurskaus, uskonnollisuus, rakkaus ja tunteellisuus. Niiden katsottiin lähtevän sydäimestä. Miehisä hyveitä puolestaan olivat kunnianhimo, tiedonhalu, riippumattomuus ja isänmaallisuus. Niitä pidettiin järjen ja tahdon alaisina asioina. Miehellä katsottiin lisäksi olevan naista vahvempi sielu, terävämpi ymmärrys ja paremmat tiedot. Nainen ja mies olivat erilaisine ominaisuuksineen yksin vajaita, ja muodostivat vasta yhdessä harmonisen kokonaisuuden. Sukupuolten olemuksellisen erilaisuuden pohjalta määriteltiin naiselle ja miehelle erilliset elämänpiirit siten, että mies edusti julkista ja nainen yksityistä aluetta. Samalla tavoin kuin sukupuolten erilaiset ominaisuudet myös julkinen ja yksityinen elämänpiiri olivat toisiaan täydentäviä, eivät eri arvoisia tai toistaan tärkeämpiä. Naiselliset hyveet katsottiin luonteeltaan kotia rakentaviksi, ja niiden noudattamista pidettiin naisen velvollisuutena. Erityisesti perheeseen liittyi keskeisesti näkemys sukupuolten ominaisuuksien toisiaan täydentävästä erilaisuudesta. Niillä perusteltiin miehen oikeutta hallita ja ohjata naista sekä kodin piirissä että yhteiskunnassa. Nekin, jotka kannattivat naisten ja miesten periaatteellista tasa-arvoisuutta, perustelivat sukupuolten erilaisia tehtäviä niiden erilaisilla ominaisuuksilla. Ja koska molemmilla sukupuolilla oli omat erityispiirteensä, tuli ne vallitsevan katsomuksen mukaan huomioida kasvatuksessa niin, että lapset kasvatettiin naisiksi ja miehiksi.¹⁹⁷

Kristillisessä traditiossa puolestaan kahtiajako sieluun ja ruumiiseen on ollut keskeisen tärkeä. Sielu on jaottelussa asetettu vastakkain ruumiin kanssa. Siihen on liitetty sukupuolijako, jonka mukaan nainen on miestä ruumiillisempi. Mies henkisempänä olentona on siten naisen yläpuolella. 1800-luvun lopun uskonnollisuudessa sielun ja ruumiin katsottiin molempien kuuluvan Jumalalle. Sielu oli ensisijainen suhteessa ruumiiseen ja sen voimistumiseen haettiin apua Jumalalta. Molempia tuli kuitenkin vaalia ja hoitaa niin, etteivät niiden voimat vähentyneet. Naisten kohdalla pelättiin erityisesti sitä, että sielun

¹⁹⁷ Häggman 1994, 102, 147, 174-175, 182-195; Sulkunen 1987, 164.

rasittaminen, henkinen ponnistelu, vie heidän ruumiinvoimansa.¹⁹⁸ Siinä missä naisen henkisiä ja fyysisiä ominaisuuksissa, erityisesti heikkoutta suhteessa mieheen, perusteltiin aiemmin ennen muuta Raamatulla ja huoneentauluilla, alettiin niitä vuosisadan b-pulla selittää biologian pohjalta. Tietyllä tavalla normitettua naiseutta ja mieheyttä ei perimmältään kyseenalaistettu. Ne siis jäivät voimaan, vain tapa perustella niitä muuttui vähitellen uskonnon alalta tieteeseen.¹⁹⁹

Canth hyväksyi ajatuksen naisen ja miehen erilaisesta olemuksesta. Esimerkiksi naislyseohanketta hän puolusti epäilevälle ystävättärelle sillä, että kasvatuksella oli mahdollista tasoittaa sukupuolten ”luonnollisia” eroavaisuuksia. ”Nainen ja mies ovat eriluontoisia, heidän tulee senvuoksi vaikuttaa toisiinsa” Canth vakuutti ja jatkoi: ”Ne ominaisuudet, jotka toiselta puuttuu, tulee hänen jossakin määrin saada toiselta. Niinpä mies naiselta tunteellista vienoutta, ankarampaa siveydentuntoa, uskontoa j.n.e. Nainen mieheltä lujutta, järkevyyttä, raittiutta j.n.e. Eikö silloin ihmiskunta tulisi suurempaan harmoniaan kuin nyt, jolloin toisella sukupuolella esim. on aivan toinen käsitys siveydestä kuin toisella, ja jolloin toinen ei välitä toisen käsityksestä. Henkinen, aistillisuuden ylivallasta itsensä irtitempaissut yhteistoiminta tasoittaisi liiallisuudet kumpaisenkin sukupuolen luonteista. Naisen tunteellisuus kadottaisi kivulloiset lisäaineensa, miehen kylmäverisyys jonkun verran kovuuttansa j.n.e. Sukupuolet oppisivat tuntemaan toisensa ihmisinä eikä vaan kukkoina ja kanoina.”²⁰⁰

Koulutus ja nimenomaan yhteiskasvatus tasoittaisivat Canthin käsityksen mukaan sukupuolten välisiä eroavaisuuksia vaikkei niitä kokonaan poistaisikaan. Erilaisten ominaisuuksien ääri-ilmiöt kuitenkin lieventyisivät. Canthin ajatukset sukupuolten toisiaan täydentävyydestä näkyivät myös hänen avioliittokäsityksissään. Vaikka hän arvostelikin naisen alisteista asemaa avioliitossa, oli hän toisaalta sitä mieltä, että naisen ei ollut hyvä jäädä yksin vaan avioliitto oli kaikesta huolimatta naimattomuutta parempi vaihtoehto.²⁰¹ Yleinen käsityshän oli, että avioliitossa nainen parhaiten pystyisi toteuttamaan naisellisia ominaisuuksiaan ja siihen ajatukseen Canthkin tuntui ainakin pääosin yhtyvän.

¹⁹⁸ Ollila 2000, 121-123.

¹⁹⁹ Ollila 1998, 206-207, 231.

²⁰⁰ Canth Anna Liliukselle 22.12.1882, 87.

²⁰¹ Canth Hilda Aspille 1.8.[1884], 160.

Vaikka Canth hyväksyikin ajatuksen sukupuolten erilaisista ominaisuuksista joutui hän kuitenkin kyseenalaistamaan sen, mitä pidettiin niin sanotusti naisellisena. Esimerkiksi naisemansipaation vastustajat olivat esittäneet arveluita, että naiset menettäisivät vapauksien myötä naisellisuutensa. Canth pyrki torjumaan ennakkoluuloja määrittelemällä naisellisuuden uudella tavalla. ”Asia riippuu siitä, mitä »naisellisuudella» ymmärretään” kirjoitti Canth ja jatkoi: ”Onko se tuo kainous, joka istuu sohvassa ja virkkaa, joka sääntöjen mukaan nostaa ja laskee silmäluomiaan eikä pidä sopivana julkilausua ainoatakaan järkevää ajatusta, ei ainoatakaan vakaantunutta mielipidettä (kenties siitä syystä, ett’ei hänellä semmoisia ole?), – onko se tuo enkeli, joka ei tee mitään pahaa eikä mitään – hyvää? Se katoaa, aivan varmasti se katoaa. Tai onko naisellisuus »alttiiksi-antavaisuudessa», »itsensä uhraamisessa» ja »itsensä kieltämisessä» – s.o. siinä merkityksessä, kuin näitä sanoja naisesta aina käytetään? Sen mukaan, millä osottaa nainen nyt »alttiiksi-antavaisuutta», itsensä uhraamista» j.n.e.? Vastaus: sillä, että hän kieltäytyy kalliimmista oikeuksistaan ja laiminlyö pyhimät velvollisuutensa *ihmisenä*, ollakseen *nainen*, s.o. ollakseen ensin jollekuille miehille mielitietoisena leikkikaluna ja sitten jollekulle miehelle alamainen orja. Myöntäkäämme, että ne naissielut, jotka sellaiseen asemaan tyytyvät ja siihen ennen kaikkea pyrkivät, eivät todella vielä olekkaan niin pitkälle kehittyneet, että he vapautta ja laveampaa työalaa ansaitsisivat, tai kykenisivät niitä hyväkseen käyttämään. Jos nyt kuitenkin tahdotaan ratsastaa noilla sanoilla »alttiiksi-antavaisuus», y.m. niin kuin nainen olisi niihin velvoitettu enemmän kuin mies, niin voidaanko väittää, ett’ei nainen juuri edistymisen tiellä niitä parhaiten tarvitse. Nainen, joka totuuden tähden uskaltaa antaa iskuja ja ottaa iskuja, panee myös jotakin alttiiksi. Nainen, joka jättää rauhan laakson mennäkseen henkisten rientojen taistelutanterelle, vahvasti luottaen siihen, että hänenkin aseitaan tarvitaan tuossa yleisessä sodassa pimeyttä vastaan – hänkin uhraa itsensä. Nainen, joka vapaaehtoisesti luopuu miesten mielitietoisuudesta pakottaakseen heitä ennen kaikkea *kunnioittamaan* häntä, – kenties on hänkin kieltäytynyt jostakin, vai kuinka? Kysyn sitä noilta »todellisilta» naisilta.” Canth halusi määritellä naisellisuuden uudelta pohjalta, korostaen naisen voimaa ja vahvuutta. ”Mutta naisellisuus onkin jotakin korkeampaa ja jalompaa kuin tuommoisen kanamaisuus eli hanhimaisuus, – miksi sitä nyt nimittäisimme. Ja juuri sentähden, että naisellisuus voittaisi enemmän alaa, pääsisi enemmän vaikuttamaan ihmiskunnan hyväksi, juuri sentähden onkin naiselle vapautta ja tasa-arvoa suotava.”²⁰²

²⁰² Canth, Naiskysymyksestä I [Valvoja 1884], 91-92.

Uskonnollisuus ja siihen liittyvä voimakas velvollisuudentunto ohjasi vielä 1880-luvulla monien sivistyneistön naisten elämää. He halusivat tavalla tai toisella eli avioliiton, lastenhoidon tai opettajan viran avulla asettua muiden ihmisten palvelukseen. He pitivät sitä velvollisuutenaan ja Jumalan asettamana kutsumuksena. Myös yhteisöllinen normi ja kulttuuri vaativat naisilta uhrautuvaa asennetta. Se oli naiselle ainoa kunniallinen tapa toimia, itsekkyyks ja oman edun ajattelemisen ei yksinkertaisesti ollut hyväksyttyä. Tyttö ei saanut esimerkiksi kouluttautua itsekkäästi omien tarpeidensa, tiedonhalunsa tai kunnianhimonsa vuoksi vaan siksi, että voisi auttaa ja palvella muita.²⁰³ Canthin mielestä naisella oli velvollisuuksia ennen kaikkea itseään kohtaan, ei muiden eli miehen ja lasten onnen välikappaleena. Hänestä uskonnollisuus vaati naisilta vääränlaista uhrautuvuutta, joka johti omien tarpeiden sivuuttamiseen.

1880-luvulla naisasian ajajat vaativat liberalistisen ihmiskäsityksen ulottamista myös sivistyneistön naisiin. Heistä naisten tuli saada itse määrittää mitä elämältään halusivat. Tavoitteen on nähty johtaneen käytännön tasolla ristiriitaiselta vaikuttavaan naiskäsitukseen. Toisaalta saatettiin vaatia Canthin tavoin naisille oikeutta koulutukseen, toisaalta puhua naisten erityisistä velvollisuuksista perheessä. Riitta Jallinoja on löytänyt samankaltaista näennäistä epäloogisuutta esimerkiksi John Stuart Millin ajattelusta. Tämä korosti liberalismien opin mukaisesti, että ihmisillä oli erilaisia taipumuksia, joiden tuli antaa kehittyä vapaasti. Naisilla oli kuitenkin Millin mielestä luontainen taipumus kohdistaa mielenkiintonsa perheeseen ja aviomieheen. Selitys ristiriitaisilta vaikuttaviin käsityksiin löytyy Jallinojan mukaan siitä, ettei naista edes liberalistisen opin näkökulmasta pystytty käsittämään perheestä erillisenä yksilönä vaan nainen oli ennen kaikkea ”perheolento”. Käytännön elämässä yksittäisten naisten on katsottu hakeutuneen perheen ulkopuolisiin tehtäviin ja toteuttaneen siten liberalistista aatetta paljon pidemmälle kuin mihin miehet olivat valmiit myöntymään. Edistyneisimmät miehet olivat periaatteellisella tasolla valmiit hyväksymään naisten itsenäistymisen ja kansalaisoikeudet, mutta siitä seuraavaa naisten itsenäistymistä ja oikeuksia perheessä ja avioliitossa ei yhtä laajasti hyväksytty.²⁰⁴

Naisasialiikkeessä naisten erilaisten elämänpiirien väliseen vastakohtaisuuteen esitettiin ratkaisuksi kaksi naisihannetta, ja ne voi löytää myös Canthin käsityksistä. Toinen ko-

²⁰³ Ollila 1998, 16-17, 24-27, 38-39.

²⁰⁴ Jallinoja 1984, 72-75.

rosti naisen kotiroolia lasten kasvattajana ja hoitajana. Toinen oli naimaton, työssäkäyvä ja yhteiskunnallisesti aktiivinen nainen. Naisasialiikkeen toiminnassa oli alkuaikoina kyse myös naisten kotiroolin tunnustamisesta. Ennen valtiopäivätoiminnan alkamista ja naisasian organisoitumista naisemansipaatio ymmärrettiin yhtä lailla perheen sisälle, esimerkiksi naisen asemaan avioliitossa, kuin sen ulkopuolellekin suuntautuvaksi toiminnaksi. Eli 1800-luvun naisemansipaatio ei suuntautunut niinkään naisen perheen ulkopuoliseen, julkiseen ja poliittiseen rooliin vaan se pohti ennen kaikkea naisen asemaa avioliitossa. Siitä huolimatta naisasian vastustajat vetosivat yleisimmin siitä perheelle koituviin kielteisiin vaikutuksiin.²⁰⁵

Määrittelemällä osittain uudella tavalla naiselliset ominaisuudet Canth pystyi perustelemaan eri kannalla oleville naisen oikeutta edistykseen eli aiempaa laajempia tietoja antavaan koulutukseen ja toimintaan yhteiskunnan julkisella alueella, kansalaisuuteen.²⁰⁶ Hänen käsityksensä heijastelivat 1800-luvun lopulla yleistynyttä ajattelua, että kehitys vaatii ihmisten yksilöllistymistä. Naisten kohdalla se tarkoitti sitä, että vanha, kaikki naiset samaan määritelmään sisällyttävä luokittelu kyseenalaistettiin.²⁰⁷ Yksilölliset ominaisuudet ja lahjakkuus alkoivat saada merkitystä myös naisen paikan määrittäjänä.

²⁰⁵ Jallinoja 1983, 67-68; Häggman 1994, 169, 221, 224.

²⁰⁶ Naisten oikeudesta kansalaisuuteen oli kiistelty jo 1800-luvun puolivälistä lähtien. Sillä tarkoitettiin erityistä naiskansalaisuutta, johon ei kuulunut samoja kansalaisoikeuksia kuin miehille. Kansalaisuuden ajateltiin jakautuvan sukupuolen mukaan siten, että naiskansalaisuus edellytti tiettyjen ”naisellisuuden” ja mieskansalaisuus ”miehekkyyden” ehtojen täyttymistä. Naisen kansalaisuuden kehityksessä aluksi oli tärkeää vapaus itse valita puoliso ja oikeus koulutukseen. Vasta aivan vuosisadan lopulla alettiin vaatia oikeutta ammattiin ja poliittiseen päätöksentekoon. Sulkunen 1987, 162-170; Häggman 1994, 26-27, 196-197, 221.

²⁰⁷ Esim. Häggman 1994, 124, 131.

VI Siveellisyys

Kiista sukupuolisiveellisyydestä

Kysymys siveellisyydestä oli 1880-luvulla yksi keskeinen naisen aseman uskoon yhdistänyt teema. Siveellisyydellä tarkoitettiin tuohon aikaan toisaalta sukupuolielämään liittyneitä normeja ja toisaalta yleistä moraalisesti hyvää ja oikeaa kaikilla elämänalueilla. Uskonnollisuuteen liittyi yhtenä ulottuvuutena tietynlaisten, seksuaalisuuden ja sukupuolisuuden liittyvien käyttäytymissääntöjen noudattaminen. Seksuaalisuus ja erityisesti naisen seksuaalinen puhtaus ja säädyllisyys olivat tarkkailun ja arvioinnin kohteena. Naisilta vaadittiin korkeampaa moraalialia kuin miehiltä, sillä heidän oletettiin toimivan esikuvana muille.²⁰⁸

Vuosikymmenen jälkipuolella julkisuuteen nousi kiista ohjesääntöisestä prostituutiosta. Se teki sivistyneistöön kuuluneet naiset entistä tietoisemmiksi sukupuolisiveellisyydestä ja naisen seksuaalisuudesta. Nimenomaan sivistyneistön naiset kritisoivat siveellisyydskysymyksen yhteydessä sekä yhteiskunnan että yksittäisten kansalaisten kaksinaismoraalia, joka salli laillisen prostituutiolaitoksen olemassaolon. Samaan aikaan niin sanotulta kunnialliselta naiselta vaadittiin ehdotonta sukupuolista pidättyvyyttä ennen avioliittoa sekä tietenkin aviollista uskollisuutta. Ohjesääntöistä prostituutiota vastustaneiden keskuudessa katsottiin, että sekä prostituution hyväksyminen vallitsevana käytäntönä, jota ei ollut syytä lakkauttaa, että sivistyneistön naisten seksuaalisen puhtauden korostaminen edusti ja tuki kaksinaismoraalia.²⁰⁹ Canth tunsu naisen aseman rajoitetuksi ja oli siitä ajoittain hyvin ahdistunut. Varsinkin Max Nordaun teos *Die konventionellen Lügen der Kulturmenscheit*²¹⁰, johon hän tutustui keväällä 1884, sai hänet raivoon. Sen luettuaan hän tiedosti, kuinka tärkeä siveellisyydskysymys oli naisemansipaation kannalta. Hän ei voinut hyväksyä, että samaan aikaan kun miehet määrittelivät naista ja

²⁰⁸ Ollila 1998, 170.

²⁰⁹ Kiistaan ohjesääntöisestä prostituutiosta liittyi 1880-luvulla väittely absoluuttisesta ja relatiivisesta sukupuolimoraalista. Naisilta vaadittiin absoluuttista moraalialia eli ehdoton sukupuolista pidättyvyyttä ennen avioliittoa. Miehille hyväksyttiin relatiivinen sukupuolimoraali, joka salli sukupuolisen vapauden ennen avioliittoa eikä tuominnut kovin ankarasti naimisissa olevien miesten uskottomuutta. Ruotsalaisen kirjailijan Gustaf af Geijerstamin luennoi aiheesta Helsingissä vuonna 1887, ja myös Canth oli häntä kuuntelemassa. Rajainen 1973, 9-14, 23-24; Myös Asp 1948, 106-107.

²¹⁰ Itävaltalainen lääkäri ja kirjailija Max Nordau pyrki teoksessaan saattamaan yhteiskunnan sopusointuun ”luonnontieteellisen maailmankatsomuksen” kanssa. Hän puolusti relatiivista sukupuolimoraalia. Naiskysymys oli hänestä turmeltuneiden kulttuurinaisten tuote. Nieminen 1951, 126.

hänen asemaansa naisten osallistumista yhteiskunnan ja itsensä kehittämiseen rajoitettiin.²¹¹

Siveellisyyskysymyksen keskeisyys 1880-luvun julkisessa keskustelussa näkyy Canthin kirjeissä ja kirjoituksissa. Vaikka hän koki koko kysymyksen vastenmieliseksi, osallistui hän julkisuudessa siitä käytyyn keskusteluun. Hänen asenteensa oli ajan naisille tyyppillinen. Sivistyneiden säätyjen naisille ei katsottu sopivaksi edes tietää mitään sukupuoliasioista, siksi niiden esiin nousu ja niistä käytyyn keskusteluun osallistuminen tuntui heistä kiusalliselta. Aiheen julkinen käsittely toi esimerkiksi laillistettu prostituution olemassaolon ensi kertaa monen sivistyneistön naisen tietoisuuteen. Aiheen vastenmielisyydestä huolimatta Canth näyttää tunteneen jonkinlaista velvollisuutta varoittaa nuoria ystäviään siveettömyyden vaaroista. Muun muassa Hilda Aspia Canth varoitti luopumasta liian helposti ”entisistä totuuksista”. Neuvo oli näennäisesti ristiriidassa niiden Canthin kirjoitusten kanssa, joissa hän taisteli niin sanottujen uusien totuuksien puolesta ja uskoi niiden voittavan vanhat, vääristyneet totuudet. Tässä yhteydessä hän tarkoitti ”totuuksilla” vallitsevia tapoja ja normeja. Innostus sai hänet kuitenkin ajoittain esiintymään uudistusmielisempänä ja vapaamielisempänä mitä hän todellisuudessa olikaan. Erityisesti moraali- ja siveellisyyskysymyksen yhteydessä hän korosti varovaisuutta omaksuttaessa uusia aatteita. ”»Man vet, hvad man har, man vet ej hvad man får»” muistutti hän Hilda Aspia ja jatkoi: ”tutki, mitkä ovat seuraukset, jos ihmiset elävät niin, mitkä ovat seuraukset, jos ihmiset elävät noin. Jumala on antanut meille järjen ja sen avulla ynnä naisellisen instinktin avulla kyllä totuuteen pääsemme. Kun Kasper [Järnefelt] puhuu luonnollisuudesta ja sen vaatimuksista, tarkoittaa hän aistillisuutta ja aistillisuuden oikeudesta. Siitä tulee hänelle vapaan rakkauden pyrkimys, sillä aistillisuudelle on tietysti paljon kiihottavampaa saada vaihtaa esineitä vaikka joka yö. Mutta he eivät ota lukuun että löytyy ihmisessä toistakin luonnollisuutta. Sieluun on Jumala kylvänyt voiman, joka valtavana pyrkii siveelliseen ja henkiseen kehittymiseen.”²¹²

Ystäväpiiriin kuuluneiden nuorten miesten käsitykset siveellisyyskiistassa kiinnostivat ja aluksi jopa järkyttivät Canthia. Hän piti niitä liian vapaamielisinä.²¹³ Hän kirjoittikin

²¹¹ Canth Kaarlo Brofeldtille [1884, toukokuu, puoliväli], 147-150. Kts. myös Canth Kaarlo Bergbomille 28.10.1884, 177-178.

²¹² Esim. Canth Hilda Aspille 14.7.1885, 209-210.

²¹³ Esim. Hilda Aspille syyskesällä? 1885, 212-213.

heille opastavia kirjeitä sukupuolisiveellisyydestä. Esimerkiksi Kaarlo Brofeldtiä Canth neuvoi: ”Onhan luonnollista, että sinulle niin kuin muillekin miehille kiusauksen hetket tulevat. Kuinka pääset tuon kiirastulen läpi? Tahraisitko itseäsi tuolla alhaalla loassa. Taikka – harjoittaisitko syntiä, vieläkin pahempaa. Elä ihmettele, että näin vapaasti näistä asioista puhun. Minä tiedän ja tunnen nyt paljon enemmän kuin ennen. Mutta – luonnolleni en mitään voi. Järkeni sanoo, että teen kauhean väärin, kun rupean inhoomaan esim. miestä, joka rehellisyydestä ja suoruudesta on minulle kertonut syntiä tehneensä. Se inho on niin vastustamaton, – se on tuommoinen vaistomainen tunne, – jota en voi, en parhaalla tahdollanikaan saa voitetuksi. Saanhan elää siinä vakuutuksessa, että olet siveellinen ja puhdas? Ettet anna luonnollisten instinctien vetää itseäsi tahraan. Voi olla, että yhteiskunnallisessa järjestyksessämme on jotakin väärää, mutta se ei meitä oikeuta menemään vielä väärempään. Paremmin kohotkoon ihminen siveelliseen puhtauteen, – hallitkoon ajatuksiaan, mielikuvitustaan ja tulkoon niin oman itsensä herraksi. Ei se mahdotonta ole.” Sitten Canth vielä neuvoo, miten kiusauksia voisi välttää: ”Ahkera uiminen, voimisteleminen, ruumiillinen työ, heinäniityllä jne. mahtaisi olla terveellisenä vastavaikutuksena. Sitten seurusteleminen raittiiden friskien miesten kanssa. – Kalle – elä lankea, elä saastuta itseäsi. Minä niin hartaasti pyydän sinua!”²¹⁴

Nuori Eljas Erkkö sai myös Canthilta varoittavia neuvoja: ”Sitten kuin täältä läksit olen kuullut niin kamalia seurauksia miesten epäsideellisyydestä. Ruudi, Rakas Ruudini, – varo itseäsi semmoisesta! En ole koskaan uskonut, että ne kiusaukset voisivat niin suuria olla, mutta kenties ne kuitenkin ovat. Ja, tosi se on, – tuo synti on vielä tuhatta vertaa halvempaa, inhottavampaa kuin juoppous, – ellei se enemmiten ole juuri juoppouden seurauksia.”²¹⁵ Canthin kirjeistä käy ilmi, ettei hän ollut valmis luopumaan kristillisestä siveellisyydestä vaikka arvostelikin kirkon vanhoillista suhtautumista muun muassa naisten edistyspyrkimyksiin.

Laillistetut prostituutiolaitokset olivat Canthin käsityksen mukaan esimerkki yhteiskunnallisen järjestelmän sairaudesta ja mädännäisyydestä sukupuolten välisissä suhteissa. ”Arvellaan, että siveellisyys maailmasta häviäisi naisen vapauttamisen kautta. Peljätään, että naisen siveelliset käsitteet tulisivat yhtä sekaviksi ja löyhiksi kuin miehen, jos ulkonainen pakko, joka häntä tähän saakka on rajojen sisällä pitänyt, poistettaisiin. Päin-

²¹⁴ Canth Kaarlo Brofeldtille [1884 , elokuu?], 163.

vastoin! Annettakoon naiselle valistusta samalla kuin hän saa vapautta, niin hänestä kasvaa semmoinen sisällinen hillitsemisen voima, joka on suurempi ja arvoisampi tuota entistä ulkonaista pakkoa, – voima, joka ei enää ole ainoastaan kieltävää laatua, vaan myöskin toimivaa. Mielipiteet ja moraaliset käsitteet muuttuvat tosin, mutta ne muuttuvat paremmiksi, ne selviävät. Nainen ei silloin enää pidä muotoa pääasiana eikä pääasiata sivuasiana. Hän voi esim. kävellä vapaasti yösydännä ypö yksin Kaisaniemellä yhtä hyvin kuin joku mieskin; eikä uskalla kukaan sentähden hänen mainettansa vahingoittaa. Mutta: yhtä suurena häpeänä kuin hän pitää yhteyden ja seurustelemisen huonon, langenneen naisen kanssa, yhtä suurena häpeänä hän myöskin pitää yhteyden ja seurustelemisen sen miehen kanssa, jonka kautta tuo nainen on langennut, tai jonka kanssa hän on syntiä harjoittanut, olkoon mies sitten missä asemassa hyvänsä yhteiskunnassa. Ei ole miehellä pienintäkään oikeutta huonoon elämään enemmän kuin naisellakaan; tuomio ja rankaistus olkoon siis yhtä ankara toiselle kuin toisellekin. Kun näin pitkälle on päästy, täytyy myös pitää jotenkin epäiltävänä sen naisen siveellistä kantaa, joka tanssisalissa tai muualla seurustelee epäsiiveellisen tai saastaisen miehen kanssa.”²¹⁶

Canth arvosteli kaksinaismoraalia, joka asetti miehille toisenlaiset moraal säännöt kuin naisille ja vaati molempia sukupuolia noudattamaan absoluuttista sukupuolimoraalia.²¹⁷ Hän kirjoitti: ”Siveellisyys tässä kristillisessä yhteiskunnassa on kuin maan tuhnio, josta läkähdyttävä pöly ilmoille tuoksuaa, kun sitä vähän jalalla koskettelee. Osa naisia poljetaan eläintä alhaisempaan tilaan, heiltä ihmisuus riistetään toisten naisten varjelemista vasten. Kuinka kauvan tätä kärsimme? Kuinka kauvan menemme avioliittoon miesten kanssa, joita noiden onnettomain kiroukset painavat?”²¹⁸ Sukupuolimoraalia käsiteltiin myös muun muassa Kuopion naisten perustaman Kalevalaseuran piirissä, jonka jäsen Canthkin oli. Seurassa vaadittiin, että miesten oli noudatettava samaa raittiutta ja sukupuolisiveellisyyttä mitä naisilta edellytettiin.²¹⁹ ”Aika kaipaa muutosta siveellisessä katsannossa. Tämä koskee elämää ylimalkaan, mutta erinomattain miehen ja naisen välisiä suhteita”²²⁰ arvioi Canth vallitsevaa tilannetta. Hänestä uskonto oli vallitsevassa muodossaan enemmän siveellisyyden este kuin sitä edistävä tekijä. Canthin jyrkät mielipi-

²¹⁵ Canth Eljas Erkolle 21.8.1883, 109.

²¹⁶ Canth, Naiskysymyksestä I [Valvoja 1884], 91.

²¹⁷ Vrt. Ollila 1998, 171-172.

²¹⁸ Canth, Naiskysymyksestä vielä sananen [Valvoja 1885], 112.

²¹⁹ Hagman 1906, 124-125.

teet ja hyökkäävä kirjoitustyyli herätti paheksuntaa jopa niiden keskuudessa, jotka olivat itse asiasta samaa mieltä hänen kanssaan.²²¹

Paheksunta ei hillinnyt Canthia. Työmiehen vaimo-näytelmässä hän asetti vanhan mustalaisnaisen arvostelevaan yhteiskunnassa vallinnutta kaksinaismoraalin leimaamaa sukupuolisiveellisyyttä: ” – Ei se synti ole, jos mies halpa-arvoisen naisen viettelee ja onnettomaksi saattaa. Tuhannet ovat sen tehneet eikä sitä heille ole viaksi luettu. Ei heitä siitä sakoteta eikä linnaan panna. Voi, teitä kristityitä, minkälaisia te olette. Ulkokuullatuita, tekopyhiä, ei muuta. Kyllä ovat hurskaita olevinaan, kun pyhäsinä istuvat kirkossa ja kuuntelevat pappinsa ikävää saarnaa, mutta annas, kun selkensä kirkkoon kääntävät, niin kohta susi astuu esiin lampaan nahasta. Toisin ne kurjat opettavat, toisin ne elävät se on totinen tosi. Ja olen minä niin mustalainen kuin olenkin, mutta sen vaan sanon: minua nuo ihmiset inhottavat.”²²² Canth halusi painottaa, että yhteiskunnassa vähiten arvostetuinkin oli moraalisesti ja siveellisesti korkeammalla tasolla kuin kaksinaismoraalin hyväksyvät nimikristityt.

Prostituutiota Canth piti ennen kaikkea sivistyneistön huonon moraalin ilmentäjänä. Hänestä erityisesti köyhä, valistumaton nainen oli uhrina ”hienoille kulttuuriherroille”, ja heitä lähestyttiin ilman sääliä ja tunnonvaivoja: ”Eivät he näe hänessä onnetonta kanssa-ihmistä, jota tulisi pelastaa, vaan ei syvemmälle painaa. Murhasta rankaisee laki. Rikos, jonka miehet tänlaista naisparkaa kohtaan tekevät, on pahempi kuin murha. Mutta sitä ei rankaise laki, eikä sitä tuomitse maailma. Ei yhteiskunta heitä auttaakseen mitään tee. Siitä vaan huolta pidetään, ettei heidän kauttaan miehissä tautia leviäisi.”²²³ Canth tunsu myötätuntoa niitä alempien yhteiskuntaluokkien naisia kohtaan, joita ylempien luokkien miehet käyttivät seksuaalisesti hyväksi. Säätyläisnaiset eivät yleensä suhtautuneet yhtä ymmärtävästi niin sanottuihin langenneisiin naisiin kuin Canth. Pitkemminkin syyksi prostituutioon nähtiin naisten alhainen moraalinen ja yleistä oli, että esimerkiksi piika- ja työläistyttöjen siveellisyys kyseenalaistettiin. Naisasialiikkeen alkuvuosikymmeninä sen sivistyneistöä edustaneet jäsenet suuntasivatkin siveellisyyden kohottamiseksi tehdyn valistustyötä nimenomaan alempien yhteiskuntaryhmien naisiin.

²²⁰ Canth, Ajatuksia [Excelsior 1886], 171.

²²¹ Rajainen 1973, 25, 49.

²²² Canth 1885, 52-53.

²²³ Canth, Ajatuksia [Excelsior 1886], 171. Myös Canth Kaarlo Bergbomille 8.12.1884, 184.

Tavoitteena oli kitkeä löyhä sukupuolimoraali, jonka ajateltiin rehottavan niiden piirissä, ja jonka syy johdettiin suoraan alhaisesta yhteiskunnallisesta asemasta.²²⁴

Vuonna 1886 ilmestyneessä Hanna-novellissaan Canth halusi osoittaa, kuinka nimenomaan sivistyneistön kulissien takana kukoisti kaksinaismoraali ja valheellisuus. Hän kuvasi novellissa siveettömyyden vaikutusta sivistyneen perheen elämään ja osoitti, kuinka elämäntavoiltaan moraaliton aviomies alensi ajanmittaan sekä korkeampaa siveellisyyttä edustavaa vaimoaan että koko perhettään. Canthin näkemyksen taustalla oli käsitys, jonka mukaan ihmisen siveellinen turmeltuneisuus joillakin elämänalueilla heijastui väistämättömästi sekä kaikille elämänalueille että myös lähipiirin ihmisiin.²²⁵ Aikakauden asenteita kuvaa Lucina Hagmanin tulkinta Canthin vuonna 1887 ilmestyneestä novellista Salakari. Siinä tuli Hagmanin mukaansa hyvin esiin, miten naisten yksipuolinen, vain sukupuolista viehätystä korostava ja aviomiehen miellyttämiseen tähtäävä kasvatus ja koulutus johti sekä naisen että koko suvun moraaliseen tuhoon. Vallalla oli käsitys, että vanhempien 'alhaiset tavat' eli sukupuolinen siveettömyys ruumiillisine ja sielullisine seurauksineen periytyi seuraavalle sukupolvelle.²²⁶

Erityisesti kirkon ja pappissäädyn suhtautuminen sukupuolimoraalia koskevaan kiistaan ärsytti Canthia. Esimerkiksi piispa Johansson vastusti prostituutiolaitosta ja vaati ehdotonta absoluuttista sukupuolimoraalia molemmilta sukupuolilta. Hän oli kuitenkin hyvin loukkaantunut siitä, että sivistyneistön naiset Canthin tavoin osallistuivat aiheesta käytyyn julkiseen väittelyyn. Naiset eivät Johanssonin mielestä esiintyneet sillä kainoudella, joka heidän sukupuolensa olisi edellyttänyt.²²⁷

Piispan kannanotot eivät miellyttäneet Canthin, hän ei halunnut vaieta näkemästään epäkohdasta vain naisellisen kainouden nimissä. Hän ei kuitenkaan ollut pitkävihainen, vaan kielteinen kuva Johanssonista lientyi ajan mittaan. Keväällä 1888 Canth kirjoitti Lucina Hagmanille: ”Johansson! – en osaisi olla hänelle vihainen. Ajatteles, että minä ymmärrän häntä niin hyvin. Kunnioitan häntä ja tunnen kuitenkin ilolla, missä kohden

²²⁴ Sulkunen 1989, 40-43.

²²⁵ Kts. Hagman 1911, 6-20.

²²⁶ Hagman 1911, 12-13, 117, 135-136.

²²⁷ Alanen 1947, 141-142, 192-193.

hän erehtyy ja iskee väärään. Kuinka syvällä tunteella hän siveellisyysasiassa oli samaa mieltä kuin me, – ja kuitenkin hän meitä ruoski.”²²⁸

Siveellisyyskiistassa on nähty tiivistyneen olennaisia asioita 1800-luvun lopun murroksesta. Vanhat tapajärjestelmät ja normit alkoivat muuttua naisten tullessa mukaan julkiseen toimintaan. Miehet joutuivat sopeutumaan naisten entistä aktiivisempaan julkiseen rooliin, mikä herätti osassa miehiä vastustusta ja paheksuntaa. Naiset puolestaan joutuivat sopeutumaan miesten luomaan ja hallitsemaan yhteiskuntajärjestelmään, jota he eivät kaikilta osin voineet hyväksyä ja johon he alkoivat vaatia muutoksia.²²⁹ Canth ymmärsi, ettei muutosten hyväksyminen ollut helppoa, vaan herätti pelkoa ja vastustusta. Hän kuitenkin koki olevansa totuuden asialla puhuessaan siveellisyyskysymyksestä ja sen vaikutuksesta yhteiskuntaan. ”Mutta totuuden suhteen ei enää auta tinkiminen, jos nim. meillä on oikea rakkaus ihmiskuntaan, jos hartaasti tahdomme sen onnellisuutta edistää. Nykyiset olosuhteet ovat tukalat, kenties vielä tukalammat miehelle kuin naiselle. Auktoriteettien raskas ies, jäykistyneiden muotojen rautaverkot estävät ihmishengen vapaata kehittymistä ja masentavat sen elämän voimat.”²³⁰ Canth ei jyrkkyydestään ja ehdottomuudestaan huolimatta ollut miesvastainen vaan hän piti siveellisyyskysymyksen kaltaisia yhteiskunnallisia kiistoja molempien sukupuolten asiana.

Naisen siveellinen ylemmyys

Canth tarkoitti siveellisyydellä paitsi sukupuolten välistä normistoa myös pyrkimystä kaikkinaiseen hyvään ja oikein tekemiseen.²³¹ Hän puuttui kirjoituksissaan erityisesti siihen ennakkoluuloon, että naisten siveellisyys, käsitteen molemmissa merkityksissä, vähenisi koulutuksen ja vapauksien myötä: ”Arvellaan, että siveellisyys maailmasta häviäisi naisen vapauttamisen kautta. Peljätään, että naisen siveelliset käsitteet tulisivat yhtä sekaviksi ja löyhiksi kuin miehen, jos ulkonainen pakko, joka häntä tähän saakka on rajojen sisällä pitänyt, poistettaisiin. Päinvastoin! Annettakoon naiselle valistusta samalla kuin hän saa vapautta, niin hänestä kasvaa semmoinen sisällinen hillitsemisen

²²⁸ Canth Lucina Hagmanille 1.5.1888, 322.

²²⁹ Kts. Ollila 1998, 173.

²³⁰ Canth, Naiskysymyksestä vielä sananen [Valvoja 1885], 112.

²³¹ Pirkko Varis käsittelee tutkielmassaan Canthin siveellisyyskäsitteitä ainoastaan sukupuolisiveellisyyden näkökulmasta huomioimatta siveellisyys-käsitteen laajempaa merkitystä. Varis 1984, 69-80.

voima, joka on suurempi ja arvoisampi tuota entistä ulkonaista pakkoa, – voima, joka ei enää ole ainoastaan kieltävää laatua, vaan myöskin toimivaa.”²³² Canthin käsitykset nojautuivat yleiseen vallalla olleeseen ajatukseen, että nainen oli miestä moraalisesti ja siveellisesti korkeammalla tasolla. Esimerkiksi vallalla ollut tyttöjen kasvatusta painotti nimenomaan siveellisyyttä.²³³ Canthista ei ollut mitään syytä pelätä, että laajempi ja perusteellisempi koulutus johtaisi naisten siveellisyyden heikkenemiseen. Hänestä vapaus yhdessä koulutuksen kanssa johti naisen, samoin kuin sen ajateltiin johtaneen miehen, aiempaa vastuullisempaan suhtautumiseen asioihin. Edistykseen uskovan Canthin mielestä vasta valistus ja vapaus yhdessä johtivat ihmisen sisäiseen uudistumiseen ja vahvuuteen, ja niiden myötä todellisen siveellisyyden omaksumiseen.

Canthin käsityksen voi katsoa vastanneen kristinuskoon liittyvää hengellistä uudistumista. Erotuksena oli, että edistykseen uskovat korostivat ihmisen omaa roolia, kun uskonnon piirissä uudistumisen uskotaan lähtevän Jumalasta. Yhteistä sen sijaan oli ajatus, että ihmisen sisäinen muutos oli tavalla tai toisella tarpeellinen. Ihminen itsessään, ’luonnostaan’, ei kelvannut eikä ollut riittävän hyvä.

Ajatusta naisten miehiä korkeammasta siveellisyydestä kannattivat sivistyneistön naisten lisäksi myös monet miehet, muun muassa Zachris Topelius.²³⁴ 1880-luvun keskustelussa sillä perusteltiin naisten oikeutta muun muassa koulutuksen, työn ja järjestötoiminnan kaltaiseen yhteiskunnalliseen osallistumiseen. Canthin naisten siveellisyyttä ja moraalista ylemmyyttä korostaneet näkemykset olivat tyypillisiä naisten aseman kohottamiseen pyrkiville naisille. Samalla kun siveellisyyden painottaminen säilytti julkisudessa toimivien naisten kunnian, oikeutti se heidän tulonsa julkiseen elämään. Katsottiin, että naisten korkeampi moraalitason heijastuisi heidän julkisen toimintansa myötä koko yhteiskuntaan.²³⁵ Vallitsevan kaksinaismoraalin oikaisemiseksi haluttiin lisätä naisten vaikutusmahdollisuuksia yhteiskunnallisissa asioissa. Naisten moraalinen ylemmyys antoi heille mahdollisuuden olla myös miesten elämäntavan ja moraalin vartijana ja toimi tarvittaessa naisilta muuten puuttuvana vallankäyttönä.²³⁶ Naisasialiikkeenkin piirissä hyväksyttiin käsitys, että naiset olivat luonnostaan miehiä siveellisempiä. Nai-

²³² Canth, Naiskysymyksestä I [Valvoja 1884], 91.

²³³ Häggman 1994, 179-182; Ollila 1998, 172-173.

²³⁴ Klinge 1998, 393-400.

²³⁵ Markkola 2000, 139-141.

²³⁶ Ollila 1998, 171-173, 179-180.

silla katsottiin siten olevan miestä paremmat edellytykset yleiseen elämäntapojen tervehdyttämiseen.²³⁷

Vaikka naiset olivat Canthin mielestä yleisesti ottaen moraalisesti miestä ylempänä, ei hän sokeasti ylentänyt ja ihannoinut naisia. Esimerkiksi Salakari-novellissa hän osoitti, että sivistyneistönkin nainen oli seksuaalinen olento ja saattoi tilaisuuden tullen langeta, tässä tapauksessa tehdä aviorikoksen. Salakarin langenneen Alma Karellin synty sovituu sillä että hän kuolee, sitä ennen hän kuitenkin ehtii ymmärtää rikoksensa suuruuden ja katua. Canthin teoksissa naisten kriisit syntyvät usein naiseuden alueella, vaimoudesta, äitiydestä ja tyttärenä olemisesta. Nimenomaan naiset kokevat hengellisiä ja henkisiä kriisejä pohtiessaan omaa asemaansa ja suhdettaan ympäristöönsä. Miesten osalle Canth ei vastaavia ongelmia kuvaa. Esimerkiksi Papin perheen pastori Valtari katuu näytelmän loppukohtauksessa kovuuttaan lapsiaan kohtaan, mutta ei silti kyseenalaista tulkintaansa kristinuskosta tai omaa henkilökohtaista uskoaan. Kyse ei ollut ainoastaan siitä, että uskosta oli muodostumassa naisten alue vaan myös siitä, että vallitseva uskonkäsitys johti nimenomaan naisten kohdalla kriisiin. Vallinneet naisia koskeneet vaatimukset moraalisesta ylemmyydestä olivat yhdenlaista ylistämällä alistamista.

Naiskysymyksestä aiheutuneet kiistat saivat Canthin ajoittain menettämään uskonsa naisten laajeneviin vaikutusmahdollisuuksiin. ”Raittius ja siveys – pääsevätkö ne koskaan voitolle tässä poloisessa Suomen maassa. Kun ei niitä edes aatteellisesti tahdota tunnustaa, mistä silloin tulee haluakaan käytännössä, elämässä niiden toteuttamiseen pyrkiä. – Ei, hyvät miehet! Teidän yhteiskuntanne on peräti kurja eikä siellä ole naiselle ollenkaan sijaa, jos hän siellä ottaisi ollenkaan viihtyäkseenkään. Minä puolestani sanon: »Suuri kiitos!» ja vetäänny pois. Toista on olla perheensä keskellä omassa kodissaan. Vaikuttaa siellä minkä voi – ja antaa miesten hommailla. Eikös niin?”²³⁸ Canthilla ei ollut aikomustakaan jättää yhteiskunnallisia kysymyksiä vain miesten käsiteltäväksi. Hänen kirjoituksiinsa ja jopa henkilöönsä kohdistuneet hyökkäykset masensivat ja väsyttivät häntä ajoittain, mutta vain hetkeksi. Hän ei malttanut jättää häntä kiinnostaneita

²³⁷ Jallinoja 1983, 65-66.

²³⁸ Canth Esa Paavo-Kalliolle 23.4.1887, 270-271.

kiistoja. Hän sitä paitsi uskoi, että naisilla miehiä siveellisempinä oli velvollisuus pyrkiä kykyjensä mukaan osallistumaan yhteiskunnan kehittämiseen.

VII Nainen yhteiskunnassa

Työ naisen velvollisuutena ja oikeutena

Toimeentulo oli Canthin käsityksen mukaan tärkeä ihmisen itsenäisyyden ja vapauden kannalta. Sen vuoksi hän alkoi 1880-luvun puolivälissä puolustaa sivistyneistön naisten oikeutta työntekoon. Hän piti sitä yhtenä yleisen yhteiskunnassa ja ihmiskunnassa tapahtuvan edistyksen osana: ”Kuta enemmän ihmiskunta lisääntyy, sitä ankarammaksi käy taistelu olemisen puolesta. Elatuksen hankkiminen on kaikille olennoille, eläimille samoin kuin ihmisillekin, oikeus ja velvollisuus. Joilla ensin on neroa ja voimaa, ne parhaiten itselleen tien raivaavat; saamattomat ja heikot raukeavat, jäävät jäljelle. Se on ihmiskunnan yhtämittäiselle kehittymiselle välttämätöin luonnonlaki. Mutta vapautta täytyy olla itsekullakin indiividillä käyttämään ja kasvattamaan voimiaan tässä yleisessä taistelussa. Jos yhteiskunta tahtoo pystyssä pysyä, ei se pakollisilla keinoilla saa estää enemmän toista kuin toistakaan vapaasta kilpailemisesta. Mahdollisuuden ehdot olkoot itsekullakin yhtä suuressa määrässä tarjona. Ainoastaan siten oikeutta ja kohtuutta noudatetaan.”²³⁹ Canth vaati toisaalta naisille oikeutta oman elatuksen hankkimiseen ja toisaalta molemmille sukupuolille vapautta toimia kykyjensä ja taipumustensa mukaan. Hänen kehitysuskoonsa kuului käsitys, että ihmiskunnan kehittymiseen vaikutti ihmisten väliset lahjakkuuserot. Lahjakkaiden tuli sen vuoksi saada vapaasti hyödyntää lahjojaan yleisen edun nimissä. Canth myös hyväksyi ajatuksen, etteivät kaikki ihmiset menesty vaan osa jäi auttamattomasti kehityksessä jälkeen.

Canthin esittämä näkemys yksilöiden ja sukupuolten tasavertaisesta mahdollisuudesta elatuksen hankkimiseen ei ollut kovin yleinen aikana, jolloin naisten tehtäviin kuului ennen kaikkea kodinhoito. Naisten pyrkimys työntekoon ja itsenäiseen elämään oli ristiriidassa aikakauden naisihanteiden kanssa, joita kasvatus ja ympäristön odotukset ylläpitivät. Ne tukivat naisen todellisena kutsumuksena roolia perheen piirissä. Kunniallinen säätyläisnainen ei edes liikkunut tarpeettomasti kodin ulkopuolella, ettei hänen maineensa olisi kärsinyt.²⁴⁰ Samankaltaisia käsityksiä kuin Canth esittivät lähinnä naisemansipaation kannattajat. Vaikka Canth ensisijaisesti ajoikin sivistyneistön naisille oikeutta työntekoon, ei hän kuitenkaan useimpien muiden tapaan rajoittanut vaatimuk-

²³⁹ Canth, Naiskysymyksestä II [Valvoja 1884], 101-102.

siaan vain heihin. Hänestä jokaisella tuli sukupuolelleen tai säätyyn katsomatta olla taipumustensa mukainen mahdollisuus ansaita elantonsa. Työntekoa hän piti paitsi eläkkeen vuoksi välttämättömyytenä myös tapana vaikuttaa yhteiskunnassa. Erityisesti hän näki siinä naisille mahdollisuuden parantaa asemaansa, eikä sitä saanut perinnäistapoihin tai uskontoon vedoten estää.²⁴¹

Naisen koulutus ansiotyöhön oli 1880-luvulla vallalla olleen ajattelutavan mukaan tarpeen vain siinä tapauksessa, että nainen jäi naimattomaksi. Naimattomien naisten oikeuksien laajentamiseen ja mahdollisuuteen ansiotyöhön oli ryhdytty kiinnittämään huomiota jo vuosisadan puolivälissä. Kuitenkin esimerkiksi kirkollisissa piireissä oli yleisesti vielä vallalla vanhakantaisia näkemyksiä, että naiset olivat miehiin verrattuna kaikki tavoin heikompia ja siksi useimpiin tehtäviin sopimattomia. Naimattomien naisten työssäkäynti lisääntyi kuitenkin vuosisadan lopulla. Tyttökoulujen antama opetus mahdollisti naisten toimimisen joissakin virkakoneiston alimmissa tehtävissä, vaikka ei valmistanutkaan mihinkään ammattiin.²⁴²

Naisillekin avautui uusi keino hankkia toimeentulo kun vuonna 1879 säädetty elinkeinovapaus salli jokaiselle kansalaiselle, jolla oli oikeus hallita omaisuuttaan, oikeuden harjoittaa kauppaa. Siihen ryhmään kuuluivat myös naislesket. Naimisissa oleva nainen saattoi harjoittaa kauppaliikettä aviomiehensä suostumuksella.²⁴³ Aviomiehensä kuoleman jälkeen isänsä kauppaliikettä jatkanut Minna Canth oli jo 1880-luvun puolivälissä menestyvä kauppias, ei ainoastaan naiseksi vaan myös miehiin verrattuna. Kaupan töihin hän oli tottunut jo lapsena auttaessaan vanhempiaan.²⁴⁴ Canthille ura kauppiana oli sekä leskeyden aiheuttama pakko että sen myötä avautunut mahdollisuus. Hänen toimintaansa voi tarkastella sivistyneistön keskuudessa vallinneen työnteon arvostuksen näkökulmasta. Hän suhtautui omaan työhönsä ennen kaikkea velvollisuutena ja oikeutena, ei niinkään kutsumuksena. 1800-luvun jälkipuoliskolla erityisesti sivistyneistö ja nouseva keskiluokka korosti työn merkitystä, sitä pidettiin ihmisen velvollisuutena ja elämän siunauksena. Ihmiset kasvatettiin lapsesta saakka ahkeruuteen ja työntekoon.²⁴⁵ Canthin myönteinen suhtautuminen naisten työntekoon oli sopusoinnussa luterilaisen

²⁴⁰ Häggman 1994, 100; Ollila 1998, 21-22.

²⁴¹ Canth, Puhe Kuopion Raittiusseuran tee-illassa [Tapio 1886], 167.

²⁴² Korppi-Tommola 1984, 138-139; Häggman 1994, 201-207; Ollila 1998, 35-36.

²⁴³ Nainen ja naisen työ Suomessa 1893, 46-50.

²⁴⁴ Hagman 1906, 7-8; Asp 1948, 19-20; Nummela 1998, 61, 65-67.

näkemyksen mukaan, että jokaisen kristityn velvollisuus oli hoitaa uskollisesti maallista kutsumustaan.²⁴⁶ Hän kuitenkin määritteli perinteistä näkemystä laajemmin naisen velvollisuudet, oikeudet ja kutsumuksen.

Canth painotti, että taloudellinen riippumattomuus vapautti naisen muun muassa elätkesen turvaamiseksi solmitusta avioliitosta.²⁴⁷ Tukea näkemyksilleen hän sai Naisyhdistyksen piiristä. He katsoivat oikeuden koulutukseen ja työhön tukevan naisten riippumattomuutta ja itsenäistymistä. Naisten haluttiin olevan omasta toimeentulostaan huolehtivia kansalaisia. Oman työn ja uran valinta tarkoitti kuitenkin naiselle vielä 1800-luvun lopulla naimattomuutta. Avioitumalla nainen valitsi äidin ja perheenemännän roolin, jonka hänen odotettiin asettavan omien tarpeidensa edelle. Myös naisasiajärjestöt hyväksyivät sen periaatteen, ettei naimisissa olevan naisen kuulunut käydä työssä. Taustalla vaikutti ajatus sukupuolten välisistä eroista. Sen sijaan, että olisi haluttu tehdä naisista miesten kaltaisia, pyrittiin naisten naisellisten ominaisuuksien kehittämiseen ja niiden arvostuksen kohottamiseen. Esimerkiksi lasten hoidon ja kasvatuksen katsottiin kuuluvan naisen luontaisiin tehtäviin.

Vuosisadan jälkipuolella huolestuttiin toisaalta naimattomien naisten elannosta, toisaalta pelättiin naimattomuuden murentavan äitiyttä korostavaa naisihannetta ja jopa houkuttelevan naisia naisemansipaation kannattajiksi. Toisaalta korostettiin naimattomien naisten oikeutta ansiotyöhön, mutta samalla haluttiin tukea naimisissa olevien naisten roolia perheessä. Ansiotyövaatimusten ja kotiroolin yhteensovittamiseksi luotiin kaksijakoinen naisihanne, yhteiskunnallinen äitiys.²⁴⁸ Sillä tarkoitettiin äitiyden ihanne toteuttamista kodin piiriin ulkopuolella tehtävissä, jotka olivat niin lähellä perhettä ja naisen kotikutsumusta, ettei niiden todellisuudessa katsottu ylittävän rajaa yksityisestä julkiseen piiriin. Naimattomien naisten osalta ihanne toteutui esimerkiksi erilaisissa palvelu- ja hoivatöissä²⁴⁹. Vuosisadan lopulla se ei kuitenkaan enää riittänyt vaan naisille alettiin vaatia laajempaa oikeutta työhön.²⁵⁰ Canth suositti ennakkoluulottomasti naisille hakeutumista esimerkiksi kaupan aloille, siellä ansaitsi hyvin eikä työ ollut vir-

²⁴⁵ Ollila 1998, 70-71, 75. Myös Ollila 1993, 33; Häggman 59-63, 117-188.

²⁴⁶ Vrt. Heikkilä ja Seppo 1987, 84.

²⁴⁷ Canth, Naiskysymyksestä II [Valvoja 1885], 100.

²⁴⁸ Jallinoja 1983, 60-65, 83-84; Sulkunen 1995, 57; Ollila 1998, 58.

²⁴⁹ Naiset toimivat muun muassa opettajattarina, erilaisissa alemmissa viroissa valtion ja kuntien palveluksessa sekä terveydenhoidon ja sairaanhoidon aloilla. Heitä toimi myös kaupan alalla. Nainen ja naisen työ Suomessa 1893, 15-27, 39-42, 53-55.

kojen tavoin sidottu sukupuoleen. Hän jopa viittasi naimisissa olevien naisten työnteon hyödyllisyyteen: ”Nykyinen elinkeinolakimme sallisi kuitenkin naiselle tilaisuutta monenmoisiin tuottaviin toimiin, jos häntä vaan kasvatuksen kautta tehtäisiin niihin kykeneväksi. Mutta taaskin tulevat nuo etuluulot ja vanhat katsantotavat esteeksi. Naisen tulee olla »kodikas» ja semmoisena pidetään häntä ainoastaan silloin, kun hän aamusta iltaan istuu jonkun turhanpäiväisen käsityön ääressä, vaikka hän sen kautta laiminlöisikin taloudelliset toimet ja monet muut tärkeämmät tehtävät. Eikö hän päinvastoin kotinsa etua paremmin valvo, jos hän tekee sellaista työtä, josta hän vähimmällä ajan ja voimain hukkaamisella kantaa suurimman hyödyn?”²⁵¹ Canth siis epäsuorasti kannatti ajatusta, että myös naimisissa olevat naiset voisivat ansaita kodin ulkopuolisella työllä. Suoraan hän ei siihen mahdollisuuteen kirjoituksissaan viitannut.

Vaatimukset naisten oikeudesta työhön johtivat siihen, että naisen asema avioliitossa ja avioliiton ulkopuolella alettiin erottaa toisistaan. Sukupuolten katsottiin eroavan toisistaan henkisesti ja ruumiillisesti, eikä niiden sen vuoksi katsottu sopivan yhtä hyvin kaikkiin toimiin. Varsinkin naimisissa olevan naisen soveltuminen virkoihin epäilytti. Naisen itsenäistymisen nähtiin uhkaavan perhettä ja naisen roolia siinä. Jos nainen oli valinnut avioliiton sijasta ammatin ja sen edellyttämän naimattomuuden, häneltä odotettiin siihen kutsumusta ja uhrimieltä. Samaa ei miehiltä vaadittu. Korostamalla työtä kutsumuksena ja muiden hyväksi uhrautumisena naiset oikeuttivat palkkatyönsä. Monet heistä pohjasivat kutsumuksensa uskonnolliseen vakaumukseen. Se näkyi heidän elämässään puritaanisuutena, kuten yksinkertaisten elämäntapojen ja vaatetuksen korostamisena.²⁵² Kaikesta huolimatta avioliittoa pidettiin naisen tärkeimpänä kutsumuksena vielä vuosisadan lopullakin. Työ turvasi toimeentulon, mutta sen ei katsottu takaavan senkaltaista turvattua elämää eikä ennen kaikkea henkilökohtaista onnea ja yhteisön hyväksyntää kuin aviovaimon asema.²⁵³

Naisasialiikkeen vaatimus naisen oikeudesta ja velvollisuudesta työhön tarkoitti lähinnä sen jäsenistöön kuuluneita säätyläisnaisia. Alimpien luokkien naisillehan työteko oli itsestäänselvyys, sillä se oli välttämätön pakko. Sen vuoksi julkisen keskustelun kohteeksi noussut kysymys naisen oikeudesta omaan työansionsa hallintaan kosketti ennen

²⁵⁰ Häggman 1994, 198-201.

²⁵¹ Canth, Naiskysymyksestä II [Valvoja 1885], 100.

²⁵² Ollila 1998, 61-64; Jallinoja 1984, 76-77.

²⁵³ Häggman 1994, 100.

kaikkea työväestöä.²⁵⁴ Canth kiinnitti kysymykseen huomiota, kun sitä käsiteltiin valtiopäivillä vuonna 1882. Hän koki epäkohdan niin suureksi, että alkoi ajaa avioivaimoille oikeutta hallita itse omaa ansiotuloaan kirjoittamalla aiheesta vuonna 1885 valmistuneen näytelmän Työmiehen vaimo. Näytelmän päähenkilön Johannan aviomies juo vaimonsa vähäiset työansiot, sillä lain mukaan ne olivat miehen omaisuutta. Johannan pyrkiessä eroon vastuuttomasta miehestään ystävättäret muistuttavat häntä vihki-valan sitovuudesta ja avioivaimon velvollisuudesta olla miehelleen alamainen.²⁵⁵ Näytelmällä Canth toi esiin, kuinka naisen asemaan vaikutti sekä lainsäädäntö että myös ihmisten asenteet, joihin puolestaan uskonnolla oli suuri vaikutus. Näytelmässä nimenomaan naiset tarkkailevat ja vartioivat toistensa elämää ja moraalia. Kontrollin perustana ovat yleiset sopivuussäännöt, jotka pohjasivat vallitsevaan kristinuskon tulkintaan miehen ja naisen välisestä suhteesta.

Canth käsitti kiistan naisen oikeudesta omaan työansionsa hallintaan osaksi naiskysymystä ja ihmetteli, miksi Agathon Meurmanin kaltaiset sivistyneet miehet vastustivat sitä käsiteltyä anomusta valtiopäivillä. Hänestä vastustajat vahingoittivat koko isänmaata sortaessaan naisia. Canthista kiistassa oli kyse naisten oikeudesta päättää omista asioistaan täysivaltaisesti. Hän veti keskustelusta pidemmällekin menevän johtopäätöksen vallassa olleiden miesten asenteista: ”Totuus on: että Suomen miehet eivät vielä anna naiselle täyttä ihmisarvoa, että he laiminlyövät vieläpä vastustavat hänen kehkeytymistään, eivätkä epäile ollenkaan pitäessään häntä orjuuden halvassa tilassa.”²⁵⁶

Canth tiesi omakohtaisesti, kuinka tärkeää naisen itsenäisyydelle oli omalla työllä ansaittu raha. Menestyminen kauppiaan lisäsi hänen itseluottamustaan. Esimerkiksi keväällä 1883 hän laski saavuttaneensa vuoden aikana kaupoillaan 23 000 markan ylijäämän. Summa oli täysin eri tasoa kuin se vaatimaton 2400 markan vuositulo, johon hänen lankonsa oli laskenut hänen leskeneläkkeellä ja vaatimattomalla kaupankäynnillä yltävän.²⁵⁷ Emilie Bergbomille Canth paljasti keväällä 1884, että oli saanut kootuksi jo 30 000 markan omaisuuden. Eniten hän kuitenkin iloitsi, että vastoinkäymisistä huolimatta pystyi elättämään perheensä, johon hän palvelusväkineen laski kuuluvan 17 hen-

²⁵⁴ Jallinoja 1983, 61.

²⁵⁵ Canth 1885, 7, 10, 15, 24-27, 34-37.

²⁵⁶ Canth Anna Liliukselle 5.3.1882, 59. Laki naisen oikeudesta hallita työansiotaan saatiin vuonna 1889, mutta aviomiehen edusmiehisyyks kuitenkin säilyi. Käytännössä se tarkoitti sitä, että miehellä oli hallinta ja käyttöoikeus myös vaimonsa omaisuuteen. Nainen ja naisen työ Suomessa 1893, 4-8.

keä.²⁵⁸ Canth piti liiketoimiensa menestymistä Jumalan johdatuksena. Hän puhui kirjeissään kauppiana toimimisen aiheuttamista velvollisuuksista, sen vaatimista ajallisista uhrauksista ja työn määrästä. Kaupan tuottaman tuloksen yhteydessä hän usein muisti kiittää Jumalaa: ”Olen lopettanut inventeerauksen ja taaskin on Jumalan kiitos hyvä resultaatti. Kuinka ihmeellisesti Jumala on auttanut minua. Niin vähällä työllä saan huolettoman aineellisen toimeen tulon lukuisalle perheelleni ja parhaat (jotka tosin eivät suuret ole) voimani saan käyttää henkiseen kehitykseeni. En voi niin jumalaa kiittää kun pitäisi. Mutta koetan osoittaa kiitollisuuttani sillä, että uskollisesti pyrin hyvään ja totuuteen.”²⁵⁹ Myös liiketoimissaan kohtaamistaan vastoinkäymisistä hän uskoi selviytävänsä ”Jumalan avulla”.²⁶⁰ Hänestä työ kauppiana oli Jumalan asettama velvollisuus ja oikeus. ”Kaikki on hyväksi, kun vaan sen kestää jaksaa” lohdutti Canth itseään silloin kun työ tuntui raskaalta ja vastoinkäymiset ylittämättömiltä.²⁶¹ Canth uskoi menestyksensä olevan Jumalan siunausta ja johdatusta. Siksi hänen oli vaikea ymmärtää, että jotkut saattoivat suhtautua naisten työntekoon kielteisesti ja perustella käsityksiään kristinuskon pohjalta.

Kutsumus taiteelliseen työhön – Jumalan johdatusta

Canth piti työtään kauppiana ennen kaikkea Jumalan suomana velvollisuutena ja oikeutena, mutta kirjoitustyöllä oli hänestä sen lisäksi ikään kuin ylevämpi merkitys. Hänelle se oli nimenomaan kutsumus, johon hän uskoi ja toivoi Jumalan antavan voimia. Hän tunsi, että hänellä oli velvollisuus vaikuttaa kirjoittamisen välityksellä.²⁶² Jo kirjailijanuransa alkuajoista lähtien hän koki edustavansa kirjailijana ja lehtikirjoittajana paitsi itseään laajemminkin naisia. Kiittäessään vuonna 1882 häntä Murtovarkausnäytelmän onnistumisesta onnitelleita naisia Canth toivoi, että naiset edistyisivät kirjallisisissa toimissa, ja että naisille avautuisi mahdollisuus toimia kaikilla niillä työaloilla, joille heillä oli taipumus. Canth tunsi itsensä edelläkävijäksi, joka osaltaan avasi naisille mahdollisuuksia kirjoitustyöhön. Hän olikin lehtikirjoittajana ja kirjailijana luomassa

²⁵⁷ Canth Olga Kiljanderille 13.1.1884, 124; von Frenckell-Thesleff 1944, 61-62.

²⁵⁸ Canth Emilie Bergbomille 16.5.1884, 150-151; Canth Emilie Bergbomille 11.8.1884, 164-165.

²⁵⁹ Canth Kaarlo Brofeldtille 1884 toukokuun puoliväli, 149. Kts. myös Canth Emilie Bergbomille 16.5.1884, 150-151.

²⁶⁰ Canth Olga Kiljanderille syyskuu? 1884, 168-169.

²⁶¹ Canth Emilie Bergbomille 11.8.1884, 164-165.

naisille julkista roolia. Hän korosti oikeanlaisen asenteen merkitystä ja sitä, että työllä oli omaa kunniaa korkeampi päämäärä: ”Työskennelkäämme ahkeruudessa, nöyryydessä ja totisessa Jumalan pelvossa, – silloin voimme varmuudella toivoa työmme ja toimemme menestyvän ja tuottavan rakkaalle isänmaallemme hyötyä ja kunniaa.”²⁶³

Canth ajatteli, että lahjakkuus oli Jumalan lahja ja ihminen sai voimia sen toteuttamiseen kohtaamistaan vastoinkäymisistä huolimatta. Suomalaisen teatterin johtamisvaikeuksia tuskitellutta Emilie Bergbomille hän lohdutti: ”Teillä on kumminkin se tieto, että olette jotakin suurta matkaansaattaneet, että teidän vaikutuksenne kantaa hedelmiä ei ainoastaan nykyisyydessä, mutta myöskin tulevaisuudessa, vielä kauan sen jälkeen kun itse iäistä lepoa nautitte. Semmoista elämää toki kannattaa elää! Kuka nainen on maassamme toimittanut sen, mitä Emelie on toimittanut? Kenellä on ollut tilaisuutta, kenellä voimia, kykyä ja ennen kaikkea, kenellä olisi ollut sitä kestäväisyyttä, sitä väsymätöntä intoa. Tuosta kaikesta jo kannattaa kärsiäkin. Ja varmaan ne ovat, kärsimykset nimittäin, ihmisen hengelle tarpeelliset. Varsinkin näyttää Jumala niin asettaneen, että ne ihmiset, joille hän suurimmat lahjat antaa, niille hän myöskin suurimmat kärsimykset antaa. Varmaankin jälkimmäiset silloin ovat terveellisenä vastapainona edellisille.” Ikään kuin itseäänkin vakuutellen ja oman alkavan kirjailijanuran tuntemuksia eritellen Canth vielä jatkoi: ”Mutta eikö totta, Emelie, ennemmin toki tahdot elää, taistella, kilvoitella, toimia ja – kärsiä, kuin mennä maailman läpi puolikuolleenä ihmisenä, josta ei mitään jälkiä näy, josta ei mitään kaipausta ole kun hän pois menee, jonka hengen työt eivät minikäänlaisia hedelmiä kannaa. Ei, Emelie tekee syntiä kun nureksii ja on alakuloinen. Semmoinen elämän työ kuin Emelien on kadehdittava, sitä ei ole monelle naiselle suotu. Se jo itsessään on niin suuri onni, että ihminen saa jalon aatteen eteen työtä tehdä. Eikä ihminen koskaan liian kalliilla hinnalla sitä onnea osta, ei vaikka voisikin hän kantaa koko mailman syntikuorman hartioillaan, niinkuin Kristus. Kuka on enemmän kärsinyt kuin hän, kuka on enemmän toimittanut kuin hän.”²⁶⁴ Lahjakkuus ja siitä seuranneen kutsumuksen täyttäminen johti Canthin mielestä lähes väistämättömästi kärsimykseen. Sen korvaukseksi kutsumus ja sen pohjalta työskentely ikään kuin ylevöitti ihmisen elämää, antoi sille suuremman merkityksen kuin pelkkä elatuksen hankkimiseksi tehty työ.

²⁶² Esim. Canth Kaarlo Bergbomille 22.1.1885, 191; Canth Emilie Bergbomille 9.2.1885, 193-194; Canth Emilie Bergbomille 23.3.1887, 266. Kts. myös Asp 1948, 8.

²⁶³ Canth Jenny Thermanille 12.3.1882, 60-61.

Canthin melkeinpä juhlallista suhdetta kutsumukseksi kokemaansa kirjoitustyötä kohtaan kuvaa kirje, jonka hän lähetti niin ikään Emilie Bergbomille kirjoittaessaan Työmiehen vaimo-näytelmää: ”Monta kertaa ihmettelen, miksi Jumala minulle niin paljon hyvää antaa ja pelkään, etten voi noita lahjoja niin käyttää kuin tulisi. Koetan vaan pysyä nöyränä, etten masennu, jos ne vielä kerran kaikki otetaan minulta pois. Ja koetan myöskin pitää henkeäni vapaana, etten rupea ketään epäjumalana pitämään. Jumala antaa niin ihmeellisesti voimia, kun ihminen taistelee ja samassa riippuu hänessä kiinni.”²⁶⁵ Samankaltaista intohimoista ja uhrautuvaa antautumista tunsivat muun muassa monet diakonissan, hengellisen hyväntekeväisyystyön ja opettajattaren uran valinneet naiset. He pitivät sitä kutsumuksena, ja perustelivat sitä usein uskonnolliselta pohjalta.²⁶⁶ Elämäkertakirjoittajat ovat viitanneet Canthin opettajattaren tehtävää kohtaan tuntemaan kutsumukseen, jonka hän tunsu pettäneensä avioitumalla. Seminaarissa Canthille oli selvinnyt, että naisella saattoi olla elämässään muukin kutsumus kuin avioliitto ja äitiys.²⁶⁷ Herännyt opettajattaren kutsumus, joka ei täyttynyt Canthin avioituttua, toteutui hänen kirjailijanurassaan.

Siitä huolimatta, että Canth koki kirjoittamisen kutsumukseksi, aiheutti hänen teostensa herättämä julkinen kohua ja vastustus hänessä epävarmuutta. Vanhoillisissa piireissä hänen teoksiaan pidettiin muun muassa jumalallisen maailmanjärjestyksen horjuttajina, uskonvastaisina manifestaatioina ja moraalittomana pornografiana.²⁶⁸ Jouduttuaan teostensa vuoksi arvostelun kohteeksi Canth kirjoitti Kaarlo Bergbomille: ”Olen oikein epätoivossa tämän kirjailija-toimeni suhteen. Lieneekö minulla kykyä ollenkaan ja voimia saada jotain kunnollista toimeen.” Menestys lisäsi painetta kirjoittaa aiempaa paremmin mahdollisimman kiinnostavista aiheista. ”Saa tässä taistella joka haaralle ja elää alituisessa sodassa, mutta pahimmat ja vaikeimmat taistelut ovat nuo, joita saa käydä oman puuttuvaisuutensa ja kykenemättömyytensä kanssa. Mitä varten lieneekin näin huonovoimainen kutsuttu työhön, joka menee sen kykeneväisyyden rajojen ulkopuolelle. Minkä sille voi, kun luonto itse laittaa mahdottomia esteitä eteen.”²⁶⁹ Canthin kirjallinen tuotantonsa herätti vastustusta senkin vuoksi, että naisten kirjoituksilta odotettiin samankaltaista sovittelavuutta ja normeissa pysymistä kuin heidän käyttäytymiseltään-

²⁶⁴ Canth Emilie Bergbomille 28.1.1884, 126.

²⁶⁵ Canth Emilie Bergbomille 10.9.1883, 112.

²⁶⁶ Markkola 2000, 118-131; Sulkunen 1995, 33-37; Ollila 1998, 125-126.

²⁶⁷ Esim. Hagman 1906, 30-31; von Frenckell-Thesleff 1944, 44-49.

²⁶⁸ Tiirakari 1997, passim; Tiirakari 1998, 94-103.

kin. Kiiivaiden mielipiteiden esittämistä ja kiistoihin antautumista, vaikka vain kirjoitusten välityksellä, pidettiin naiselle sopimattomana käytöksenä. Sitä ei naisten käsityksilleen esittämät pätevätkään perustelut hyvittäneet.²⁷⁰ Canthille kutsumus tuntui ajoittain suurelta taakalta, jonka voittamiseksi hänen oli ponnistettava ja käytävä monenlaisia taisteluita. Yksi oli käytävä oikeilta tuntuvien asioiden ajamiseksi vanhoillisia kristillisiä piirejä vastaan, toinen sisäisesti oman epävarmuuden voittamiseksi.

Vaikka naisia toimikin 1880-luvulla jo yleisesti taiteen eri aloilla kirjallisuuden, kuvataiteiden, musiikin ja teatterin piirissä²⁷¹, oli sitä vaikea hyväksyä vanhoillisissa piireissä. Esimerkiksi Canthin nuoren ystävättären Hilda Aspin siirtyminen opettajattaren työstä näyttelijättäreksi Suomalaiseen teatteriin herätti kauhistusta ja paheksuntaa. Julkisen esiintymisen ei katsottu olevan siveelliselle naiselle soveliasta. Näyttelijättären työtä pidettiin senkin vuoksi moraalittomana, että siinä nainen oli katseen kohteena. Vielä vuosisadan lopullakaan naisten julkiseen esiintymiseen ei oltu totuttu, eikä Canth itsekkään mielellään esiintynyt julkisesti.²⁷² Hän kuitenkin kannusti ja jopa yllytti Aspia siirtymään taiteen alalle, niin innostunut hän oli teatterista.²⁷³ Canth oli sitä mieltä, että oli pelkkää ahdasmielisyyttä pitää teatteria vaarallisena ja säädyttömänä urana nuorille tytöille. Siinä ei hänen mielestään ollut sen enempää pahaa kuin muissakaan laitoksissa, sen sijaan vähemmän tekopyhyttä.²⁷⁴

Canthin vakuutus oman kirjoitustyön oikeutuksesta muodostui hitaasti, sisäisten kamppailujen myötä. Jo ensimmäinen suurempi työ, Murtovarkaus-näytelmä, oli saanut hänet hetkellisesti kyseenalaistamaan kirjoittamisen ja teatterin merkityksen. Ystävättärelleen hän kirjoitti: ”Tuska kesti kaksi yötä ja yhden päivän, sitten ruumiin voimat menivät aivan lamaan, mutta sielu vähitellen rauhoittui. Se ajatus, että kuoleman hetkellä omatunto minua soimaisi siitä, että olisin ihmisille hankkinut turhaa ajan viettoa, oli kauhea. Nyt luulen taas olevani selvillä, mutta oikein pelkään ja vieläkin tuo epäilyksen lohikäärme nostaa päätänsä.” Canth koki suoranaisia fyysisiä oireita miettiessään omien

²⁶⁹ Canth Kaarlo Bergbomille 24.9.1887, 286.

²⁷⁰ Vasta myöhemmin, vuosisadan vaihteessa, esimerkiksi naisliikkeen johtajat alkoivat nousta erityisesti monien nuorten naisten esikuvaksi ja ihailun kohteeksi. Ollila 1998, 111-112, 140-142.

²⁷¹ Nainen ja naisen työ Suomessa 1893, 32-38.

²⁷² Esim. Hagman 1906, 57.

²⁷³ Asp 1948, 31-33; Nieminen 1990, 78-79.

²⁷⁴ Canth Olga Kiljanderille 1882 [syys- lokakuun vaihde], 79. Kts. myös Canth Hilda Aspille 1883 lokakuu ?, 117.

toimiensa ja näkemystensä oikeellisuutta.²⁷⁵ Samankaltaisia sisäisiä kamppailuja hän kävi myöhemmin muidenkin teostensa kohdalla.

Vaikka Canth suhtautui kirjoitustyöhönsä suurella vakavuudella, kevensi hän huumorilla ajoittain liiankin juhlalliseksi käyvää asennettaan. Keväällä 1888 hän kirjoitti nuorelle lupaavalle kirjailijanalulle, Kauppi-Heikille: ”Eilen minä täytin 44 vuotta. Ajatella neljäkymmentä ja neljä! Mutta aijon minä vielä tallata tämän pallon multaa noin parikymmentä vuotta. Ja ahkerasti kirjoitella. Kun vaan nuo aivot kestäisivät. Mutta eivätköhän kestä, koska ovat tähänkin saakka kestäneet. Nyt tästä lähtein pitäisi sielun tulla rauhallisemmaksi, sehän se on vanhuuden suuri etu. Ja silloinhan sen pitäisi jaksaa enemmän työtä tehdä. Onpa se sentään suuri armo tuo, että kykenee työhön. Ei ole maailmassa mikään onni mitään siihen verrattuna. Kun vaan antaisi Jumala voimia! Häneltä minä niitä odotan ja toivon enkä suinkaan Belsebubilta. Ellei Jumala anna, en Belsebubiltakaan huoli; kuolen enne mmin.”²⁷⁶

Kirjoittaminen oli 1800-luvun lopulla tärkeä yhteiskunnallisen viestinnän ja vaikuttamisen muoto. Myös kirjailijoiden kertomuksia ja novelleja julkaistiin lehtien palstoilla, missä ne levisivät laajojen piirien luettavaksi.²⁷⁷ Kirjallisuudella ja taiteella olikin keskeinen rooli kun suomenkielinen ylioppilasnuoriso heräsi 1880-luvun alussa. Uusi realistinen skandinaavinen kirjallisuus ja erityisesti norjalaisen kirjailijan Henrik Ibsenin Nukke koti-näytelmän esitys Suomalaisessa teatterissa nosti esiin kysymykset naisen asemasta ja yhteiskunnan valheellisyydestä.²⁷⁸ Realistinen kirjallisuus käsitteli yhteiskunnan epäkohtia, joista naiskysymys oli yksi. Canth kirjoitti, että ”realistinen kirjallisuus ei tyydy siihen, että se ainoastaan yksityisen sielun tilaa tutkisi, sen huomio ulottuu samalla myöskin yhteiskunnallisiin oloihin, jotka yksityiseen suurimmassa määrässä vaikuttavat. Ja sielläkin vedetään esiin kaikki, mikä mätää, väärää ja pahaa on, siinä vakuutuksessa, että niitä täytyy nähdä ja tuntea ennenkuin niitä parantaa voi.”²⁷⁹ Muun muassa Ibsen, jonka tuotantoa Canth suuresti arvosti, hyökkäsi kaikkea aatteellista ja uskonnollista puolinaisuutta vastaan ja ajoi naisen aseman parantamista. Ylipäättään monet kirjailijat ja taiteilijat alkoivat suhtautua kristinuskoon väheksyvästi, jopa viha-

²⁷⁵ Canth Anna Liliukselle 5.3.1882, 59.

²⁷⁶ Canth Kauppi-Heikille 20.3.1888, 320.

²⁷⁷ Niemi 1985b, 92-94.

²⁷⁸ Juva 1956, 181.

²⁷⁹ Canth, »Finland» ja suomalainen kirjallisuus [Keski-Suomi 1887], 237-238.

mielisesti. Aikakauden uskonnonvastaisuuden onkin katsottu korostuneen sen todellista laajuutta enemmän, kun se levisi taiteilijoiden välityksellä.²⁸⁰

Kristinuskon sisältöä ja asemaa oli alettu kyseenalaistaa sivistyneistön piirissä jo 1870-luvulla. Samaan aikaan papistossa ja jumaluusopillisessa tiedekunnassa käsiteltiin uskonnon ja 'maailman' välistä suhdetta. Suhtautuminen taiteisiin, muun muassa runouteen ja teatteriin sekä tanssiin oli varauksellista, osin jopa torjuvaa. Niiden nähtiin levittävän epäuskon henkeä ja houkuttelevan maailmallisuuteen. Esimerkiksi kirkon yleistä kantaa 1880-luvulla edustanut Gustav Johansson oli jo edellisen vuosikymmenen lopulla puuttunut kristinuskon ja tieteiden ja taiteiden väliseen suhteeseen. Hänen käsityksensä oli, että tieteiden ja taiteiden vaikutus oli uskon ja siveellisyyden kannalta epäilyttävä. Esimerkiksi realistisen kirjallisuuden esiin nostamien epäkohtien taustalla oli Johanssonin mielestä "hengen uskonnollis-siveellisen viljelyn laiminlyöminen" eli puuttuva persoonallinen yhteys Jumalaan. Kehitykseen uskovat näkivät kaiken menevän eteenpäin ja ihmisen pystyvän vaikuttamaan toimillaan maailman edistymiseen. Johanssonin kanta oli päinvastainen. Hän uskoi maapallon ja ihmiskunnan heikkenemiseen. Moderni sivistys kävi kamppailua Jumalaa ja Jumalan ikuisia lakeja vastaan. Johanssonin kanta piti sisällään ajatuksen, että pyrkimällä muuttamaan ympäristöään, yhteiskuntaa, ihminen soti Jumalan järjestelmää vastaan. Luottamalla itsensä, omiin kykyihinsä ja voimaansa muuttaa yhteiskuntaa ihminen siis asettui Jumalan asemaan. Vallitsevien käsitysten moninaisuutta kuvaa se, että naisemansipaatioon Johanssonin tapaan torjuvasti suhtautunut Agathon Meurman torjui Johanssonin edistysvastaisuuden. Canthin tavoin Meurman oli sitä mieltä, että kristittyjen ei suinkaan pitänyt valitella ajan mädännäisyyttä ja pahuutta. Pikemminkin oli otettava paheksutut inhimilliset pyrinnot, tieteet ja taiteet, palvelukseen ja levitettävä niiden välityksellä kristillistä henkeä.²⁸¹

Yhteiskunnallisen vaikuttamisen tärkeys

Yhteiskuntaa hallitsevien piirien kielteinen suhtautuminen naiskysymykseen ärsytti Canthia. Hänen käsityksensä oli, että vallitseva yhteiskunnallinen järjestys ja vallassa olevat miehet estivät naisten kehittymisen. "Näyttää siltä, kuin en enää tulisi toimeen

²⁸⁰ Juva 1956, 19-20; Murtorinne 1992, 341.

²⁸¹ Juva 1956, 133-141.

muiden ihmisten kanssa kuin niiden, jotka naiskysymyksessä ovat minun kanssani samalla kannalla. Ja niitä, Jumala paratkoon, ei näy monta olevan. En ymmärrä, kuinka ihmiset saattavat olla niin hirmuisen yksipuolisia? – Eikö fennomania, demokratia, eivätkö kaikki nämä nykyajan suuret liikkeet tarkoita etupäässä vapautta, kansojen samoin kuin yksilöidenkin vapauttamista, – miksi siis sokeasti, itsepäisesti, ahdasmielisesti tahdotaan yhä pitää naista sorron alaisena, miksi tahdotaan estää hänen vapaata kehkeytymistään; – hänen itsenäisyyttänsä, hänen valistustansa ja sivistystänsä kaikin tavoin vastustaa?”²⁸²

Canth seurasi tarkasti yhteiskunnallisia asioita. Hän oli vakuuttunut siitä, että muutos vallitseviin oloihin ja ihmisten välisiin suhteisiin oli välttämätön. ”Raittiusliike, naiskysymys ja työväen pyrinnot ovat voittaneet alaa meidänkin maassamme. Ne ovat ajan polttavia kysymyksiä kautta koko avaran maailman. Entiset olomuodot eivät enää kelpaa, yhteiskunnan jäsenet vaativat tasa-arvoa ja vapautta. Kansan syvimmat rivit heräävät itsetietoon, samoin myöskin nainen; käsikädessä ne pyrkivät eteenpäin, ihmisoikeuksiin päästäkseen. Nämä ovat ne uudet totuudet, jotka ajassa liikkuvat ja joita vanhoilla-olijat niin suurella kammolla katselevat. Mutta tienviittaajia ne ovat; uusille, ihanimmille poluille ne ihmiskunnan kehitystä ohjaavat. Pysähdymmekö tienhaaraan, vai uskallammeko eteenpäin mennä?”²⁸³

Canthin mielestä oli rohkeasti asettauduttava kannattamaan uudistuksia. Niiden eteenminen edellytti kuitenkin yhteiskunnallisten olojen vapautumista: ”Mutta ilman vapautta ei mitään edistymistä. Saattaa olla että vapauden kautta hyvien aatteiden ohella myöskin huonoja julkisuuteen tulee, samoin kuin pellollakin viljan sekaan rikkaruohoja kasvaa. Minä puolestani luotan siksi paljon totuuden voimaan, etten ollenkaan näitä pelkää. Ja kaikessa tapauksessa ei se oikeuta mitään poliisivaltaa henkimaailmassa. Tyhmä olisi se maanviljelijä, joka rikkaruohon pelvossa estäisi viljansakin kasvamista.”²⁸⁴

Monet yhteiskunnalliset kysymykset kiinnostivat Canthia. Hän ei kuitenkaan löytänyt sopivaa poliittista ryhmittymää johon voisi liittyä vaikka suomalaisuuden asiaa kannat-

²⁸² Canth Elias Erkolle 1885? 190.

²⁸³ Canth, Puhe Kunnallishuoneella [Tapio 1886], 164.

²⁸⁴ Canth, Hiukan vastinetta Uudelle Suomettarelle [Tapio 1886], 208.

tiken. Hallitsevista poliittisista piireistä suomenkieliset puhuivat niin sanotun kansan yhteiskunnallisista oikeuksista, mutta eivät huomioineet yksilön vapauksia esimerkiksi perhe-elämän ja uskonnon alueilla. Ruotsinmieliset puolestaan korostivat yksilön maailmankatsomuksellista ja uskonnollista vapautta, mutta sivuuttivat suomenkielisen rahvaan yhteiskunnalliset oikeudet.²⁸⁵ Canth oli liian itsenäisesti ajatteleva ja eri näkökulmia ymmärtävä pystyäkseen omaksumaan yhtä, muut näkemykset poissulkevaa poliittista katsomusta. Esimerkiksi kielikysymystä Canth ei pitänyt kaikkein tärkeimpänä yhteiskunnan epäkohtana. Hänelle se oli vain yksi sorron muoto muiden ohessa.²⁸⁶ Fenomaanien välinpitämätön ja ajoittain jopa kielteinen suhtautuminen esimerkiksi naisten koulutuskysymykseen vieroitti Canthia heistä. Suomalainen puolue, jolla oli kannatusta erityisesti talonpoikaissäädyn ja papiston keskuudessa, suhtautui myönteisesti kirkon omaksumaan varaukselliseen kantaan ajan uusia aatteita kohtaan.²⁸⁷ Uskontokysymyksessä Canth olikin lähempänä ruotsin- kuin suomenmielisiä.

Canthin kanta Suomalaisen puolueen kiisteleviin ryhmittymiin, ”vanhoihin” ja ”nuoriin”, oli ristiriitainen. Hän näki niissä hyviä ja huonoja puolia. 1880-luvun lopulla Canth kirjoitti tuttavalleen: ”Vieraita on käynyt vähän väliä minua keskeyttämässä. Riidellä sain nytkin oikein sydämen pohjasta. Koko kaupunki on jaettu kahteen leiriin, Savokarjalaisiin ja Savolaisiin. Minä moitin molempia, ja saan siis taistella kahtavertaa enemmän kuin muut. Eikä siitä mihinkään päästä: toinen on typerä, kuiva, ahdasmielinen, pitkäpiimäinen, tyhjää täysi j.n.e. Rehellinen tosin sitten ja hyvästävyinen ja vakava. Toinen taas: kavala, ilkeä, omaatuntoa vailla, pintapuolinen, kevytmielinen pilkkaaja, herjaaja, vainooja, vihainen koira, pureva j.n.e. Mutta hauskanpuolinen, iloinen, friski, taitava etenkin taikka juuri pilkanteossa, ja haukkumisessa oikea mestari, stiilin puolesta selvä ja sattuva j.n.e. – Kummanko puolelle voisi nyt siis kallistua? Herra tienne. Luulen että sittenkin ennemmin jälkimmäisen. Mutta parasta lienee, ettei yhdy kumpaankaan. – Milloin syntynee se liittokunta, johon minä voisin kuulua? – Turhaa lienee toivoa, että se tässä maailmassa syntyy.”²⁸⁸ Kiihkeistä mielipiteistään huolimatta Canth vierasti liian terävää ja repivää kritiikkiä, jota erityisesti nuoret radikaalit suomenmieli-

²⁸⁵ Esim. Alapuro ja Stenius 1987, 34-35. Myös Vares 2000, 22-43.

²⁸⁶ Canth Kaarlo Bergbomille 18.10.1882, 81-82; Canth Olga Kiljanderille 3.2.1883, 89-90. Myös Asp 1948, 8-30.

²⁸⁷ Juva 1956, 131-132; Murtorinne 1992, 322.

²⁸⁸ Canth J. H. Erkolle 4.1.1888, 306-307.

set harrastivat.²⁸⁹ Hän pyrki pohjimmiltaan harmoniaan ja sovintoon vaikka esitti ajoittain jyrkkiäkin mielipiteitä ja puolusti niitä ärhäkkäästi. Aatteellisesti häntä lähimpänä oli Valvoja-lehteä julkaissut vapaamielistä suuntaa edustanut ryhmä. Sen piirissä tuotiin esiin tieteen uusia saavutuksia ja ennen kaikkea suhtauduttiin myönteisesti naiskysymykseen. Uskontokysymyksessä se edusti Canthin tavoin maltillisen uudistusmielistä linjaa.

Vuonna 1885 esitetyn Työmiehen vaimo-näytelmän aiheuttama kohu sai Canthin pohtimaan vallinnutta yhteiskunnallista tilannetta yhteiskuntarauhan näkökulmasta: ”Enpä usko, jos muualla maailmassa revolutioni syntyykin, että se toki sentään *meillä* olisi tarpeellinen. Eihän ole meillä niin suuria epäkohtia kuin muualla. Ei ole äärettömät rikkaudet rinnan kurjimman köyhyyden kanssa, vaikka tosin vähän sinnepäin. Saisimmehan kaikessa rauhassa täällä parannella olojamme ja välttää alkavassa kansallisessa elämässämme epäkohtia, joita muualla on syntynyt. Vaara on vaan tuossa kauhean sitkeässä konservatismissa. Naiskysymys ei olisi niin suurta intohimoa herättänyt, elleivät olisi sitä niin vastustaneet.” Canth kirjoitti inhoavansa sitä tekopyhyyttä ja farisealaisuutta, jonka varjossa naisia ja myös muita yhteiskunnan heikompiosaisia sorrettiin ja pidettiin kehityksen ulkopuolella. Hän kuitenkin uskoi, että muutokset oli mahdollista toteuttaa rauhanomaisella edistyksellä.²⁹⁰

Tasa-arvo oli Canthin ihmiskäsityksen perusta. Hänelle se tarkoitti käytännössä sitä, että ihmisiä ei hänestä pitänyt arvottaa heidän sosiaalisen asemansa tai sukupuolensa mukaan. Canthin maailmankatsomus sisälsi vahvan oikeudenmukaisuuden vaatimuksen, muun muassa naisasia ja työväenkysymys olivat hänelle ennen kaikkea kysymyksiä totuudesta. Hän kirjoitti nuorelle Juhani Aholle: ”Olen ollut täällä äärettömän ihastunut erääseen aivan uuteen kirjaan [Georgen] »Sociala spörsmål». Socialismia, ihan puhdasta socialismia. Se on parasta, mitä tähän saakka olen lukenut. Se on mainiota. Näyttää, kuinka socialismi perustuu juuri Kristuksen oppiin, ja kuinka vallalla olijat ovat uskontomme väärentäneet omien alhaisten tarkoitustensa hyväksi. Teidän täytyy se välttämättä lukea.” Canth näki socialismissa kristinuskon lähimmäisenrakkauden ja oikeudenmukaisuuden perussanoman: ”Ei, kuulkaa, meidän täytyy ruveta ihan uudesta elämään. Uudet, avarat näköalat aukeavat, uudet viljavainiot laajenevat etemme. Vasta

²⁸⁹ Vrt. Vares 2000, 40-43.

²⁹⁰ Canth Emilie Bergbomille 9.2.1885, 194-195.

nyt ruvetaan kristinopin jaloja periaatteita käsittämään, ainakin niitä vasta nyt koetetaan sovittaa elämään.” Uudenlainen idealistiselta tuntunut aate kiehtoi Canthia ja sai myös hänen mielikuvituksensa lentämään: ”Tuhattuotista valtakuntaa ruvetaan valmistelemaan, jolloin rakkaus, veljellisyys ihmisiä elähdyttää, itsekkäisyys, viha, vaino, juorut ja muut semmoiset maan päältä karkoitetaan kauas – Saturnukseen taikka johonkin vielä kauemmas. Ja silloin rakastetaan ei ainoastaan ihmisiä, veljiä mutta myöskin eläimiä, kasvia, koko luontoa. Kalle [Brofeldt] keksi tänään, että laitettaisiin jonkunlaista ravitsevaa pulveria, jota ihmiset nauttivat joka aamu, ettei tarvitse syödä eikä juoda, ei eläimiä eikä kasvia. Sitä varmaankaan ei vielä kukaan ole tullut ajatelleeksi. Jahka me nyt sen keksimme, sen pulverin nimittäin, niin otamme sille keksinnölle patentin, tulemme äärettömän rikkaaksi ja järjestämme sitten koko maailman menon oman mielemme mukaan.”²⁹¹

Kaiken kaikkiaan Canth suhtautui sosialismiin toiveikkaan myönteisesti: ”Niin se siis alkaa Suomessakin tuo valtava demokraattinen liike. Saapa nähdä kuinka ja mitkä dimensionit se ottaa. Socialismi se taas yhdistää hajonneet laumat. Siinä on jotakin toivorikasta, rakentavaa; ei aina vaan repimistä.”²⁹² Canthille ”työväen tilan parantaminen” oli tärkeä asia, joka kuuluu ”uuden ajan ohjelmaan”. Siitä käytyä keskustelua hän piti samankaltaisena kuin naiskysymystäkin.²⁹³ Näiden kahden kiistakysymyksen yhteneväisyyttä lisäsi, että molemmissa oli kyse oikeudettoman kansanosan asemasta ja molempien ryhmien oikeuksien ajaminen kohtasi vastustusta. Esimerkiksi papiston kanta työväenliikkeeseen oli, että se ei ainoastaan ollut yhteiskunnalliselle järjestelmälle vaarallinen, vaan myös soti kristinoppia vastaan. Kirkko piti työväenliikettä maailmankatsomuksellisenä, ei sosiaalisena kysymyksenä.²⁹⁴ Canthin mielestä on kuitenkin vaarallisempaa antaa vääryyksien hallita ja yhteiskunnan epäkohtien lisääntyä piilossa vain rauhan säilyttämiseksi. Hän kyseli: ”Paraneeko mätähaava sillä, että sitä pinnalta koetetaan umpeen saada, vai täytyykö olla uskallusta juuria myöten käyvän leikkauksen tekoon. Ja kristinoppia vastaan soti soti, jonka perusteena on: ihmisrakkaus, oikeus ja totuus?”²⁹⁵ Canth puolusti työväenkysymystä pitkälti samoin perusteluin kuin

²⁹¹ Canth Juhani Aholle lokakuu? 1884, 173-174.

²⁹² Canth Mainio Levanderille 29.11.1886, 249.

²⁹³ Canth, Kirjeitä Kuopiosta I [Keski-Suomi 1885], 155.

²⁹⁴ Murtorinne 1992, 344-345.

²⁹⁵ Canth, Kirjeitä Kuopiosta I [Keski-Suomi 1885], 156.

naisasiaakin. Hänen sympatiaansa lisäsi kirkon ja papiston epäluuloisuus ja varauksellisuus niitä kohtaan.

Vallitseva yhteiskunnallinen järjestelmä oli Canthin käsityksen mukaan jääne palkanalliseksi aikakaudesta. Yhteiskunnassa vallitsi raju taistelu olemisen puolesta. Pieni vähemmistö omisti rikkaudet, valistuksen ja vallan samaan aikaan kun suurin osa kansasta eli köyhydessä ja kurjuudessa. Canthin mielestä syynä oli järjestelmä, joka ei perustunut oikeuteen ja rakkauteen vaan salli toisten anastaa etuoikeuksia toisten kustannuksella. Hän ennusti, että köyhyys ja epäoikeudenmukaisuus oli johtamassa mullistuksiin: ”ratkaiseva hetki lähestyy; häiriöt ja levottomuudet Euroopan suurissa sivistysmaissa ennustavat pikaista ja tärkeää käännekohtaa ihmiskunnan historiassa.”²⁹⁶ Hän piti taloudellista epätasa-arvoa kehityksen suurena esteenä.

Köyhyyden ja epäoikeudenmukaisuuden poistamiseksi yhteiskunnallisen järjestyksen muuttaminen oli Canthin mielestä välttämätöntä. Naisten osuudesta siinä työssä Canthilla oli suoraviivainen, toimintaa painottava linja: ”Missä ovat naiset? Virkkaukset pois, vasikoita juottakaa, lehmiä lypsäkää ja kirnutkaa voita! Ei auta liian paljon herustella tässä maassa, kovin on luonto ankara ja karkea. Eikä semmoinen hypisteleminen, jota te, sivistyneet naiset, työnä pidätte, todenperään ole mitään työtä, joutavan päiväistä ajan hukkaa vaan.”²⁹⁷ Canth uskoi, että työnteko paransi paitsi tekijänsä omaa elämää myös koko yhteiskunnan hyvinvointia. Se oli yksi keino, jolla nainen saattoi tehdä itsensä tarpeelliseksi, hankkia itsenäisyyttä ja vaikuttaa asioihin.

Toinen keino köyhyyden lievittämiseksi oli hyväntekeväisyystyö, jota erityisesti sivistyneistön naiset harjoittivat.²⁹⁸ Heidän toiminnallaan uskonnolliselta pohjalta perustetuissa hyväntekeväisyysyhdistyksissä oli jo vuosikymmenten perinteet, esimerkiksi ensimmäiset köyhien naisten ja lasten auttamiseksi toimivat rouvasväenyhdistykset oli perustettu jo 1840-luvulla.²⁹⁹ 1880-luvun puolivälissä, kun kansalaisjärjestötoiminta

²⁹⁶ Canth, Ajatuksia [Excelsior 1886], 173.

²⁹⁷ Canth, Kirjeitä Kuopiosta I [Keski-Suomi 1885], 158.

²⁹⁸ Sivistyneistön miesten ja naisten erilainen suhtautuminen uskoon näkyi erilaisena yhteiskunnallisena aktiivisuutena. Siinä missä miehet politisoituivat, suuntautuivat naiset kristillis-siveelliseen järjestötoimintaan. Naisten uskonnollinen aktiviteetti alkoi suuntautua yhteiskunnallista äitiyttä ajaviin ja moderniin kansalaisuskonnollisuuteen kasvattaviin kristillisiin naisjärjestöihin. Naisten hyväntekeväisyys ja kansanvalistustyö nähtiin heidän perheroolinsa laajentamisena yhteiskuntaan päin. Sulkunen 1999, 64-101, 171-172; Ollila 1998, 139, 170-171.

²⁹⁹ Nainen ja naisen työ Suomessa 1893, 55-59.

muutenkin alkoi yleistyä, Canth perusti yhdessä muutaman kuopiolaisten ystävättärensä kanssa työkodin lapsille. Hän oli siitä hyvin innostunut. Intoa lisäsi se, että yhdistyksessä toimi muun muassa kuvernöörinrouva Elisabeth Järnefelt, jonka uudistushenkisyys viehätti Canthia.³⁰⁰ Mutta vaikka Canth osallistui sivistyneistön naisten keskuudessa yleiseen hyväntekeväisyystyöhön, suhtautui hän perimmältään sen kaltaiseen toimintaan kriittisesti. Hänestä se oli usein ulkokultaista ja tekopyhää, ja johti pidemmän päälle vain ongelmien väistelemiseen, ei niiden pysyvään ratkaisuun.³⁰¹

Tutustuttuaan toisaalta Kuopion seudun köyhälistön ja työväestön asemaan ja toisaalta kirjallisuuden välityksellä sosialismiin Canth kirjoitti vuonna 1886 aihepiiriä käsittelevän *Köyhää kansaa*-novellin. Sen johdosta hän joutui jälleen syytetyksi jumalattomuudesta. Muun muassa Agathon Meurmanin hyökkäsi Canthia vastaan. Saamastaan arvostelusta Canth kirjoitti: ”Kyllä A. M. [Agathon Meurman] vielä saa nähdä lentävätkö voimakkaat naiset niin juuri höyhenen tavoin hänen edessään. Unohti ottaa lukuun sen, että Jumala se on meidän puolellamme, siitä ei pääse mihinkään.”³⁰² Canth oli valmis taistelemaan oikeaksi kokemansa köyhälistön asian puolesta.

Novellin saama vastaanotto kärjisti lopullisesti Canthin ja hänen teoksiaan jumalattomuudesta arvostelleiden henkilöiden käsitysten vastakohtaisuutta. Lucina Hagmanille Canth kommentoi näennäisen huolettomasti saamaansa arvostelua: ”Herra varjele niitä jumalisia, kyllä ne meitä syntisparkoja kerran ja toisen helvettiin lähettävät. Mutta kaks siitä!” Myös monet ystävät kääntyivät Canthia vastaan. Hän epäili, että eräänkin ystävän esittämän arvostelun takana saattoi olla piispa Johanssonin käsitykset: ”Mutta hän on liian paljon ruvennut ehkä jumaloitsemaan piispa Johanssonia, vaikka en minä tiedä varmasti olivatko nämä hänen mielipiteitään. Luulen kumminkin.”³⁰³ Piispa ei ennestäänkään ollut Canthin suosiossa vanhoillisten mielipiteidensä johdosta. ”Piispa Johanssonin kanssa emme ole missään tekemisessä olleet. Hän oli täällä muuten jo puolijumalana kaikilla jumalisilla, taikka ehkä koko jumalanakin jumalisilla naisilla.”³⁰⁴ Canthin yhteiskunnallinen aktiivisuus ja kriittisyys ei vastannut naisille asetettuja vaatimuksia. Lucina Hagman käsitys oli, että aikalaiset eivät tuominneet Canthia ainoastaan sen

³⁰⁰ Canth Hilda Aspille 16.4.1885, 204; *Nainen ja naisen työ Suomessa* 1893, 79.

³⁰¹ Canth, *Kirjeitä Kuopiosta I* [Keski-Suomi 1885], 156-157. Kts. myös Markkola 2000, 131.

³⁰² Canth Ida Hannikaiselle 18.12.1886, 253.

³⁰³ Canth Lucina Hagmanille 13.12.1886, 253.

³⁰⁴ Canth Kaarlo Bergbomille [1886 alkuvuodesta], 219-220.

vuoksi, mitä hän puhui ja kirjoitti vaan ennen kaikkea siksi, että hän ylipäänsä teki niin.³⁰⁵ Sivistyneistöön kuuluneelta naiselta odotettiin hillittyä ja säädynmukaista käytöstä, siihen ei asioiden kyseenalaistaminen ja arvosteleminen sopinut.

³⁰⁵ Hagman 1906, 81-84.

VIII Tavoitteena totuus ja vapaus

Kristinuskon uudistaminen

1880-luvun puolivälissä Canthin suhtautuminen kirkkoon ja uskontoon muuttui aiempaa kriittisemmäksi. Yhtenä tärkeänä syynä oli papiston ja vanhoillisten kristillisten piirien kielteinen asenne kaikkiin yhteiskuntaa uudistamaan pyrkiviin liikkeisiin. Canth koki, etteivät naiset saaneet näistä piireistä tarpeeksi tukea. Hän alkoi vakuuttua siitä, ettei kirkon edustama linja ollut kristinuskon alkuperäisen hengen mukainen ja ryhtyi vaatimaan sen muuttamista: ”Mutta tämän, kristillisyyden alkuperäisen hengen uudistamiseen, sen toteuttamiseen *elämässä*, pyrkivät ajan voimakkaat aatevirrat. Ruvetaan ymmärtämään, ettei rakkaus, oikeus, tasa-arvo ja vapaus ole kuolleita sanoja vaan, mutta että niitä myös tulee teossa ja työssä toteuttaa. Se on ajan vakava vaatimus, ja ainoastaan niiden perustukselle rakennettu yhteiskunta voipi täst’edes menestyä ja eheänä säilyä.”³⁰⁶

Suhtautuminen kirkkoon ja uskontoon ei voinut olla 1880-luvulla välinpitämätön. Kirkkoon olivat sidottuja nekin, joilla ei ollut henkilökohtaista uskonnollista vakaumusta ja jotka olisivat halunneet erota siitä. Alkaneesta maallistumiskehityksestä huolimatta kirkolla ja uskonnolla oli sekä yleistä valtaa esimerkiksi pappissäädyn välityksellä että vaikutusvaltaa ihmisten mielipiteisiin. Kirkkoa ja uskontoa myös kunnioitettiin. Useimmille ihmisille ne edustivat lakia ja oikeudenmukaisuutta. Siksi Canthillekin oli tärkeää, että vallitseva tulkinta uskonnosta oli ’oikea’. Hän puhui totuudesta. Piispan ja papiston enemmistön vanhoillisuus sai Canthin vaatimaan paluuta kristinuskon ”alkuperäiseen” sisältöön, joka aikojen kuluessa oli hänen mielestään vääristynyt ja hämärtynyt. Yleisestä edistysuskostaan huolimatta hän uskoi kristinuskon tulkinnassa tapahtuneen taantumista. Uskonnon alueella ei ollut hänen mielestään tapahtunut muiden elämänalueiden tapaan edistystä, asioiden myönteistä eteenpäinmenoa.

Kirkon ja kristinuskon piti Canthin mielestä tulla osaksi yhteiskunnan edistystä ja ihmisten jokapäiväistä elämää. ”Reaalisuutta vaatii nykyaika kaikkialla. Kristinoppi on haudattu kirkonseinien sisään ja kiedottu dogmatiikan kahleisiin. Irroittukoon niistä ja

³⁰⁶ Canth, Ajatuksia [Excelsior 1886], 173.

tulkoon ulos keskuuteemme, opettamaan meille vapautta, tasa-arvoa ja rakkautta. Järjestäköön yhteiskuntamme siihen suuntaan, ettei elämän ehdoissa toinen ihminen ole pakoitettu toista kuluttamaan, vaan että he molemmat luontoa kuluttavat. Johtakoon meitä niin pikaiseen ja tehokkaaseen parannukseen kuin mahdollista tuon suurimman ja köyhimmän kansankerroksen tilassa. Vaikuttakoon nopeampaa revolutionia ihmisten ajatus- ja tunnetavassa, herättäköön oikeuden ja totuuden harrastuksen sellaisen, ettei vääryksiä yhteiskunnassa suosita eikä velvoiteta ketään vasten parempaa tietoaan niitä suvaitsemaan ja kannattamaan. Vasta silloin voi levollisempi aika taas koitua ihmisten yhteiselämässä, työn ja toimen hedelmät suurempaa siunausta tuottaa.”³⁰⁷

Canth pyrki ennen kaikkea uuteen, hänen mielestään alkuperäisempään tulkintaan kristinuskosta, ei sen syrjäyttämiseen tai kumoamiseen. Hänestä vallitseva tulkinta soti edistyksen henkeä vastaan. Ystävättärelleen Canth selvitti uskonnollista kantaansa: ”Mutta katsantotapani on muuttunut, en minä enää Ida kulta, tunne enkä ajattele niin kuin ennen. Jumala on kuljettanut minua toiselle tielle. Minusta nykyisistä uskonnollisista käsitteistä on niin paljon erhetystä. Riiputaan liian paljon puustavissa ja sen kautta joudutaan väärälle tolalle.” Canth arveli, että uskonto kaikesta vastustuksesta huolimatta muuttuisi, joskin hitaasti: ”En toivo, että sinä minua ymmärtäisit, sinä enemmän kuin muutkaan niistä, jotka nykyajan tavalla uskontoa käsittävät. Minä toivon että niissä käsitteissä pian muutos tulee tapahtumaan, ja enteiden mukaan uskonkin että niin käy, vaikka kenties ei meidän aikana vielä. Ihmiskunta kaipaa ja odottaa reformaattoria uskonnon alalla.”³⁰⁸

Canth herätti paheksuntaa hyökkäämällä esimerkiksi Köyhää kansaa-novellissa paitsi vallassa olevia miehiä myös kirkkoa vastaan. Monet hänen esittämänsä ajatukset olivat niin radikaaleja, etteivät aikalaiset voineet niitä hyväksyä. Novellissa on muun muassa tohtori, joka vaatii parantumattomasti sairaille armokuolemaa.³⁰⁹ Kirkon edustaman raamattutulkinnan näkökulmasta sen sallimista pidettiin murhana ja siten täysin mahdollottomana hyväksyä. Canthin oli vaikea hyväksyä sitä, että kirkossa saarnattiin lähimmäisenrakkautta samaan aikaan kun ihmisten hädänalaista asemaa pidettiin Jumalan tahtona, johon ei ihmisen toimin ollut tarpeen puuttua.³¹⁰ Hän halusi herättää armo-

³⁰⁷ Canth, Ajatuksia [Excelsior 1886], 173-174.

³⁰⁸ Canth Ida Bonsdorffille 3.2.1887, 262-263.

³⁰⁹ Canth 1886, 72-77.

³¹⁰ Canth Ida Hannikaiselle 18.12.1886, 254.

kuolema-ajatuksellaan ennen kaikkea keskustelua vallitsevasta uskonkäsityksestä, joka hänestä oli lähinnä tekopyhä.

Vaikka uskonnon muuttuminen alkoikin vaikuttaa Canthista sekä välttämättömältä että väistämättömältä, oli hän epävarma siitä, miten ja koska se tapahtuisi. ”Pikkuisia poloisia kaikki olemme ja vaikeasti nuo jumalalliset totuudet meissä itämään pääsevät, mutta niiden lopullista voittoa ei epäillä tarvitse. Ja elleivät voita meidän maapallollamme, kyllä voittavat jollakulla toisella. – – – Minä haaveilen jotain uutta uskontoa, joka perustuu tuohon vanhaan. Mutta en saa siitä kiinni. Aavistan, että joku kohta tulee, joka sen ihmiskunnalle julistaa, nähneekö sitä vaan minun silmäni, kuulleeke minun korvani, vai olenko silloin jo multana maan!” Uskon näivettyminen pelkäsi nimikristillisyydeksi vaivasi Canthia ja sai hänet kyselemään: ”Milloin toteutuvat nuo sanat: rakastakaa toinen toistanne niin kuin minä olen teitä rakastanut! Milloin olemme kaikki Kristuksen oikeita opetuslapsia? Ja milloin loppuu maan päältä riita ja eripuraisuus? Tulisikohan ehkä ikävä olla, jos nuo tyyten loppuisivat?”³¹¹

Canthin uskonnollisia kannanottoja paheksuttiin, ne olivat liian radikaaleja naisen esittämäksi. Hänellä oli kuitenkin sosiaalisen asemansa vuoksi ylipäätään mahdollista esittää julkisesti mielipiteitä näinkin keskeisestä arvoista ja normeista koskevasta asiasta. Sekä lehtikirjoituksissaan että kaunokirjallisuudessaan hän tavallaan ’saarnasi’ parannusta synneistä sikäli, kun synnillä tarkoitetaan Jumalan tahdon vastaista toimintaa. Hän ajatteli määrätynlaisen toiminnan eli Jumalan todellisten käskyjen noudattamisen johtavan maailma kehittymiseen oikeaan, Jumalan tahtomaan suuntaan. Puhuessaan uskon uudistamisen yhteydessä totuudesta hän tarkoitti nimenomaan Jumalan tahtoa ja johdatusta. Hänestä kristinusko oli perimmäiseltä hengeltään yhteiskunnallisia oloja uudistavaa. Canth kyseli ystäviltaan: ”Miltä maailma Teistä näyttää? Oletteko siihen täydellisesti tyytyväiset. Minusta vaan koko tuo miesten laittama yhteiskunta on ihan mullin mallin, jota enemmän sitä katselen, sitä hullummaksi sen löydän. Ainoa sittenkin, josta pääsisi uuteen elämään on uskonto – kristinoppi puhtaassa, alkuperäisessä hengessään, mutta ei valtiokirkon hengessä.”³¹²

³¹¹ Canth Hanna Favorinille [30.12.1886], 257-258.

³¹² Canth Hilda Aspille huhtikuun 1886, 223.

Canthin ajatukset olivat lähellä niin sanotun liberaalin teologian piirissä esitettyjä näkemyksiä. Sen mukaan kristinusko tuli ajanmukaistaa tieteen antamat tulokset huomioiden. Sen kannattajat hyväksyivät muun muassa sekä jyrkän raamattukritiikin tulokset että darvinismin. Ihmeiden vaikutus kiellettiin, samoin esimerkiksi inkarnaatio ja ylösnousemus. Canth ei aivan näin pitkälle kritiikissään mennyt. Se sijaan hän piti liberaalin teologian kannattajien tavoin Kristusta ennen kaikkea sosiaalisena uudistajana ja eettisenä idealistina. Siitä näkökulmasta kristinuskon varsinainen ydin oli vuorisaarna ja siinä esitetty lähimmäisenrakkauden aate.³¹³ Kirkon piirissä tämänkaltaiset näkemykset herättivät paheksuntaa ja vastustusta, äärimmillään syytöksiä harhaoppisuudesta.

Kirkon kielteistä suhtautumista siihen kohdistuneeseen muutospaineeseen kuvaa uskonnonvapaudesta ja eriuskolaislaista³¹⁴ jo 1860-luvulta lähtien käyty kiista, jotka kiihtyivät vuosisadan lopulla. Kun kirkolliskokous torjui vuonna 1886 senaatin tekemän eriuskolaislakiesityksen, perusti joukko vapaamielisiä, lähinnä ruotsinmielisiä liberaaleja uskonnonvapaus- ja suvaitsevaisuusyhdistyksen. Canthkin allekirjoitti sekä yhdistyksen perustamisanomuksen että vuonna 1888 julkaiseman vetoamuksen uskonnonvapauden puolesta. Julkisuudessa aiheesta käytyyn keskusteluun liitettiin kysymys siitä, pakottiko uskonnonvapauden puute toisella tavalla ajattelevat omantunnon vastaiseen toimintaan. Vapaamielinen sivistyneistö syytti erityisesti papistoa siitä, ettei uskonnonvapaus- ja eriuskolaislakeja saatu säädettyä. Kirkko toimi sivistyneistön käsityksen mukaan edistystä vastaan, mikä vähensi kunnioitusta sitä kohtaan.³¹⁵

Canthin käsityksen mukaan uskonnonvapaudessa oli kyse ihmisten vapaasta kehityksestä. Se oli hänen mielestään senkaltainen omantunnon asia, ettei ihmisiä siinä saanut pakottaa.³¹⁶ Sen vuoksi hän suhtautui kysymykseen suurella vakavuudella: ”Olen odotellut ja odotellut tilaisuutta toimittaakseni jotakin uskonnonvapausyhdistyksen puolesta

³¹³ Kts. Juva 1956, 25-28.

³¹⁴ Ongelmaksi eriuskolaislain kohdalla muodostui kreikkalaiskatolisen kirkon erityisasema, joka esti kirkkokuntaan kuuluvia eroamista ja liittymistä muihin uskontokuntiin. Kysymykseen liittyi siten poliittinen ulottuvuus, pelko luterilaisen kirkon ja uskonnon heikkenevästä asemasta. Vuosien 1877-1878 valtiopäivillä eriuskolaislaki hylättiin, mikä vapaamielisempien aatellis- ja porvarissäätyjen keskuudessa nähtiin edistyksen ja uskonnonvapauden tappiona. Konservatiivinen ja liberaalinen linja olivat vastakkain eriuskolaislaissa. Sivistyneistön enemmistö kannatti liberaalia kantaa, papisto ja talonpojat olivat konservatiivisella kannalla. Seuraavan kerran eriuskolaislaki nostettiin esiin vuoden 1881 valtiopäivillä, mutta asia ei edennyt sielläkään. Kun eriuskolaislaki lopulta hyväksyttiin rajoitettuna vuonna 1889, oli se laadittu koskemaan vain protestanttista uskontoa tunnustavia. Se jätti ulkopuolelle muun muassa ortodoksit ja kokonaan kirkon ulkopuolelle haluavat. Juva 1956, 146-164; Luukanen 1985, 34

³¹⁵ Juva 1956, 32-55, 146-164.

³¹⁶ Kts. Hagman 1911, 152.

ta, mutta mitä tähän paikkakuntaan tulee saadaan siinä suhteessa odottaa tuomiopäivään asti. Itseänsä vapaamieliseksi kutsuvat ovat täydellisiä Mortensgårdar'ia [henkilö Ibse- nin näytelmässä Rosmersholm]! Kyllä he mielellään kevytmielistä puhetta huulillaan kantavat, herjaavat ja pilkkaavat sekä uskontoa, siveellisyyttä ja muita »pyhiä asioita», mutta olen huomannut, etteivät sellaiset ihmiset ole mahdollisia mihinkään vakavaan pyrkimykseen. He ovat kevytmielisyydestä eikä vakaumuksesta irtautuneet kirkosta. Heillä on hyvä olla, sillä ei kirkko vainoo heitä, vaan eriuskoisia. He eivät mistään pakosta tiedä, sillä heidän vapauttaan ei kukaan rajoita. Ja sitä paitsi on heidän pyrkimyksenänsä »maailman herroiksi» pääseminen! Kuinka siis olisivat niin epäviisaita, että panisivat maailman suosion alttiiksi. Totuuden eteen taisteleva ja kärsiminen ei kuulu heille. Korkeampaan uskuntoon, korkeampaan siveellisyyteen pyrkimisestä eivät he välitä. Senlaisia on suuri osa meidän »vapaamielisistä». Kun politiikka niin vaatii, antavat he vapaudelle hyvän päivän ja lähettävät sen sinne missä pippuri kasvaa. Piispa ja kuvernööri ovat pikkukaupungissa sellaisia auktoriteetteja ettei kukaan ihminen pidä itseänsä oikeutettuna missään tapauksessa ajattelemaan toisin kuin nämä korkeat herrat. Yhteiskunnan virheet ja naurettavuudet esiintyvät jyrkimmin ahtaissa oloissa, joissa henkinen kehitys ei jaksakaan saada minkäänlaista vastapainoa.»³¹⁷

Kirkon näkökulmasta erilaisissa uskonnon uudistamista vaativissa mielipiteissä ja hankkeissa vastakkain olivat usko elävään, persoonalliseen Jumalaan ja epäusko, jossa kaikki rajoittui tähän maailmaan. Epäuskossa tiede ja taide olivat ottaneet Jumalan paikan.³¹⁸ Esimerkiksi Gustaf Johansson oli sitä mieltä, että uusi elämäkatsomus merkitsi epäuskon ja vääränlaisen ihmisviisauden asettamista Jumalan ikuista säätämystä vastaan. Siksi kristinuskon filosofinen puolustaminen oli perusteetonta. Kristinusko puolusti itseään oman henkensä avulla, rationaaliset argumentit eivät ratkaisseet taistelua kristinuskon totuudesta. Johanssonin käsitys oli, että ihmistä ei voinut käännäyttää tieteellä, vaan vasta omantunnon herääminen ja sydämen uudistus vaikuttivat ihmiseen uudistavasti.³¹⁹

Canth ei tyytynyt kirkon ja Johanssonin edustamaan tulkintaan kristinuskosta. Hänen oli kuitenkin vaikea muodostaa itselleen uutta, selkeää ja johdonmukaista uskontokäsitystä

³¹⁷ Canth Mathilda Aspille 11.3.1888, 318-319.

³¹⁸ Murtorinne 1992, 337.

³¹⁹ Murtorinne 1992, 337-338.

vaikka hän muun muassa tutki monentyylistä kirjallisuutta selkiyttääkseen näkemyksiään. Luonnontieteitä opiskelevalle Mainio Levanderille Canth pohti maailmankaikkeuden olemusta ja uskonnon asemaa siinä kokonaisuudessa: ”Minulla ei ole nyt ollenkaan enää uusia aatteita, mutta sitä vaan olen vähän hourailnut, että siveellinen edistys ei rajoitu meidän maapalloon vaan että se jonkun reflexi voiman kautta kulkee täältä toisiin taivaan kappaleihin, korkeampiin tietysti, joissa se yhä kehittyy. Mitä sinä luonnon tutkijana siitä arvelet? En minä ole vielä tuosta ihan selvillä, mutta kenties vastaisesti pääsen. Siitä, näet, johtaisin kuolemattomuuden todistuksen. Ne jotka täällä koettavat valistua ja valistukseen rakentaa korkeampaa siveellisyttä, eivätkä sitten jaksaa sitä oikein vastustaa, oman heikkoutensa tai ympäristön tähden, ne – ei siihen se nyt loppui tällä kertaa. Olen lukenut jumalisia kirjoja hyvin ahkerasti. Ja kyllä niissä paljon hyvää on. Ydin on sulaa totuutta, mutta ihmiset ovat sitä hämmentäneet kovin. Luulen että »den blifvande själsvetenskapen» niin kuin Strindberg sanoo, tulee saamaan ensimmäiset alkeensa uskonnosta. Sielun lait ovat siellä parhaiten selvitettyt ja syvää psykologista totuutta siellä löytää. Tuomas a Kempin³²⁰ edelle ei ole sentään käynyt. Vahinko teille ihan varmaan on siinä, että te kokonaan hylkääte kristin opin. Heittäkää vaan se mikä on väärää, mutta pitäkää lujasti kiinni sen moraalista! Paneehan Comte myöskin moraalintieteiden huipuksi. Mutta missä olisi parempi moraalitotuus esiin kuin juuri Kristinopissa?”³²¹

Vaikka Canth arvosti kristinuskkoa, tunsikin hän vieraantuneensa kirkon edustamasta kristillisyydestä. Vuonna 1887 hän kuvaili Hilda Aspille elämänsä: ”Hiljaista elämää! Kuopion societetista olen vetänyt tykkään pois. Kirkkoon menin eilen ja huomasin uudelleen, etten minä »kristilliseen» seurakuntaan myöskään kuulu. Pappi saarnasi »Kristuksen tulemisen päivästä», jota uskovaiset toivolla ikävöivät, mutta jota maailman ihmiset, tuo suuri joukko, joka epäuskossa ja välinpitämättömyydessä elää, kauhistuu, koska se tietää silloin saavansa töittensä palkan, pääsevänsä ijankaikkiseen tuleen. Ja silloin, silloin he kyllä katuvat, mutta se on liian myöhäistä. Niin tyytyväisenä hän puhui noiden valittujen riemusta ja maailman lasten pelvosta ja vavistuksesta, varoitti vaan, että kavahtaisivat noita epäuskoisia, ettei vielä heidänkin uskonsa sammuisi, sillä he ovat kavalia kuin käärmeet j.n.e. – Tämä on rakkauden ja rauhan oppia! Sitä

³²⁰ Canthilla oli usein käsillä Tuomas Kempiläisen teos Kristuksen seuraamisesta, se oli yksi hänen lempiteoksiaan. Esim. Hagman 1911, 373-374; Asp 1948, 42.

³²¹ Canth Mainio Levanderille 29.11.1886, 248-249.

oppia, joka käskee lähimmäistä niin kuin itseään rakastamaan. Sitten lopuksi rukous: siunaa maan sotavoimaa maalla sekä merellä. Minä rukoilin: Herra, viivytä tulemisesi päivää siksi, että kaikki me poloiset valittujen joukkoon kuuluisimme. Hävitä sotavoimat valtakunnissa ja tee aseet tylsiksi. Mutta itkeä mun täytyi, että näin alhaisella kannalla kristin oppi meidän kirkossamme on. Mistä saa nykyään sielulle ravintoa?”³²² Canth havaitsi liian jyrkän ristiriidan kristinuskon opetuksen ja kirkon käytännön toiminnan välillä. Papit saarnasivat lähimmäisenrakkautta ja anteeksiantoa, käytännössä niitä ei noudatettu. Ihmisiä peloteltiin sen sijaan, että heitä olisi lohdutettu tai rohkaistu. Esimerkiksi sodanvastaisuus muodostui yhdeksi Canthin kiinnostuksen kohteeksi vuosikymmenen lopulla. Se oli hänestä kristillisen rakkauden ja anteeksiannon väistämätön seuraus.

Canthin into uudistaa kristinuskoa ajan vaatimusten tasolle sai hänet perustamaan vuonna 1889 Vapaita Aatteita-aikakauslehden yhdessä ylioppilas A. B. Mäkelän kanssa. Tarkoituksena oli lehden välityksellä tuoda julkisuuteen sen kaltaisia uusia tieteellisiä oppeja ja aatteita, joiden leviämistä vastustettiin vanhoillisimmissa kristillisissä piireissä. Lehtihankkeessa eräällä tavalla huipentui Canthin uskontokritiikki. Hän perusti lehden koska tunsu, ettei ollut vielä saanut sanoa kaikkea haluamaansa uskonnon alalta: ”Och dock har jag ej talat ut ännu, den religiösa frågan återstår.”³²³ Vapaita Aatteita oli suunnattu ennemminkin niin sanotulle maaseuturahvaalle kuin sivistyneistölle. Se sisälsi lähinnä ulkomaisista lehdistä suomenkielelle käännettyjä kansantajuisia tieteellisiä kirjoituksia muun muassa luonnontieteestä, naisasiasta ja työväenkysymyksestä. Vapaita Aatteita ilmestyi vain vuoden 1890 loppuun.³²⁴ Lehdessä Canth sai purkaa kritiikkinsä, ja eikä hän sen lakattua ilmestymästä enää kokenut tarpeelliseksi kiivailla entiseen tapaan uskontoa tai kirkkoa vastaan.

Nainen pelastajaksi

Taantunut tila, johon kristinuskko oli Canthin mielestä ajautunut, sai hänet hakemaan jonkinlaista ulospääsyä pysähtyneisyydestä. Hän halusi palauttaa kristinuskon sen alku-

³²² Canth Hilda Aspille 5.12.1887, 301-302.

³²³ Esim. Canth Gustaf von Numersille 21.11.1888, 347.

³²⁴ Esim. Hagman 1911, 209-210; von Frenckell-Thesleff 1944, 230-239; Nieminen 1990, 176-181.

peräisen hengen mukaiseen muotoon, ei kiistä sen totuutta. Hän alkoi mielessään hakea sille sen opetuksen mukaista uudistajaa, uutta Kristusta ja pelastajaa. Canth kirjoitti ystäväilleen 1880-luvun puolivälissä: ”Muuten olen ajatellut niin paljon Kristusta näinä aikoina. Ja siihen olen tullut, että hän tosin oli suurin moraalinen genia, mitä maailmassa tähän saakka on ollut, mutta hän ei ollut taiteellinen eikä tieteellinen genia ja siinä hänen suuri puutteensa. Nykyaika kaipaa taas tuommoista maailman pelastajaa. Mutta siltä vaaditaan jo äärettömän paljon enempi. Hänen, tuon uuden Kr., pitää olla niin ylen korkean ja suuren hengen, että hän käsittää korkeimman kehityksen moraalin, taiteen ja tieteen alalla. Eikä ole sanottu, että Kr. moraalikaan oli viimeinen sana. Hän, Kr., oli »mångom till fall», niin kuin se muistaakseni sanotaan. Tuo uusi ei saa olla kenellekään »till fall», vaan kaikille »till upprättelse». Hän antoi pahuuden vapaasti kasvaa vihamiehissään, mutta hänen olisi pitänyt voittaa heidät henkensä voimalla. Entinen Kristus osasi kuolla, uuden Kr. täytyy osata elää, täytyy näyttää ihmiskunnalle, miten voidaan onnellista ja onnea tuottavaa elämää elää tässä synnin ja murheen laaksossa. – Niin, sinä naurat näille minun tuumilleni, arvaan. Mutta ei ne ole naurettavia.”³²⁵ Canthin esittämä ajatus Kristuksesta epätäydellisenä, mutta kehittyvänä persoonana on kristinuskolle vieras. Sille Kristus on Jumalan poika, ja sellaisena ihmisen aistein havaittavista puutteista huolimatta täydellinen.

Vaikka Canthin pohdinnat ja näkemykset olivatkin tavanomaista radikaalimpia, heijastivat ne tietyllä tapaa aikaansa. Edistyshenkisimpien piirissä alettiin pitää mahdollisena, että uskontoa saattoi uudistaa ja muuttaa samalla tavoin kuin yhteiskuntaa. Ajateltiin, että uskonnonkin täytyi kehittyä kaiken aikaa korkeammalle tasolle. Canth luotti siihen, että uusi, kehittyneempi versio uskonnosta huomioi aiempaa paremmin naisten oikeudet. Valvoja-lehdessä vuonna 1885 julkaistussa kirjoituksessa hän purki pettymystään vallassa oleviin miehiin. Naisten tuli hänen mielestään sanoutua irti yhteiskunnasta. Sitä ennen naiset voisivat Canthin mielestä arvostella yhteiskuntaa uskopuolisina koska heillä ei ollut mahdollisuutta sen kehittämiseen: ”Vapautukoon nainen niistäkin harvoista siteistä, joilla hän tuohon mätäiseen yhteiskuntaan on kiinnitetty. Kasvakoon ja valmistukoon itsenäisesti tulevalle tehtävälleen. Ja kun otollinen hetki on tullut, nouskoon hän ihmiskunnan äitinä ja kasvattajana valtaistuimelle ja ottakoon tehokasta osaa lakien laadintaan, uskonnon puhdistamiseen, tieteen ja taiteen kehittämiseen sekä yhteiskunnallisen elämän uudesta järjestämisestä. Silloin kaikukoon uudelleen maailmassa

³²⁵ Canth Mainio Levanderille 25.6.1886, 227.

nuo ensimmäisen miehen sanat: ”vaimo, jonkas minulle annoit –”, ei nuhteena enää eikä syytöksenä, vaan riemullisena kiitos- ja ylistysvirtenä.”³²⁶ Canth ajatteli, että nimenomaan naiset saatuaan valtaa muokkaisivat yhteiskunnan eri osa-alueet, myös uskonnon, entistä korkeammalle kehitystasolle. Ja ennen kaikkea, naisten myönteinen vaikutus ja työ saisi viimeinkin tunnustusta ja arvostusta.

Canthin jyrkät käsitykset ja värikäs tapa ilmaista niitä johti muun muassa siihen, että hänen lehtikirjoituksiaan joko lievennettiin tai kieltäydyttiin kokonaan painamasta. Jopa Naisyhdistyksen naisista Canthin mielipiteiden radikaalius ja tapa nostaa naiset ”valtaistuimelle” tuntuivat vieraalta vaikka he tämän esittämän arvostelun perussisältöön yhtyivätkin.³²⁷ Canthin vaatimus, että naisten tuli irtautua vallitsevasta yhteiskunnasta koska heidän edistymistään vaikeutettiin, ei ollut kuitenkaan tarkoitettu sananmukaiseksi ohjeeksi. Jatkoihan hän itsekin entiseen tapaan kirjoitustyötään ja vallitsevien olojen arvostelua. Pikemminkin se oli purkaus, jonka tarkoituksena oli tehostaa kirjoituksen varsinaista sanomaa, naisten oikeutta itsensä kehittämiseen ilman, että sitä esimerkiksi kristinuskoon vedoten estettiin.

Ylipäättäänkin Canthin ärhäkkä tapa ilmaista mielipiteitään herätti ihmisissä hämmennystä eivätkä kaikki hyväksyneet sitä. Esimerkiksi vapaamielisenä pidettyä Elisabeth Järnefeltiä ärsytti välillä Canthin intoilu kaikista aatteista. Muun muassa uskonnosta Canth saattoi hänestä puhua lähinnä lapsellisesti, luullen olevansa ainoa vapaamielinen ja asioita ennakkoluulottomasti pohtinut. ”Sillä on kaikki skruuvit aivan auki” oli Elisabeth Järnefeltin tuomio uskontokysymyksestä ja Venäjän hallinnosta Järnefeltien kutsuilla ”raivoamaan” ryhtyneestä Canthista. Useat aikalaiset olivat hänen kanssaan samaa mieltä. Canthia pidettiin usein liian innokkaana ja kiihkeänä.³²⁸ Kielteiseen suhtautumiseen saattoi vaikuttaa sekin, että naisen liiallista aktiivisuutta pidettiin epänaïvisena. Canth oli kuitenkin suvaitsevainen ajamissaan asioissa vaikka hän kiivailikin niiden puolesta. Esimerkiksi raittiuskysymyksessä hän ei käytännössä ollut niin ehdoton etteikö olisi suvainnut kohtuullista viininjuontia. Samoin kielikiistassa hän oli hyvinkin maltillinen vaikka ajoikin suomen kielen aseman parantamista. Naiskysymys kohdalla

³²⁶ Canth, Naiskysymyksestä vielä sananen [Valvoja 1885], 110-113.

³²⁷ Rajainen 1973, 25, 49.

³²⁸ Elisabeth Järnefelt Juhani Aholle [1886], 58-59. Myös Krohn 1917, 200-201.

Canth oli ehdottomin, mutta ymmärsi senkin yhteydessä myös toisinajattelihoita, jos nämä hänen mielestään perustelivat kantansa naisia väheksymättä tai halveksumatta.

Erityisesti nais- ja uskontokysymyksiä käsitelleiden kirjoitusten herättämä julkinen kohu rasitti Canthia vaikka toisaalta nostattikin taistelutahtoa. Ystävilleen hän valitti mäsennustaan ajoittain vihamieliseltä tuntuvassa ilmapiirissä: ”Taistelu on ollut niin moninainen, aineellinen ja henkinen, vai kuinka niitä nimittäisin. Murhetta, huolta ja ääretöntä sielun tuskaa! Eikä yhtään rakkautta, kylmyyttä ja vihaa vaan. Halveksin itseäni, kun olen niin heikko, mutta minä en mitään voi. Minä isoon ja janoon rakkautta, olen kiitollinen kerjäläiselle pienen pienestä ystävällisestä katseesta, itse olen kerjäläinen, hän anoo minulta leipää, minä häneltä lämpimää tunnetta. Mitä välitän menestymisestä Tukholmassa³²⁹, katkerammin kuin koskaan tunnen nyt, kuinka kaikki siteet minun ja kansalaisten välillä ovat katkenneet. Ennen kuin minulla mitään harrastuksia oli, elin sovussa ja ystävydessä kaikkien ihmisten kanssa, nautin elämästä ja iloitsin hiljaisissa, rauhallisissa töissä. Mutta harrastuksieni tähden on ystäväistä ero tullut. En minä ymmärrä heitä, eivätkä he minua. Mikä minulle on totta, se heille valhetta ja päinvastoin. Ellei olisi ihmisiin ollut niin kiintynyt, voisihan tulla ilman heitä toimeen. Ja luultavasti siihen viimein täytyykin tottua, mutta sitä ennen kivistää, karsii ja repii sydäntä. Elkkä minulle naurako, vaikka melkein itse sitä teen lopuksi aina, sitten kuin ensin itkulla olen helpoittanut mieltä.”³³⁰

Canthia ei hänen mielipiteittensä aiheuttama arvostelu estänyt kehittämästä edelleen ajatusta uskonnon uudistajasta. Hän havaitsi sekä naisten asemassa että kristinuskon tilassa pysähtyneisyyttä ja tarvetta muutokseen. Hän ihastui ajatukseen yhteiskuntaa uudistamaan ilmestyvästä Kristuksesta, joka olisi tällä kertaa sukupuoleltaan nainen. Hän kirjoitti Kaarlo Bergbomille: ”Kuinkahan kauan ihmiset sokeudessaan vaeltavat ja antavat kirkon ja pappis vallan sekoittaa pois totisen puhtaan uskonnon. Jospahan tulisi, jospahan tulisi toinen Kristus raikkaamaan maailmaa taas. Ja tällä kertaa se saisi olla nainen!”³³¹ Lucina Hagmanin mukaan Canth lausui usein tuttavillean uskovansa, että hänen kaipaamansa tuleva uskonnon uudistaja olisi nainen. Naiskristus täydentäisi hänen uskonsa mukaan Kristuksen opin.³³² Kristinuskon uudistamisessa Canthille oli tär-

³²⁹ Työmiehen vaimo-näytelmä esitettiin Tukholmassa vuonna 1886.

³³⁰ Canth Emilie Bergbomille 6.5.1886, 225-226. Myös Canth Olga Kiljanderille 1.5.1886, 223-224.

³³¹ Canth Kaarlo Bergbomille [1886 alkuvuodesta], 219-220.

³³² Hagman 1911, 92-93.

keää, että naisia ryhdyttäisiin arvostamaan ja antamaan heille oikeuksia. Hänen purkauksensa naiskristuksesta oli tämän toiveen yksi ilmaus. Naiset olivat Canthin käsityksen mukaan käyttämätön voimavara yhteiskunnassa, heidän avullaan sen toivottu edistys ja kehitys olisi mahdollisia. Heidän tuli vain saada vapautta toteuttaa itseään. Nainen pelastajana -vaatimus piti sisällään ajatuksen, että nainen Kristuksena pelastaisi nimenomaan oman sukupuolensa alisteisesta asemasta. Canth halusi nostaa naissukupuolen arvostusta kyseenalaistamalla jumaluuden ajattelun sukupuolisidonnaisuuden.

Puhumalla naiskristuksesta Canth kosketti kristinuskon perustavia totuuksia, joita ovat usko Kristuksen jumaluuteen ja ylösnousemukseen sekä Raamatun jumalalliseen inspiraatioon.³³³ Vaikka hän ei suoranaisesti kyseenalaistanutkaan Kristuksen jumaluutta, oli ennenkuulumatonta, että hän pelkkänä maallikon ja vielä naisena puuttui Kristuksen olemukseen. Kristinuskossahan Kristuksen toisella tai uudella tulemisella tarkoitetaan maailmanloppua ja viimeistä tuomiota, eli sen yhteydessä puhutaan uskonnon perimmäisestä pyrkimyksestä, ihmisen pelastuksesta.³³⁴ Canth ei kuitenkaan ollut kiinnostunut kysymyksestä sen teologiselta kannalta vaan hän käsitteli ennemminkin sen yhteiskunnallisia vaikutuksia. Hänelle uudelleen tuleva Kristus oli yhteiskunnallinen uudistaja. Hänen haaveilemansa Kristus ei ollut kristinuskon pelastava Jumalan poika vaan epäkohtien poistaja. Siitä näkökulmasta oli täysin mahdollista, että nainen saattoi olla samalla tavoin Jumala tai Kristus kuin mieskin. Itse asiassa naispuolinen Kristus sopi Canthille jopa paremmin kuin miespuolinen, pitihän hän naisia perusolemukseltaan miehiä siveellisempinä.

Canthin uskontokritiikki oli pohjimmiltaan kritiikkiä yhteiskunnallisia oloja ja järjestystä vastaan. Naisen asemaa koskeissa kiistoissa oli kysymys arvoristiriidoista. Canth pyrki muuttamaan yleisesti hyväksytyt arvot sellaisiksi, että naisille olisi suotu mahdollisuudet muun muassa koulutukseen ja muuhun kehittymiseen. Hänen oli pakko arvostella vallitsevaa kristinuskon tulkintaa, sillä se määritteli myös naisen aseman yhteiskunnassa. 1880-luvun kiistojen eri osapuolet taistelivat kukin osaltaan sen puolesta, mitä pitivät ehdottoman oikeana. Ajatus, että asioita voisi katsoa eri näkökulmista ja päätyä sitä tietä eri johtopäätöksiin ja erilaiseen 'totuuteen', tuntui mahdottomalta. Kiistan osapuolille kysymys oli yhdestä ainoasta totuudesta eikä siitä ollut tinkiminen.

³³³ Juva 1956, 71-72.

³³⁴ Kts. Ollila 2000, 112.

Erilaisten arvojen vastakkainasettelusta ja niiden vähittäisestä hyväksymisestä alkoi kehitys, jossa yksiarvoinen yhteiskunta vähitellen muuttui moniarvoiseksi.³³⁵

Kesällä 1887 Canth oli jokseenkin kyllästynyt itseensä kohdistuneeseen arvosteluun. Hän kirjoitti Hilda Aspille: ”Kyllä saan jo vähitellen ruveta tyytymään. Kun 1. Helsingin kirkkoissa varoitetaan seurakuntaa minusta, kun 2. Yliopiston professorit antavat arvonimen »rietas nainen» ja kun 3. ne, jotka ovat oppineet likemmin tuntemaan, kuvaavat juorujen jumalattareksi ja vertaavat Potipharin emäntään, niin alkaa tuo jo riittää. Laskut selvänä maailman kanssa! Emme tule toisiamme kaipaamaan.” Canth kertoo, kuinka ”Yliopiston jumaluusopin professori oli Kuopion kandidaatteja tutkittaessa kysynyt heiltä ovatko antaneet minun turmella itseään ja kutsunut minua »en fräck qvinna». Colliander kuuluu tuon professorin nimi olevan.” Kirkon ja papiston puolelta tullut kohtelu vieroitti Canthia entisestään kirkon edustamasta kristillisyydestä. ”Olen ruvennut tutkimaan Indialaista teosofiaa. Se oikein hurmaa minua. Ajattelen sitä yötä, päivää. Ja tiedän nyt, miksi olen eroava ihmisistä. Henkeni se on joka sitä vaatii. Ensi syksynä jään tänne yksinäisyyteen. Silloin aion syventyä oman sieluni syvyyksiin ja katsella, mitä siellä on. (Ellet nimittäin tule sitä estämään.) Aion »sanoa ylös» tuttavuuden koko maailman kanssa, olla kuin vieras vieraiden keskellä. Ja mitäpä minä enää maailmalta haluaisinkaan.”³³⁶ Synkistelystään huolimatta Canth jatkoi aiempaan tapansa erilaisten kiistakysymysten käsittelyä.

Aivan 1880-luvun lopulla Canthissa heräsi kiinnostus muun muassa teosofiaan, spiritismiin sekä tolstoilaisuuteen ja sen myötä pasifismia kohtaan. Canth piti niitä kuitenkin enemmänkin uusina kiinnostavina aatteina, ei kristinuskon vaihtoehtona.³³⁷ Uskonnon muuttamista vaativan kritiikkensä ja kaiken mielipiteidensä vuoksi kohtaamansa vastustuksen keskellä Canth turvautui Jumalaan ja kristinuskon perussanomaa: ”Jos minun pitäisi sanoa, millä mielellä olen, en todella voisi sitä tehdä. Sillä mieli käy ympäri kuin cirkelissä; vuoron iloa ja surua, toivoa ja epätoivoa, kevyttä elämän halua ja elämän iloa ja taas väsymystä kuolemaan asti. Ja nämä kaikki usein päivän kuluessa kiertävät ympäri. Siihen sentään olen tullut: että Jumala on ainoa turva ja ijankaikkisuuden

³³⁵ Kts. Koskinen 1998, 74.

³³⁶ Canth Hilda Aspille 18.6.1887, 276.

³³⁷ Canthin hyvin tunnetun Hanna Aspin käsitys oli, että esimerkiksi Kanttilan spiritistiset istunnot olivat useimmiten enemmän hilpeyttä aiheuttaneita seurustelutilaisuuksia kuin juhlallisia istuntoja. Hänen mukaansa spiritismi ei muodostunut Canthille miksikään uskonkappaleeksi. Asp 1948, 142-143.

toivo paras lohdutus. Niihin molempiin kun vahvasti luottaa, niin jaksapa silloin kärsiä ja työtä tehdä ja maailmaa palvella parhaan kykynsä mukaan.”³³⁸

³³⁸ Canth Lucina Hagmanille 1.8.1887, 283.

IX Canthin uskontokäsitykset

Minna Canthin elämässä tapahtui 1880-luvulla suuria muutoksia. Aviomiehen kuoleman jälkeen hän joutui yksin elättämään kauppiaana suuren perheensä. Työ ja omat ansiotulot saivat hänet itsenäistymään, ja hänen kirjailijan- ja lehtikirjoittajan uransa lähti vauhtiin. Hän huomasi, että nainen saattoi menestyä ilman miehen holhousta. Vuosikymmenelle ominaiseen kehityksen ilmapiiriin Canth suhtautui myönteisesti. Hänen kohdallaan muutokset merkitsivät eteenpäinmenoa ja uusien mahdollisuuksien avautumista. Oman aikansa naiseksi Canth oli saanut hyvän koulutuksen. Se ja avioliiton myötä tapahtunut sosiaalinen nousu sivistyneeseen keskisäätyyn mahdollistivat hänen toimintansa jo 1870-luvulta lähtien kansallisuusaatteen, tyttöjen koulutuksen ja heräävän järjestäytymisen edistämiseksi.

Muuttunut elämäntilanne sai Canthin näkemään naisen aseman epäkohdat aivan uudella tavalla. Toisaalta hän ymmärsi, että naisellakin oli kykyjä ja voimia toimia yhteiskunnassa jos hänelle vain annettiin siihen mahdollisuus. Mutta toisaalta hän sai kokea, ettei naisilla ollut samanlaisia toiminta- ja kehitysmahdollisuuksia kuin samansäätyisillä miehillä. Hän alkoi aiempaa pontevammin vaatia sivistyneistön naisten koulutuksen laajentamista ja kehittämistä. Hän oli muun muassa mukana naislyseohankkeessa, jonka tuloksena Helsinkiin saatiin perustettua Suomalainen yhteiskoulu. Naisten aseman parantamista hän edisti myös tukemalla Suomen Naisyhdistystä.

Vuosikymmenen alkupuolella Canth tutustui tieteen uusiin virtauksiin sekä uuteen realistiseen kirjallisuuteen. Niihin perehtyminen vakuutti Canthin hänen omien heränneiden yhteiskuntakriittisten käsitystensä oikeutuksesta sekä siitä, että asioihin oli mahdollista vaikuttaa. Sivistyneistön piiriin levinneet edistysaatteet ja järjestäytyminen yhteiskunnallisia oloja muuttamaan pyrkiviin järjestöihin sai Canthinkin toimimaan aktiivisesti vallitsevien epäkohtien korjaamiseksi. Hän alkoi uskoa, että kaikilla elämänalueilla tapahtui jatkuvaa edistystä. Edistyksellä hän tarkoitti asioiden myönteistä eteenpäinmenoa, keinoa saattaa voimaan ne uudet totuudet, jotka yhteiskunnassa käynnistyneessä taistelussa pyrkivät voittamaan vanhat totuudet. Naisen aseman kohentamista hän piti keskeisenä osana yleistä yhteiskunnan ja ihmiskunnan edistystä.

Papiston kielteiset kannanotot kaikkeen edistykseen, muun muassa naisten koulutuksen kehittämiseen sekä naisliikkeeseen vahvistivat Canthin näkemystä, että hänen oli vastustettava nimenomaan vanhakantaista kristillisyyttä, jotta naisasia edistyisi. Se oli ainoa keino vähentää kirkon valtaa naiskysymyksessä, parantaa naisen asemaa ja saada heille arvostusta. Canth alkoi 1880-luvun keskivaiheilla kyseenalaistaa nimenomaan sen kaltaista kristinuskon tulkintaa, joka torjui ihmisen omat ponnistelut asemansa kehittämiseksi. Hänen oli vaikea ymmärtää, miksei naisten sallittu vapaasti kehittää lahjojaan ja toteuttaa taipumuksiaan vaan se haluttiin estää nimenomaan uskontoon vedoten.

Canth ei hyväksynyt tulkintaa, että naisten yhteiskunnalliset pyrkimykset olivat Jumalan tahdon vastaisia. Hän vaati naisille ajatuksen ja toiminnan vapautta. Hänestä ihminen, nainenkin, täytti velvollisuutensa ja Jumalan tahdon käyttämällä saamiaan lahjoja parhaalla mahdollisella tavalla, sekä omaksi hyödykseen mutta myös perheensä, yhteiskunnan ja jopa ihmiskunnan eduksi. Canth esimerkiksi uskoi, että hänen oma menestysensä kauppiana oli Jumalan siunausta ja johdatusta. Kirjoitustyötään hän piti Jumalan antamana kutsumuksena ja velvollisuutena. Niiden laiminlyöminen olisi ollut Jumalan tahdon vastustamista.

Sen myötä kun keskustelu naisten asemasta ja oikeuksista kiihtyi, jyrkkeni Canthin uskontokritiikki. Kirkon johdon ja Suomalaisen puolueen vanhoillisten piirien kielteiset kannanotot naiskysymykseen ärsyttivät Canthia ja radikalisoivat hänen mielipiteitään. Hänen käsityksensä oli, että vallitseva yhteiskunnallinen järjestys ja vallassa olevat miehet estivät naisten kehittymisen. Hänestä naiset olivat yhteiskunnan käyttämätön voimavara, ja myös tulevaisuudessa sen tärkeitä uudistajia. Pappissäädyn vastustava kanta tieteeseen ja uusiin aatteisiin herätti Canthissa ärtymystä, hän piti sitä merkinä sekä papiston vanhoillisuudesta ja edistyksen vastaisuudesta että joissain tapauksissa myös sen sivistymättömyydestä. Hänestä edistyksen vastustajat eivät ymmärtäneet, että ajan henki vaati muutoksia.

Vaatiessaan naisille oikeuksia Canth joutui väistämättä kritisemaan naiselle kristinuskon piirissä määritellyä roolia. Vähentääkseen naisemansipaation kohtaamaa vastustusta ja jyrkän vastakohtaisuuden muodostumista Canth erotti naisen vapauksia koskevat pyrkimykset uskonnon alueelta yhteiskunnalliseksi kysymykseksi. Ainoastaan siltä osin,

kun käsiteltiin moraaliiin liittyviä käsitteitä, naisen asemaa voitiin hänen mielestään tarkastella uskonnolliselta kannalta.

Kirkollisissa piireissä ei Canthin kannattamaa jakoa uskonnollisen ja yhteiskunnallisen tai maallisen elämänalueiden välillä tunnustettu. Canth ei esittänyt suoraan, että kirkon olisi keskityttävä vain uskonnollisten kysymysten käsittelyyn. Hänen esittämänsä linjaus uskonnollisen ja yhteiskunnallisen elämänpiirien välille tarkoitti kuitenkin sitä käytännössä, ja hän halusi sen toteutuvan nimenomaan naiskysymyksen kohdalla. Hänen mielestään naisen asema ja oikeudet olivat samalla tavalla sovittavissa olevia asioita kuin mitkä tahansa muutkin yhteiskunnalliset kysymykset, ja naisilla oli oikeus ottaa osaa niiden määrittämiseen.

Naisten oikeudet Canth liitti velvollisuuksiin. Hänestä naisilla oli oikeus saada koulutusta voidakseen täyttää velvollisuutensa, ja mutta opiskelu ja itsensä kehittäminen oli myös naisten velvollisuus samalla tavoin kuin se oli sitä samansäätöisille miehille. Canth perusteli naisten oikeutta ja velvollisuutta sivistykseen ja itsensä kehittämiseen nimenomaan kristilliseltä pohjalta. Kristittyinä jokainen ihminen oli hänen käsityksensä mukaan Jumalan luoma, ja saanut itselleen tietyt velvoitteet ja kutsumuksen. Naisen kasvatusta ja koulutus oli tärkeää, jotta he voisivat täyttää velvollisuutensa itseään, perhettänsä ja yhteiskuntaa kohtaan. Arvostellessaan vallitsevaa naiskoulutusta Canth kyseenalaisti sääty-yhteiskunnan, joka perustui ihmisten kuuliaisuuteen hengellisen ja maallisen esivallan edessä. Hänestä 1880-luvun edistyksen ja eteenpäinmenon henki edellytti, että kaikki ihmisryhmät, myös naiset, pääsivät kehityksestä osalliseksi. Sen estäminen soti hänen mielestään yleistä edistymisen ajatusta vastaan.

Monien aikalaistensa tavoin Canth uskoi, että naiset olivat miehiä siveellisempiä. Sillä Canthkin perusteli naisen oikeutta osallistua yhteiskunnan toimintaan ja sen kehittämiseen. Hänestä naisten korkeampi moraalii heijastui heidän julkisen toimintansa myötä koko yhteiskuntaan. Hän ajatteli, että nimenomaan naiset saatuaan valtaa muokkaisivat yhteiskunnan eri osa-alueet, myös uskonnon, entistä korkeammalle kehitystasolle. Siten naisten tekemä työ saisi viimeinkin tunnustusta ja arvostusta. Siveellisyysskysymyksen yhteydessä Canth arvosteli yhteiskunnassa vallalla ollutta kaksinaismoraalia ja tekopyhyyttä. Hän uskoi, että naisten vaikutusmahdollisuuksien lisääntyttä tekopyhyys yh-

teiskunnallisissa oloissa vähenisi. Esimerkiksi prostituutiota Canth piti ennen kaikkea sivistyneistön miesten huonon moraalien ilmentäjänä.

Canthin usko yleiseen yhteiskunnassa tapahtuvaan kehitykseen ei johtanut niin pitkälle, että hän olisi kokonaan hylännyt kristinuskon ja ajatuksen Jumalan olemassaolosta. Edistys merkitsi hänelle ennen kaikkea myönteiseen lopputulokseen johtavaa prosessia, ei totuutta itsessään. Se edellytti asioihin ja uudistuksiin myönteisesti suhtautuvaa asennetta. Hänestä edistyksen vaatimat muutokset olivat väistämättömiä, ja niitä oli turha vastustaa. Canth ei ollut suvaitsematon vaikka olikin edistysajattelussaan, varsinkin naiskysymyksen osalta, ehdoton. Hänen huumorinsa ja kykynsä ymmärtää erilaisia ihmisluonteita auttoivat häntä ymmärtämään myös toisella tavalla ajattelevien näkökantoja ja vaikuttimia.

Vallitseva tulkinta uskonnosta oli Canthille tärkeä, sillä suhtautuminen kirkkoon ja uskontoon ei voinut 1880-luvulla olla välinpitämätön. Kirkosta ja sen edustamista käsityksistä olivat riippuvaisia nekin, joilla ei ollut henkilökohtaista uskonnollista vakaumusta. Canthin mielestä kristinusko oli taantunut, sitä osoitti papiston enemmistön vanhoillisuus. Hän vaati paluuta kristinuskon ”alkuperäiseen” sisältöön, joka aikojen kuluessa oli hänen mielestään vääristynyt ja hämärtynyt. Hän uskoi ”uusien totuuksien” läpimurtoon myös kirkon ja uskonnon piirissä.

Canth halusi muuttaa kristinuskoa sen alkuperäisempään muotoon, poistaa tekopyhyden ja ulkokultaisuuden. Hänen kristinuskon uudistamiseksi esittämänsä ajatukset olivat osin samankaltaisia kuin liberaalin teologian kannattajilla. Hänenkin mielestään kristinusko tuli ajanmukaistaa tieteen antamat tulokset huomioiden. Canth alkoi haaveilla uskonnon pelastajasta ja uudistajasta, uudelleen tulevasta Kristuksesta. Hänen suunnitelmissaan tuleva pelastaja oli kuitenkin vallitsevista käsityksistä poiketen nainen.

Ajatus naiskristuksesta heijasti ennen kaikkea Canthin halua parantaa naisen asemaa. Puhumalla naispuolisesta Kristuksesta Canth kosketti kristinuskon perustavia totuuksia, joita ovat usko Kristuksen jumaluuteen ja ylösnousemukseen sekä Raamatun jumalalliseen inspiraatioon. Vaikka hän ei suoranaisesti kyseenalaistanutkaan Kristuksen jumaluutta, oli ennenkuulumatonta, että hän pelkkänä maallikon ja vielä naisena puuttui tämän olemukseen. Kristinuskossahan Kristuksen toisella tai uudella tulemisella tarkoite-

taan maailmanloppua ja viimeistä tuomiota, eli sen yhteydessä puhutaan uskonnon perimmäisestä pyrkimyksestä, ihmisen pelastuksesta. Canth ei kuitenkaan ollut kiinnostunut kysymyksestä sen teologiselta kannalta vaan hän käsitteli ennemminkin sen yhteiskunnallisia vaikutuksia. Hänen toivomansa uudelleen tuleva Kristus ei ollut sielujen pelastaja vaan yhteiskunnan epäkohtien poistaja ja yhteiskunnallinen uudistaja. Siitä näkökulmasta oli täysin mahdollista, että nainen saattoi olla samalla tavoin Jumala tai Kristus kuin mieskin. Itse asiassa se oli jopa todennäköistä naisen siveellisen ylemmyyden johdosta.

Kristinuskon uudistamisessa Canthille oli tärkeää, että naisia ryhdyttäisiin arvostamaan ja antamaan heille oikeuksia. Hänen ajatuksensa naiskristuksesta oli tämän toiveen yksi ilmaus. Naiset olivat Canthin käsityksen mukaan käyttämätön voimavara yhteiskunnassa, heidän avullaan sen toivottu edistys ja kehitys olisi mahdollisia. Heidän tuli vain saada vapaasti toteuttaa itseään, siksi hän vaatikin naisille ajatuksen ja toiminnan vapautta.

Canthin suhde uskontoon oli kaksijakoinen. Toisaalta hän arvosteli kirkkoa ja vallalla ollutta kristinuskon tulkintaa hyvinkin ankarasti. Toisaalta hän ei luopunut radikaaleimmillaankaan uskosta Jumalaan sen paremmin kuin kristillisestä siveellisyydestäkään. Esimerkiksi julistautuminen ”uuden ajan ihmiseksi” 1880-luvun keskivaiheilla oli irtiotto vanhakantaisesta ajattelutavasta. Mutta vaikka hän puhui ja puolusti niin sanottuja uusia aatteita, oli hän kuitenkin sitä mieltä, että niihin oli syytä suhtautua varauksella. Hän ei kannattanut kaiken vanhan hylkäämistä edistyksen nimissä. Hän päinvastoin halusi, että asioita punnittiin ja kaikki arvokas säilytettiin. Vain ne aatteet ja tavat kannatti omaksua, joista oli hyötyä ja jotka olivat siveellisesti kestäviä. Erityisesti ennakkoluuloihin ja vääriin käsityksiin pohjautuvat arvot ja tavat piti hänestä hylätä.

Perimmältään Canthin uskontokritiikki oli kritiikkiä naisen rajoittunutta asemaa kohtaan, ja hänen pyrkimyksensä olivat yhteiskunnallisia. Naisen kansalaisuus, toimiminen yhteiskunnan jäsenenä vaati vallitsevien naisia koskevien normien muuttamista. Kristinuskon staattisuus, muuttumattomuus, ja vetoaminen Jumalan luomaan järjestykseen yhteiskunnan muutosten torjumiseksi olivat Canthin mielestä suurimpia naisten kehittymisen esteitä, ja niitä vastaan hän taisteli.

LÄHDELUETTELO

LÄHTEET

Canth Minna, Minna Canthin kirjeet. Toimittanut Helle Kannila. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 313. SKS, Helsinki 1973.

Canth, Minna, Taisteleva Minna. Minna Canthin lehtikirjoituksia ja puheita 1874-1896. Toimittanut Eila Tuovinen. Johdanto Tellervo Krogerus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 606. SKS, Helsinki 1994.

Canth, Minna, Hanna. Kuvaus. G. W. Edlund, Helsinki 1886a.

Canth, Minna, Köyhää kansaa. Kuvaus työväen elämästä. G. W. Edlund, Helsinki 1886b.

Canth, Minna, Papin perhe. Näytelmä neljässä näytöksessä. Otava, Helsinki 1891.

Canth, Minna, Salakari. G. W. Edlund, Helsinki 1887.

Canth, Minna, Työmiehen waimo. Näytelmä viidessä näytöksessä. G. L. Söderström, Porvoo 1885.

Elisabeth Järnefeltin kirjeitä 1881–1929. Toimittanut Suvisirkku Talas. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 639. SKS, Helsinki 1996.

ARKISTOLÄHTEET

Mikkelin Maakunta-arkisto
Kuopion tuomiokirkkoseurakunnan kirkonkirjat 1869–1892, mikrokortit 111-189.

KIRJALLISUUS

Alanen, Yrjö J. E., Gustaf Johansson. WSOY, Porvoo 1947.

Alapuro, Risto ja Stenius, Henrik, Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds, Henrik Stenius. Krjayhtymä, Helsinki 1987.

- Alhoniemi, Pirkko, Idylli särky. Kansallisromanttisten ideaalien mureneminen jälkiromantiikan ja realismin kauden kirjallisuudessamme. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 305. SKS, Helsinki 1972.
- Asp, Hanna, Minna Canth läheltä nähtynä. Otava, Helsinki 1948.
- Bergh, Mimmi, Silmäyksiä aikamme Emansipatsiooni-pyrintöihin, etenkin naiskysymykseen, Jumalan sanan valossa. Werner Söderström, Porvoo 1889.
- Falk, Pasi, Tuleva mennyt maailma. Teoksessa Lopun leikit. Uskon, historian ja tieteen eskatologiat. Toim. Tuomas M. S. Lehtonen. Gaudeamus, Helsinki 1999.
- von Frenckell-Thesleff, Greta, Minna Canth. Otava, 1944.
- Hagman, Lucina, Minna Canthin elämäkerta. Ensimmäinen osa. Otava, 1906.
- Hagman, Lucina, Minna Canthin elämäkerta. Toinen osa. Otava, 1911.
- Heikkilä, Markku ja Seppo, Juha, Uskonnollinen liike, esivalta ja ”maailma”. Teoksessa Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds, Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki 1987.
- Häggman, Kai, Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Historiallisia Tutkimuksia 179. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1994.
- Jallinoja, Riitta, Miten naisnäkökulma muotoutui 1800-luvulla. Teoksessa Naiskuvista todellisuuteen. Tutkimusnäkökulmia naishistoriaan. Gaudeamus, Hämeenlinna 1984.
- Jallinoja, Riitta, Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet. Naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana. WSOY, Helsinki 1983.
- Jossas, Esko, Agathon Meurman – suomalaisuusliikkeen uskonto- ja kirkkopoliitikko 1863–1899. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 152. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1990.
- Juva, Mikko, Rajuilman alla. Suomalaisen kahdeksankymmenluvun synty. WSOY, Helsinki 1956.
- Kilpinen, Pekka, Vakavasti otettavaa huuhaata. Kurkistuksia historiankirjoituksen marginaaliin ja rivinväleihin. Helsinki University Press. Yliopistopaino, Helsinki 1998.
- Klinge, Matti, Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja politiikkaa. WSOY, Helsinki 1998.

- Korppi-Tommola, Aura, Naisten kasvatuksen ja koulutuksen tutkimus. Teoksessa Naiskuvista todellisuuteen. Tutkimusnäkökulmia naishistoriaan. Gaudeamus, Helsinki 1984.
- Koski, Pirkko, "Lefve alla intelligenta män!". Naiskirjailijan näytelmät miesten teatterissa. Teoksessa Monisärmäinen Minna Canth. Toim. Liisi Huhtala. Snellman-instituutin julkaisuja A-sarja 20/1998.
- Koskinen, Pirkko K., Juristin näkökulma Työmiehen vaimoon. Teoksessa Monisärmäinen Minna Canth. Toim. Liisi Huhtala. Snellman-instituutin julkaisuja A-sarja 20/1998.
- Krogerus, Tellervo, Keskustelija. Minna Canth lehtikirjoittajana. Teoksessa Monisärmäinen Minna Canth. Toim. Liisi Huhtala. Snellman- instituutin julkaisuja A-sarja 20/1998a.
- Krogerus, Tellervo, Totuus ja oikeus. Teoksessa Monisärmäinen Minna Canth. Toim. Liisi Huhtala. Snellman-instituutin julkaisuja A-sarja 20/1998b.
- Krohn, Helmi, Emilie Bergbom. Elämä ja työ. Otava, Helsinki 1917.
- Leikola, Anto, Darwinismi 1880-luvun Suomessa. Teoksessa Kuopiosta Suomeen. Kirjallisuutemme aatesisältöä 1880-luvulla. Snellman-instituutin julkaisuja 2. Kustannuskiila Oy, Kuopio 1985.
- Liikanen, Ilkka, Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty. Historiallisia Tutkimuksia 191. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995.
- Liikanen, Ilkka, Kansanvalistajien kansakunta. Teoksessa Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds, Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki 1987.
- Luukanen, Niilo, 1880-luku – aatteiden kamppailun vuosikymmen. Teoksessa Kuopiosta Suomeen. Kirjallisuutemme aatesisältöä 1880-luvulla. Snellman-instituutin julkaisuja 2. Kustannuskiila Oy, Kuopio 1985.
- Manninen, Merja, Kaupunkilaisnaisen asema Suomessa Ruotsin vallan aikana. Teoksessa Naiskuvista todellisuuteen. Tutkimusnäkökulmia naishistoriaan. Gaudeamus, Hämeenlinna 1984.
- Markkola, Pirjo, The Calling of Women. Gender, Religion and Social Reform in Finland, 1860–1920. Teoksessa Gender and Vocation. Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830–1940. Toim. Pirjo Markkola. Studia Historica 64. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000.
- Murtorinne, Eino, Suomen kirkon historia 3. Autonomian kausi 1809-1899. WSOY, Helsinki 1992.

- Mäkelä-Alitalo, Anneli, Minna Canth aikansa lapsena. Teoksessa Monisärmäinen Minna Canth. Toim. Liisi Huhtala. Snellman-instituutin julkaisuja A-sarja 20/1998.
- Nainen ja naisen työ Suomessa. Toimittanut Uniooni, naisasialiitto Suomessa. J. C. Frenckell & Poika, Helsinki 1893.
- Nevala, Maria-Liisa, Julkinen kirjailijanrooli – Minna Canth. Teoksessa ”Sain roolin johon en mahdu”. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja. Toim. Maria-Liisa Nevala. Otava, Helsinki 1989.
- Niemi, Juhani, Juhani Aho. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 414. SKS, Helsinki 1985a.
- Niemi, Juhani, Juhani Aho 1880-luvun ”uusien aatteiden” kirjailijana. Teoksessa Kuopiosta Suomeen. Kirjallisuutemme aatesisältöä 1880-luvulla. Snellman-instituutin julkaisuja 2. Kustannuskiila Oy, Kuopio 1985b.
- Nieminen, Armas, Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikysymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle. Helsingin yliopisto, Helsinki 1951.
- Nieminen, Reetta, Minna Canth. Kirjailija ja kauppias. Otava, Helsinki 1990.
- Nummela, Ilkka, Minna Canth, liikenainen. Teoksessa Monisärmäinen Minna Canth. Toim. Liisi Huhtala. Snellman-instituutin julkaisuja A-sarja 20/1998.
- Ollila, Anne, Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 795. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000.
- Ollila, Anne, Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 711. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1998.
- Pulkkinen, Tuija, Kansalaisyhteiskunta ja valtio. Teoksessa Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds, Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki 1987.
- Päiviö, Lea, Minna Canthin kirkkokritiikki. Pro gradu-tutkielma. Suomen ja Skandinavian kirkkohistoria. Kirkkohistorian laitos. Teologinen tiedekunta 1986.
- Rajainen, Maija, Naisliike ja sukupuolimoraali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saakka. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 91. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1973.

- Räisänen, Heikki, Raamattu ja lopunodotus. Teoksessa Lopun leikit. Uskon, historian ja tieteen eskatologiat. Toimittanut Tuomas M. S. Lehtonen. Gaudeamus, Helsinki 1999.
- Saarenheimo, Kerttu, Kuopio, Suomi ja Eurooppa. Teoksessa Kuopiosta Suomeen. Kirjallisuutemme aatesisältöä 1880-luvulla. Snellman-instituutin julkaisuja 2. Kustannuskiila Oy, Kuopio 1985.
- Smeds, Kerstin, Joukkotapahtumat ja Suomi-identiteetti. Teoksessa Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds, Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki 1987.
- Sulkunen, Irma, Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla. Hanki ja jää. Gaudeamus, Helsinki 1999.
- Sulkunen, Irma, Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita. Hanki ja jää, Helsinki 1995.
- Sulkunen, Irma, Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen. Kustannusosakeyhtiö Hanki ja Jää, Helsinki 1989.
- Sulkunen, Irma, Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. Teoksessa Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds, Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki 1987.
- Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Kirjoittajat Päiviö Tommila, Lars Landgren, Pirkko Leino-Kaukiainen. Päätoimittaja Päiviö Tommila. Kustannuskiila Oy, Kuopio 1988.
- Tiirakari, Leeni, Minna Canthin teosten vastaanoton vaikeudet. Teoksessa Monisärmäinen Minna Canth. Toim. Liisi Huhtala. Snellman-instituutin julkaisuja A-sarja 20/1998.
- Tiirakari, Leeni, Taistelevat lukumallit. Minna Canthin teosten vastaanotto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 658. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1997.
- Tiitinen, Ilpo, Kuopiosta Suomeen. Minna Canth, realismin ohjelma ja käytäntö. Teoksessa Kuopiosta Suomeen. Kirjallisuutemme aatesisältöä 1880-luvulla. Snellman-instituutin julkaisuja 2. Kustannuskiila Oy, Kuopio 1985.
- Vares, Vesa, Varpuset ja pääskysel. Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918. Historiallisia Tutkimuksia 206. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000.
- Varis, Pirkko, Minna Canthin käsitys kirkosta ja uskonnosta hänen kirjeidensä valossa. Yleisen kirjallisuustieteen pro gradu – tutkielma. Helsingin yliopisto 1984.

Österbladh, Kaarlo, Pappissääty Suomen valtiopäivillä 1809–1906. I 1809–1885.
Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia XXXIV. Suomen
Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1933.

LEHTIKIRJOITUKSET

Markkola, Pirjo, Miehet, naiset ja historiallinen muutos: sukupuoli
historiantutkimuksessa. Historiallinen Aikakauskirja 4/1995.